

**“Mijnheer Dokter,
kunt u deze
ongehuwde moeder
helpen...?”**

**Onderzoek naar het te doorlopen traject voor ongehuwde moeders in de
‘Rooms Katholieke Vereniging Moederschapszorg Heerlen’ in de periode
1925-1935.**

“Mijnheer dokter, kunt u deze ongehuwde moeder helpen...?”

**Onderzoek naar het te doorlopen traject
voor ongehuwde moeders in de
‘Rooms Katholieke Vereeniging Moederschapszorg
Heerlen’ in de periode 1925-1935.**

**Masterscriptie Gendergeschiedenis
Radboud Universiteit Nijmegen**

Begeleidster: Dr. G.A. Mak

**Elke Beurskens 0321478
Steyl, oktober 2006**

Foto op voorpagina komt uit:
E. Hueting, en R. Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Naarden 1990) 69.

Met dank aan mevrouw M. Nieuwenhuijze, adjunct-directeur van de Vroedvrouwenschool Maastricht dat zij mij toegang heeft verleent tot de archieven van de 'R.K. Vereniging Moederschapszorg Heerlen'; het personeel van het Sociaal Historisch Centrum Limburg in Maastricht en dr. Geertje Mak.

De naam van moeder is zoo zoet.

Voor die hem hoopvol dragen moet,
En 't kindje, liefdevol verwacht,
Zuigt aan haar borst zijn
levenskracht.

Niet anders doet 't onnozel wicht,
Voor wie het eerste levenslicht
't Begin beduidt van eind'loos leed,
Omdat de menschen zijn zoo wreed,
Als Moeder is een schandnaam
En 't arme wicht en moeder saam
Gesmaad, veracht door 't leven gaan,
Geknakt door 't leed hun aangedaan,
Och, broeders, zusters, helpt toch
mee

En stilt met ons 't onzegbre wee
Van deze moeders, zoo veracht,
En wees toch in Uw oordeel zacht.
Ziet Jezus, die, begaan met 't lot
Des zondares, door 't volk bespot,
In vollen vrede haar liet gaan,
Slechts met een liefdevol vermaan.
Och, volgt dit voorbeeld na,
Zóó werf gij zelf genâ.¹

¹ C. Meuleman, *De nood van de ongetrouwde moeder. Twee redevoeringen, gehouden voor den katholieken Radio-omroep (Huizen) op 18 december 1928 en 20 januari 1929 (Roermond 1929) 25.*

Vanaf januari 2006 ben ik bezig geweest met mijn scriptieonderwerp voor mijn Master gendergeschiedenis. Als klein meisje heb ik de NCRV-serie de *Zomer van 45* gezien, waarin twee Nederlandse meisjes, Anna en Maria, verliefd worden op Canadese soldaten en in verwachting raken. Maria krijgt haar kind in een tehuis en moet het afstaan. Anna behoudt het kind, maar het noodlot drijft haar en haar Canadese soldaat uit elkaar zodat zij als ongehuwde moeder door het leven gaat. Deze serie heeft veel indruk op mij gemaakt en is een inspiratiebron geweest bij het bedenken van een scriptieonderwerp. Het ongehuwd moederschap bleek een geschikt onderwerp te zijn voor mijn scriptieonderzoek gendergeschiedenis.

In eerste instantie wilde ik de Tweede Wereldoorlog als periodisering van mijn onderzoek aanhouden, aangezien aan het eind van de Tweede Wereldoorlog in Nederland het aantal onwettige kinderen door de toestroom van veel geallieerde militairen enorm was gestegen. Het eerste logische aanknopingspunt leek de Nederlandse Vereniging van organisaties voor hulpverlening bij zwangerschap en alleenstaand ouderschap (FIOM) te zijn voor eventuele informatie voor onderzoek, aangezien deze instelling zich al vanaf 1930 bezig hield met ongehuwde moeders en zodoende binnen mijn onderzoeksperiode viel.² Zij hadden alleen dossiers vanaf de jaren zestig in hun bezit. De oudere dossiers bleken in Amsterdam te liggen bij het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV). Dit bleken veelal dossiers over beleidszaken van de F.I.O.M. te zijn en niet over de ongehuwde moeders zelf te gaan.

Na enig spoorwerk en doorverwijzingen naar verschillende zorginstellingen ben ik uiteindelijk bij het Sociaal Historisch Centrum Limburg (SHCL) in Maastricht terecht gekomen, die verscheidene archieven over ongehuwde moeders bewaart. Na toestemming te hebben gekregen van de adjunct-directrice van de huidige Vroedvrouwenschool in Maastricht, mevrouw Nieuwenhuijze, kon ik in mei aan de slag met mijn onderzoek. Al snel bleek dat in de betreffende dossiers van de Rooms Katholieke Vereniging Moederschapszorg Heerlen³ uit

² In 1930 heette het de Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind, afgekort F.I.O.M. Na een fusie in 1975 tussen de F.I.O.M., de Centrale vereniging van organisaties voor hulpverlening aan niet-gehuwde moeders (COM) en de Hendrik Pierson Stichting (HPS) heette de organisatie FIOM. E. Huetting, en R. Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Naarden 1990) 163.

³ Hierna steeds genoemd Moederschapszorg.

de jaren veertig geen informatie was van correspondentie over patiënten. Het merendeel van de archieven bevatte correspondentie over patiënten uit de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw. Aangezien mijn interesse vooral uitging naar ervaringen van ongehuwde moeders, heb ik in overleg met mijn scriptiebegeleidster dr. Geertje Mak besloten om de periodisering aan te passen naar 1925 tot en met 1935. Verder zijn er geen bijzondere redenen voor de keuze voor deze afbakening in tijd. Moederschapszorg bestond in 1925 al meer dan 10 jaar en had zodoende al veel ervaring met de opvang van ongehuwde moeders en hun kindjes. Om een goede steekproef te houden wilde ik drie verschillende jaren onderzoeken met van elk jaar vijftien dossiers (in totaal dus vijfenveertig dossiers). Ik heb om de vijf jaar een steekproef gehouden. Zodoende heb ik over een tijdbestek van tien jaar onderzoek gedaan naar het traject dat de ongehuwde moeders doorliepen ten tijde van hun bevalling in Moederschapszorg.

Elke Beurskens

	Pagina
Hoofdstuk 1 Inleiding	1
Hoofdstuk 2 Literatuur over ongehuwde moederzorg	4
§ 2.1. Ongehuwd moederschap als behandelbaar probleem	4
§ 2.2. Van gevallen vrouw naar ongehuwde moeder	7
2.2.1. Geslachtsziekten en prostitutie	7
2.2.2. Feminisme	10
2.2.3. Rechtspositie van de ongehuwde moeder	14
§ 2.3. Ontwikkelingen in de hulpverlening	16
§ 2.4. Verschuivende opvattingen	19
2.4.1. Oorzaken van ongehuwd moederschap	19
2.4.2. “Goede hulp”	23
§ 2.5. Conclusie	28
Hoofdstuk 3 Het archiefonderzoek	29
§ 3.1. Onderzoeksgegevens	31
§ 3.2. Vraagstelling	33
Hoofdstuk 4 Drie voorbeelden van ongehuwde moeders	34
§ 4.1. Een niet-problematisch geval	35
§ 4.2. Een licht-problematisch geval	36
§ 4.3. Een problematisch geval	37
§ 4.4. Conclusie	39
Hoofdstuk 5 Betrokken partijen	41
§ 5.1. Moederschapszorg	42
§ 5.2. Familie	44
§ 5.3. Geestelijkheid	46
§ 5.4. Armbestuur en gemeente	48
§ 5.5. Rooms Katholieke Vereniging ter Bescherming van Meisjes	48
§ 5.6. Conclusie	49
Hoofdstuk 6 Conclusie	52
Noten	55
Bijlagen	
- Bijlage 1. Moederblad onderzoek	
- Bijlage 2. Toelichting bij tabellen	
- Bijlage 3. Statistische gegevens onderzoek	
Literatuurlijst	
URL	
Archivalia	

Afkortingen

ARP	Anti-Revolutionaire Partij
F.I.O.M.	Nederlandse Federatie van Instelling voor de Ongehuwde Moeder en haar kind
FIOM	Nederlandse Vereniging van organisaties voor hulpverlening bij zwangerschap en alleenstaand ouderschap
NVVZB	Nederlandse Vrouwenbond tot Verhoging van het Zedelijk Bewustzijn
OV	Vereniging Onderlinge Vrouwenbescherming
R.K.	Rooms Katholiek
RKBM	Rooms Katholieke Vereniging ter Bescherming van Meisjes
RKSP	Rooms-Katholieke Staatspartij
SDAP	Sociaal Democratische Arbeiders Partij
VVV	Vrije Vrouwen Vereniging
VvVK	Vereniging voor Vrouwenkiesrecht

Maria Magdalena is bij het grote publiek bekend als een vrouw van lichte zeden, de minnares van Jezus. De naam Maria Magdalena wordt geassocieerd met zondige vrouwen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de negentiende eeuw in onder andere Ierland beruchte kloosters werden gesticht met de naam Magdalena-kloosters. Dit waren katholieke kloosters waar zusters zich over gevallen meisjes en andere jonge vrouwen ontfermden die een (seksuele) bedreiging voor de religieus-maatschappelijke orde vormden.¹ In Nederland werd in 1882 het eerste “Magdalenahuis” voor ongehuwde moeders opgericht, door Ds Hendrik Pierson (1834-1923) die in 1879 de “Nederlandsche Vereeniging tegen de prostitutie” had opgericht.²

In 2002 werd een film gemaakt over het leven van de duizenden meisjes in de Magdalena-kloosters. ‘*The Magdalena Sisters*’ speelt zich af in 1964 in Ierland waar drie meisjes overgebracht werden naar een Magdalena-klooster. Eén van drie meisjes was een ongehuwde moeder. Na de geboorte van haar kindje bleek dat haar ouders niet van plan waren hun kleinkind te accepteren. Het “bastaard-kindje” werd overgedragen aan een kinderloos echtpaar. De opvatting was dat het kind niet als verstotene door het leven mocht gaan door de misstap van zijn moeder. De ongehuwde moeder zelf moest het Magdalena-klooster in, waar ze samen met andere “gevallen” vrouwen onder een streng regime in de wasserijen als slavin moest werken, om haar zonden weg te wassen. Machtmisbruik, mishandeling en vernedering door de zusters waren aan de orde van de dag en ontsnappen was bijna onmogelijk. De film is schokkend, vooral daar het gebaseerd is op waar gebeurde feiten.³ Het laatste Magdalena-klooster werd pas in 1996 gesloten.

De film gaat kort in op de gedwongen scheiding van moeder en kind. Deze scheiding is het beeld dat veel mensen hebben wanneer het gaat over het lot van ongehuwde moeders en hun kinderen. De schande die een buitenechtelijk kind met zich meebracht voor de familie van de ongehuwde moeder was groot. Door moeder en kind te scheiden werd getracht deze schande te voorkomen. Ik was nieuwsgierig hoe zo’n traumatische gebeurtenis voor de ongehuwde moeder moest zijn. Ik wilde me hierbij richten op het ongehuwd moederschap en de scheiding van moeder en kind in Nederland. Wat gebeurde er met deze meisjes en hun kinderen? Door wie werd de scheiding van moeder en kind gearrangeerd? Welke partijen bemoeiden zich met de ongehuwde moeder? Wat was rol van de ongehuwde moeder zelf? Dit zijn enkele vragen die voorafgaand aan mijn onderzoek door mijn hoofd speelden. Gedurende het onderzoek in de dossiers van de Rooms Katholieke Vereniging Moederschapszorg

Heerlen⁴ in het Sociaal Historisch Centrum Limburg (SHCL) in Maastricht, bleek mijn beeld niet overeen te komen met mijn vooronderstelling over het leven van de ongehuwde moeder in de jaren twintig en dertig in Nederland.

In het volgende hoofdstuk ga ik eerst in op de secundaire literatuur die gaat over ongehuwd moederschap geschreven in de twintigste eeuw. Ik begin met een theorie die de wijze van ongehuwd moederschap verklaart. Vervolgens bespreek ik onderwerpen die samenhangen met het ongehuwd moederschap, zoals prostitutie, feminisme, rechtspositie van de ongehuwde moeder, de dubbele moraal en de hulpverlening aan ongehuwde moeders. In hoofdstuk drie bespreek ik mijn onderzoek in het archief van het SHCL, de uitkomsten hiervan en formuleer ik mijn vraagstelling. In hoofdstuk 4 geef ik drie voorbeelden van dossiers over de ongehuwde moeders van Moederschapszorg: 1 niet-problematisch geval, 1 licht-problematisch geval en 1 problematisch geval. Hiermee krijgt de lezer inzicht wat voor Moederschapszorg belangrijk was om op te nemen in het dossier van de ongehuwde moeder en wat niet.

De dossiers die ik als 'niet-problematisch' heb gekwalificeerd zijn dossiers waaruit blijkt dat de ongehuwde moeder met weinig problemen of spanningen te maken had als gevolg van haar zwangerschap. Zij kon veelal ongehinderd mét haar kind terugkeren naar haar eigen omgeving. Deze dossiers omvatten slechts enkele pagina's. De aanvraag van diverse papieren voor administratieve doeleinden, de datum van bevalling en dag van vertrek van moeder en kind uit Moederschapszorg, is veelal de enige correspondentie in deze niet-problematische dossiers. Over het algemeen zijn alleen Moederschapszorg en familie de betrokken partijen. In sommige gevallen hebben ongehuwde moeders vóór hun bevalling wel in het doorgangshuis gezeten, om diverse redenen, maar wanneer zij ná de geboorten van hun kind direct naar huis terug konden, is dit een 'niet-problematisch' geval. Kan zij niet direct mét kind naar huis terugkeren na de bevalling, dan kwalificeer ik het als een licht - of problematisch geval.

In de dossiers die ik als 'licht - problematisch' heb gekwalificeerd, zijn over het algemeen meer partijen betrokken dan alleen Moederschapszorg en familie. Deze ongehuwde moeders konden ná de bevalling niet direct mét kind naar huis, waardoor zij voor kortere tijd (maximaal ongeveer 6 weken) in het doorgangshuis werden ondergebracht met hun kind. In sommige gevallen konden zij vanwege financiële redenen niet naar huis terugkeren. De Armenraad kon hierin vaak een bemiddelende rol spelen door de familie een financiële compensatie toe te kennen voor de verzorging van de baby. Hierna konden de meeste

ongehuwde moeders mét kind terugkeren. Wanneer ouders hun dochter mét kind niet meer in huis wilden opnemen, vanwege schande van het ongehuwd moederschap, werden de ongehuwde moeders met hun kind soms door familieleden opgevangen, bijvoorbeeld door een zus, of werd een betrekking gezocht waar moeder en kind konden verblijven. De correspondentie verliep tussen Moederschapszorg en de betrokken partijen.

De ‘problematische dossiers’ waren gevallen waarbij het moeilijk was om een geschikte verblijfplaats voor moeder en kind te vinden. De huiselijke omstandigheden van een aantal van deze ongehuwde moeders was slecht te noemen. Hierbij moet gedacht worden aan onder andere grote armoede in het gezin, wanneer er sprake was (of het vermoeden) dat de zwangerschap was ontstaan door incest of wanneer betrokken partijen bang waren voor herhaling van ongehuwd moederschap bij het meisje of vrouw. In drie gevallen was er al sprake van een tweede buitenechtelijk kind. Het werd in deze gevallen niet geschikt geacht voor moeder en kind om terug te keren naar de ouderlijke woning. Hierbij waren vaak meerdere partijen betrokken zoals Moederschapszorg, familie, Armenraad en religieuze verenigingen zoals de Rooms-Katholieke Vereniging ter Bescherming van Meisjes (RKBM). Deze ongehuwde moeders verbleven voor langere tijd in het doorgangshuis, soms wel enkele maanden, waarna er een verblijfplaats was gevonden. Deze dossiers omvatten vaak rond de vijftig pagina’s correspondentie.

In hoofdstuk 5 komen de betrokken partijen aan bod. De belangen, perspectieven en opvattingen met betrekking tot ongehuwd moederschap zullen per partij beschreven worden en verduidelijkt aan de hand van citaten uit de onderzochte dossiers. Hoofdstuk 6 is de conclusie van het onderzoek waarbij ik antwoord geef op de vraagstelling en deelvragen.

Hoofdstuk 2 Literatuur over ongehuwde moederzorg

Over ongehuwd moederschap is veel geschreven vanaf eind negentiende eeuw. In die periode brachten feministen de positie van de ongehuwde moeder en haar kind ter sprake. Door religieuzen en feministen werden tehuizen opgericht, waar de ongehuwde moeders met hun kinderen onderdak konden krijgen. Maar waarom ontstond er eind negentiende eeuw interesse voor de ongehuwde moeder? Ongehuwd moederschap en buitenechtelijke kinderen waren geen nieuwe verschijnselen. Om dit te begrijpen geef ik kort een terugblik op de negentiende eeuw en de ontwikkelingen in deze periode ten aanzien van geslachtsziekten en prostitutie. De hulpverlening aan ongehuwde moeders lag in het verlengde van het prostitutievraagstuk van de negentiende eeuw. Prostitueés en ongehuwde moeders werden gelijk gesteld aan elkaar, beide waren ‘gevallen vrouwen’, beiden hadden ze buitenechtelijk seksueel contact gehad. Historische ontwikkelingen rondom ongehuwd moederschap bespreek ik aan de hand van de theorie van de sociologe Barbara Wiemann uit haar artikel *Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland 1880-1985* in het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* uit 1988.⁵ Zij probeert in dit artikel de wijze waarop ongehuwde moeders werden behandeld in Nederland te verklaren, vanaf de opkomst in 1880 tot de ondergang in 1985.

§ 2.1. Ongehuwd moederschap als behandelbaar probleem

Wiemann maakt in haar werk aannemelijk dat de afkeer van ongehuwd zwangeren en ongehuwde moeders sociologisch verklaard kan worden door collectieve angst.⁶ Zij heeft zich hierbij laten inspireren door het werk van Norbert Elias (Elias, *De gevestigden en de buitenstaanders*, 1981) in het bijzonder door zijn gedachten over de relatie tussen gevestigden en buitenstaanders. Onderstaande baseer ik op Wiemann's bevindingen.

Een groep kan dominant zijn, omdat haar leden via gemeenschappelijke idealen sterk met elkaar verbonden zijn. Burgerlijke gezinsidealen van eind negentiende en begin twintigste eeuw golden ook voor de arbeidersklasse. Die idealen kunnen opgevat worden als normatieve beelden over wederzijdse afhankelijkheden van gezinsleden.⁷ Binnen een burgerlijk gezin was de opvatting dat de man het hoofd van het gezin was. Hij bracht het meeste geld binnen, hij was de kostwinner. Daarbij zorgde de wettelijke positie van de man er voor dat hij een overwicht had op het gezin. Het huwelijksideaal werd algemeen aanvaard, maar er bestonden verschillende invullingen tussen katholieken, protestanten en socialisten. Socialisten streefden naar machtsgelijkheid tussen man en vrouw. In katholieke en protestantse kringen werd de

machtsongelijkheid tussen man en vrouw, ook ten aanzien van seksualiteit, religieus gelegitimeerd.⁸ Op seksueel gebied was er sprake van een dubbele moraal: van mannen werd veel meer getolereerd dan van vrouwen. De algemene opvatting was dat de man van nature een grotere seksuele behoefte had. Vrouwen daarentegen werden geacht geen seksuele driften te kennen.⁹ Door deze machtsongelijkheid werden vrouwen bij buitenechtelijke gemeenschap zwaarder gestraft dan mannen.

Het moederschap werd als belangrijke vrouwelijke huwelijksplicht beschouwd en in het verlengde daarvan lagen al de andere taken in het gezin. Het moederschapsideaal omvatte niet alleen een normatief beeld over vrouwen als moeder of huisvrouw, maar ook over de onderlinge relaties tussen haar en haar man als vader en echtgenoot en tussen haar en haar kinderen.¹⁰ Dit betekende dat vrouwen alleen binnen het huwelijk moeder konden zijn, een ongehuwde status en moederschap ging in dit ideaal niet samen.

Niet alleen mannen hielden deze dubbele moraal voor de vrouw in ere, ook vrouwen zelf. Feministen, onder wie Wilhelmina Drucker (1847-1925) leidend figuur van de eerste feministische golf rond 1880 en voorzitter van de in 1889 opgerichte Vrije Vrouwen Vereniging (VJV), constateerden deze houding en veroordeelden dit met strengheid in het blad *Evolutie* in 1896.¹¹ Relativerend merkte Drucker wel op dat een vrouw onmogelijk kon weten wat 'normaal' was, omdat haar al tijden een scheef beeld was voorgehouden. Zowel mannen als vrouwen wisten dus niet beter dan te oordelen vanuit dit kader.¹² Uit een leven volgens die idealen putten zij voor zichzelf als collectief, als gezin en als individuen die van dit collectief deel uitmaakten, geborgenheid, zelfrespect en een zekere macht.¹³

Groepsopinie heeft een regulerende werking omdat reputatie van invloed is op de rang die iemand in een groep inneemt.¹⁴ Bij (aanstaande) ongehuwde moeders was juist deze reputatie in het geding en de reputatie van hun ouderlijke gezinsleden. Geheimhouding werd bevorderd, zowel vanuit de aanstaande ongehuwde moeder, haar familie en vaak meegewerkt vanuit de parochie. Het plegen van abortus was in de negentiende en begin twintigste eeuw verboden en niet zonder risico's, maar werd vaak wel onder druk door de omgeving aangeraden. Vrees voor schande was een veel gehoord motief.

Wat is schande? Waar was het op gebaseerd? Volgens Wiemann waren in de collectieve fantasie (aanstaande) ongehuwde moeders het voorbeeld van zedeloosheid, van zondigheid, wat het gevolg was van de dubbele moraal. Het kind was het vleesgeworden bewijs van deze zonde. Mensen ontwikkelden zo'n beeld niet op basis van waargenomen slechte eigenschappen van een ongehuwde moeder, maar op basis van algemene afkeer voor

haar anders-zijn. Hun afkeer berustte op de angst dat haar slechte voorbeeld kon overslaan. Het eigen aanzien en respect kon worden aangetast, alleen al door contact met een ongehuwde moeder.¹⁵

Zoals gezegd werden prostituées en ongehuwde moeders aan elkaar gelijk gesteld omdat beiden buitenechtelijk seksueel contact hadden gehad. Ondanks deze gelijkstelling was er toch verschil. De ongehuwde moeder had zich weliswaar schuldig gemaakt aan onzedelijk gedrag, maar zij was nog te redden. In tegenstelling tot de prostituée die niet meer te redden was. Tegelijkertijd met de eerste feministe golf in Nederland, rond 1880, werden de eerste opvangtehuizen voor ongehuwde moeders geopend. Door wie deze tehuizen werden opgericht komt verderop aan de orde. Het begin van de ongehuwde moederzorg in Nederland was geboren en het ongehuwd moederschap werd een behandelbaar probleem.¹⁶ De zorg voor kinderen door ongehuwde moeders werd doelwit van controle door de ongehuwde moederzorg.

Het streven van de ongehuwde moederzorg was een eind maken aan de hoge zuigelingensterfte.¹⁷ Deze zorg leidde tot een uitgebreid verzuild netwerk van hulpverleningsinstanties.¹⁸ Volgens Wiemann reageerden de initiatiefnemers van de ongehuwde-moederzorg en de mensen die daadwerkelijk hulp boden, anders op de dreiging die van het ongehuwd moederschap uitging: niet door uitsluiting, maar door hen te steunen. Zij probeerden de dominante waarden aan deze 'buitenstaanders' over te dragen en de sociale afstand ten opzichte van hen te verkleinen. Deze hulp werd gerealiseerd door het bieden van financiële middelen, onderdak, voedsel. Daarnaast probeerden de hulpinstellingen toezicht uit te oefenen op de leefwijze van de ongehuwde moeders, waarbij specifiek gelet werd op hun seksualiteit en moederschap.¹⁹ Door de moeder verplicht minimaal de eerste drie maanden na de bevalling voor haar eigen kind te laten zorgen, probeerden de hulpverleners de band tussen moeder en kind zo sterk mogelijk te maken. Dit had twee redenen: ten eerste werd de kans op zuigelingensterfte afgenomen, omdat de baby moedermelk kreeg; ten tweede zou de 'natuurlijke band' tussen moeder en kind worden versterkt.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn (religieuze) leken uit de ongehuwde moederzorg verdwenen en vervangen door professionals. Dominees, pastoors, verpleegsters en artsen werden vanaf de jaren vijftig vervangen of naar de achtergrond gedrongen door psychologen, pedagogen en agogen.²⁰ Deze professionals begeleidden de maatschappelijk werksters, groepsleidsters en kinderverzorgsters die de ongehuwde moeders en hun kinderen feitelijk hulp verleenden.

Wiemann zegt dat heel algemeen gesteld kan worden, dat de vroegere gezagsdragers uit de instellingen aan status en macht hadden ingeboet. Tegenwoordig wordt van hulpverleners verlangd zich bij begeleiding te onthouden van nadrukkelijke adviezen. De positie van de ongehuwde moeder is versterkt. In samenhang met veranderende praktijken en idealen op het gebied van seksualiteit, voorplanting en arbeid en zorg, behoort zij steeds vaker tot de ruimere categorie van 'alleenstaande moeders', of zelfs 'alleenstaande ouders'.²¹ De ongehuwde moeder is minder geïsoleerd, haar sociaal aanzien is gestegen en het ongehuwd moederschap als behandelbaar probleem is verdwenen: ongehuwd zwanger- en moederschap is op zichzelf geen indicatie meer voor het krijgen van hulp.²² Volgens Wiemann was het in de beginperiode van de ongehuwde moederzorg ondenkbaar dat aan de eigen keuze van ongehuwde moeders enige waarde werd gehecht.²³ In de volgende paragraaf geef ik kort een terugblik op de negentiende eeuw en de ontwikkelingen in deze periode ten aanzien van geslachtsziekten, prostitutie en feminisme om de toenemende hulp aan ongehuwde moeders te begrijpen.

§ 2.2. Van gevallen vrouw naar ongehuwde moeder

2.2.1. Geslachtsziekten en prostitutie

Syfilis is een geslachtsziekte die in de vijftiende eeuw Europa was binnengedrongen. De medische historicus Owsei Temkin onderscheidt vier perioden in de geschiedenis met betrekking tot veranderingen in de betekenis van syfilis.²⁴ De eerste periode was van 1490 tot ongeveer 1520, waarbij syfilis voor het eerst in Europa voorkwam. De ziekte werd beschouwd als een ziekte van God gegeven aan de mensheid die zich dwaas gedroeg; slachtoffers werden niet persoonlijk verantwoordelijk gehouden. De tweede periode was vanaf de vroege zestiende eeuw tot en met de achttiende eeuw, waarbij voor het eerst een associatie werd gemaakt tussen echtelijke en seksuele zedelijkheid. Bij de behandeling van de ziekte was er ongelijkheid tussen klassen die besmet waren.²⁵

De derde periode viel tussen de achttiende en negentiende eeuw, waarbij de dubbele standaard verdween. Syfilis werd gezien als teken van zedelijke verdorvenheid, een vernedering voor de geïnfecteerde man of vrouw, ongeacht sociale klasse. De vierde periode viel in de late negentiende eeuw. De regering hield zich bezig met de ontwikkelingen rondom de ziekte, die steeds grotere vormen aannam. Het was niet langer een individueel probleem, maar de ziekte was een bedreiging voor de samenleving.²⁶

In een notendop bespreek ik hier de verschuiving van individuele schande rondom geslachtsziekten naar de zorgen om de gehele samenleving, welke gepaard gingen met een toename van politieke debatten. Dit baseer ik op een hoofdstuk uit een studie van Annette Mooij *Out of otherness: Characters and narrators in the Dutch venereal disease debates 1850-1990*. Eind negentiende eeuw was de discussie rondom geslachtsziekten verstrengeld met de discussie rondom prostitutie. Dat geslachtsziekten een groot maatschappelijk probleem vormden was niet de hoofdzaak van de grote beweging om de ziekte te bestrijden. Het ging om het versterken van de staat. Vooral onder militairen vielen veel slachtoffers van geslachtsziekten.²⁷ Dit verzwakte het leger en dus uiteindelijk de staat die onvoldoende werd beschermd.

Een betere gezondheid van het leger was uiteindelijk goed voor de samenleving. Dit verklaart echter nog niet de focus op de regulering van prostitutie, want men ging er wel vanuit dat met name prostituées de bron van de ziekten waren. Prostitutie moest dus worden aangepakt. De aanpak was gebaseerd op specifieke ideeën over mannen en vrouwen. Men ging er van uit dat alle prostituées immorele vrouwen waren, afkomstig uit de laagste klassen van de samenleving. Ze hadden geen fatsoen. ‘Normale vrouwen’ hadden niet zulke sterke seksuele driften. Zij dienden zich te onthouden van seks vóór het huwelijk.²⁸ De oorzaak van prostitutie waren niet de hartstochten en de driften, die zich in ieder normaal mens lieten gelden, maar die men, evenals zoveel andere behoeften en begeerten kon leren leiden en beheersen. De oorzaak lag in de lage schatting van de vrouw, in het aannemen van de dubbele moraal voor de vrouw. De dubbele moraal is onherroepelijk verbonden met de introductie van de regulering van prostitutie.²⁹

Vrouwen werden onderverdeeld in fatsoenlijk en onfatsoenlijk, terwijl voor mannen deze verdeling niet bestond. De man bleef altijd fatsoenlijk, ook al ging hij dagelijks om met onfatsoenlijke vrouwen. Voor fatsoenlijke vrouwen gold dit echter niet. Zij werden wél onfatsoenlijk wanneer ze met onfatsoenlijke vrouwen omgingen.

Afschaffen van prostitutie zag men niet als oplossing. Het was een noodzakelijk kwaad, aangezien de seksuele driften van mannen nu eenmaal onbeheersbaar waren. Men ging er van uit dat alleen vrijgezelle mannen prostituées bezochten en niet alle mannen zouden trouwen, waardoor prostituées altijd nodig zouden blijven.³⁰ De gehele samenleving werd betrokken in het debat over de kwestie.

In de jaren 1880-1890 ontstonden er verschillende vrouwenorganisaties. De Nederlandse Vrouwenbond tot Verhoging van het Zedelijk Bewustzijn (NVVZB) was de eerste. Deze bond opereerde geheel in de geest van de protestantse Reveil³¹ en streed voor

de aanpak van prostitutie. De Reveil wilde terugkeer naar de religieuze waarden. De Anti-Revolutionaire Partij (ARP) was de politieke tak, de opvangtehuizen de sociale tak.³²

Abolitionisten waren het er niet mee eens dat regulering van prostitutie de samenleving zou beschermen tegen geslachtsziekten. De abolitionisten bedachten iets nieuws in de strijd tegen prostitutie: het onschuldige slachtoffer. Uit onderzoek was namelijk gebleken dat het niet de veronderstelde vrijgezelle mannen waren die prostituées bezochten, maar de getrouwde mannen. Dit leidde ertoe dat er twee onschuldige slachtoffers waren: ten eerste de echtgenote, die zonder dat ze het wist besmet raakte en ten tweede het kind dat besmet geboren werd. Deze slachtoffers stelden het bedrog van de mannen aan het licht en ook de tekortkomingen van het reguleringsbeleid.³³

De strategie van het onschuldige slachtoffer werd een succes. Tussen 1880 en 1910 kreeg men meer inzicht in geslachtsziekten. De samenleving werd bedreigd door de geslachtsziekten, wat negatieve gevolgen had voor de ontwikkeling van het gezin.³⁴ Rond 1900 werd prostitutiebezoek door mannen niet langer geaccepteerd.³⁵ De maatschappij werd steeds vaker als onveilig voorgesteld, door de gevaren die er in schuilgingen, zoals het gevaar van de prostitutie. Zodoende werd het gezin als de eeuwige basis, de kern, de oerel van de maatschappij voorgesteld. De gezagsstructuur in het gezin moest autoritair zijn: de man heerste over de vrouw en over de kinderen.³⁶

Begin twintigste eeuw drongen burgerlijke normen tot bredere lagen van de bevolking door. Mensen probeerden om zich te onderscheiden van hun oude milieu. Deze ontwikkeling werd door de politiek ondersteund. De periode 1881-1911 was een overgangstijd van liberale naar confessionele politiek op het gebied van zedelijkheid.³⁷ Kwesties als ongehuwd moederschap stonden daarbij centraal. In 1918 werd het algemeen mannenkiesrecht ingesteld en in 1922 werd in de grondwet opgenomen dat ook vrouwen mochten stemmen. Doordat de 'gewone arbeider' nu mocht kiezen verloren liberale partijen stemmen. Niet de socialistische partijen verwierven het merendeel van de stemmen van de Nederlanders, maar juist de confessionele partijen, katholieke en protestantse, wonnen in deze strijd. Dit had te maken met een typisch Nederlands verschijnsel: de verzuiling.

De verzuiling wordt door sommige politicologen een zeer eigenaardig type democratie – ook pacificatiedemocratie- genoemd, dat een aparte plaats inneemt onder de diverse democratische organisatiemogelijkheden die er blijken te bestaan.³⁸ De verschillende kenmerken van deze democratie leken oppervlakkig gezien tegenstrijdig te zijn. Verzuiling betekent dat de staat het de grote, in hun levensbeschouwing onderscheidende groepen van de bevolking mogelijk maakt om hun dagelijks leven geheel volgens eigen inzicht en behoefte te

organiseren, in eigen scholen, jeugdbewegingen, universiteiten, huizen, sportclubs, vak- en werkgeversbonden, eigen radioverenigingen enzovoorts. De gedachten, levenswijzen en doeleinden van de verschillende zuilen werden voorgesteld als zo totaal verschillend dat samenwerking onmogelijk zou zijn. De werkelijkheid was anders, Nederland was in feite democratisch stabiel in vergelijking met de grote landen van het continentale Europa.³⁹

De Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) opgericht in 1926, was de grootste katholieke partij en haar onderdanen waren erg trouw en kwamen uit alle lagen van de bevolking. Van katholieken werd geacht zich afzijdig te houden van andersdenkenden. Door deelname in de kabinetten konden katholieken onder andere eigen scholen, verenigingen en vakbonden oprichten. Men hoefde zodoende niet meer in contact te komen met andersdenkenden.

Het protestantse Nederlandse volksdeel was verdeeld, in tegenstelling tot de RKSP die de gehele katholieke bevolking als achterban had. De grootste groepen waren de Nederlandse Hervormden die geen eigen politieke partij hadden en de orthodoxen welke vooral vertegenwoordigd waren in de Anti-Revolutaire Partij (ARP). De protestantse politiek van het interbellum had een bescheiden en sterk pessimistisch karakter.⁴⁰ In scherpe tegenstelling zowel tot de rooms-katholieke als tot de socialistische idealen van welvaart en productie verhogende socialisatie of ordening, bleef de ARP, onder leiding van Hendrik Colijn (1869-1944), er in deze hele periode van overtuigd dat de staatsman tot taak had de gemeenschap te wennen aan een lager welvaartspeil.⁴¹

2.2.2. Feminisme

In de negentiende eeuw werd van vrouwen verwacht dat ze weerstand konden bieden aan seksuele verleiding. De vrouw was zedelijker dan de man en daarom moreel superieur aan hem. Volgens universitair docent politicologie en vrouwenstudies Selma Sevenhuijsen (*De orde van het vaderschap* 1987) gebruikten feministen deze vrouwelijke norm als graadmeter voor morele beoordeling van het gedrag van vrouwen en mannen.⁴² Zij wilden dat mannen een groter verantwoordelijkheidsgevoel kregen. Mannen moesten net als vrouwen de consequenties dragen van hun (seksuele) daden. In het geval van de ongehuwde moeder wilden ze dat streven verwezenlijken door de vader van een buitenechtelijk geboren kind verantwoordelijk te stellen voor het levensonderhoud van zowel moeder als kind.⁴³ Om dit te bereiken moesten de feministen de wet achter zich zien te krijgen, vandaar dat ze de wet “verbod op onderzoek naar vaderschap”, gebruikten als instrument in hun emancipatiestrijd.

Eind negentiende eeuw was het niet mogelijk via wetenschappelijke methoden het vaderschap van een kind vast te stellen. De ongehuwde moeder kon destijds alleen de vrijwillige erkenning van de verwekker als bewijslast aandragen, met als extra bewijsvoering de goedkeuring van de moeder.⁴⁴ Mannen kregen zodoende buiten het huwelijk om vrij spel. Zij hoefden geen (financiële) consequenties te dragen voor hun pleziertjes met vrouwen. De ongehuwde moeder daarentegen moest de financiële zorg dragen voor haar kind en werd verantwoordelijk gehouden voor haar zwangerschap. Ze had zich niet gehouden aan de zedelijke norm die bestond voor vrouwen en kreeg zodoende de identiteit van een 'gevalen vrouw'. Ch.L. Polak-Rosenberg (1889-1943) van 1921 tot 1941 presidente van Vereniging Onderlinge Vrouwenbescherming (OV), schrijft hierover in *De ongehuwde moeder en haar kind* uit 1934:

“Behoudens uitzonderingen, gaat in de grote meerderheid der gevallen het initiatief van de geslachtsdaad uit van den man.”⁴⁵

Met andere woorden, fatsoenlijke vrouwen werden geacht a-seksueel te zijn. Bij de geslachtsdaad, lag het initiatief bij de man.

In de negentiende eeuw ontstond het verlangen naar gelijke kansen en rechten voor vrouwen. Steeds vaker was er kritiek op de geldende huwelijkswetgeving. Sommige feministen waren van mening dat het huwelijk een verbond moest zijn van gelijken.⁴⁶ Historica Ulla Jansz (*Denken over sekse in de eerste feministische golf* 1990) zegt dat de eerste aanzet tot het feminisme ontstond door de wettelijke codificatie van 1838, waardoor mannen na het huwelijk volledig zeggenschap over vrouwen en haar goederen kregen.⁴⁷ Vrouwen werden zich in toenemende mate bewust van hun achtergestelde positie. Getrouwde vrouwen waren als 'bezit' van de man.

De gezagsverhoudingen binnen het huwelijk en de sterke economische afhankelijkheid van vrouwen, werden door feministen als oorzaken van de dubbele moraal beschouwd. De oplossing voor de problemen van de ongehuwde moeders, zochten de feministen daarom meer in economische onafhankelijkheid en maatschappelijke autonomie. De OV verzette zich vooral tegen het idee dat ongehuwde moeders zondig waren en toonde zij haar afschuw over de christelijke filantropie, waarin opname een genade was en bekering een hoofdrol speelde.⁴⁸

Pas rond 1870 sloeg het feminisme in Nederland echt aan. In de jaren 1880-1890 ontstonden verschillende vrouwenorganisaties. De NVVZB was de eerste organisatie, opgericht door Marianne Klerck-Van Hogendorp (1834-1909). In 1889 werd de VVV opgericht door Wilhelmina Drucker. In 1894 werd een aparte vrouwenkiesrechtorganisatie opgericht: de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht (VvVK). Aletta Jacobs (1854-1929) is hier

van 1903 tot 1919 voorzitter van geweest. De feministen waren het eens over de noodzaak van een verbetering van de juridische en morele positie van gehuwde vrouwen én ongehuwde moeders. Om vrouwen een andere positie in de maatschappij te geven richtten de feministen zich eerst op verandering in beroepsmogelijkheden voor meisjes. Hierna verbreedde de discussie zich onder meer tot de juridische status van de gehuwde vrouw, de seksuele moraal en de ongehuwde moeder.⁴⁹

Rond 1890 koppelden feministen het vrouwenvraagstuk aan de sociale kwestie. Volgens Jansz was toen het oogmerk niet het streven naar verbetering van eigen positie, maar het streven naar verbetering van de positie van alle minder bedeelde in de maatschappij. Onder de eigen positie van de feministen verstaat Jansz “die van ‘beschaafde vrouwen’”.⁵⁰ De aandacht voor probleemgevallen nam toe vanaf 1890, onder meer de aandacht voor ‘gevallen vrouwen’. In de collectieve fantasie van de samenleving waren deze ‘gevallen vrouwen’ prostituées en ongehuwde moeders. Eind negentiende eeuw werd er onderscheid gemaakt tussen prostituées en ongehuwde moeders. De ongehuwde moeder werd niet langer gezien als een vrouw van de straat, de zwangerschap was vaak een ongeluk, volgens feministen mede het gevolg van de dubbele moraal en geen gevolg van een voortdurend onzedelijk leven.⁵¹ Zij was nog te redden in tegenstelling tot de prostituée. Door het verpreutingsproces dat gedurende de negentiende en begin twintigste eeuw plaatsvond, veranderde de kijk op prostitutie en daarmee samenhangend op ongehuwde moeders. De ongehuwde moeder had zich weliswaar onzedelijk gedragen, maar zij moest wel geholpen worden. Zij werd losgemaakt van prostitutie en kreeg een eigen identiteit.

Vanaf 1900 wordt het feminisme in geschiedschrijving in twee categorieën onderverdeeld, de ‘ethische-’ en de ‘ultra-feministen’. De eersten werden door geschiedschrijvers ook wel de ‘gematigden’ genoemd. De twee categorieën gebruikten in hun strijd verschil- en gelijkheidsargumenten. De ‘ultra’s’ benadrukten met name de gelijkwaardige positie tussen mannen en vrouwen. Mannen en vrouwen moesten volgens deze partij (de VVV) gelijke kansen krijgen met betrekking tot kiesrecht, onderwijs en zeggenschap over de kinderen. Zij gebruikten gelijkheidsargumenten, waarmee ze wilden aangeven dat er tussen mannen en vrouwen geen maatschappelijke verschillen mochten bestaan.⁵² De ‘ethisch-feministen’ wezen vooral op specifieke kenmerken van de vrouw. Het anders-zijn van de vrouw ten opzichte van de man zou ten goede komen aan de maatschappij. Zij wezen op zedeloosheid, drank- en oorlogszucht van mannen. Vrouwen waren veel beheerster en opofferingsgezind. Als “moeders van de samenleving” zouden zij orde op zaken kunnen stellen. Zij gebruikten hiervoor de moederschapsideologie; de moeder als “rots in de

branding”. Vooral binnen de NVVZB was hiervoor veel aanhang. Zij redeneerden vanuit verschilargumenten.⁵³

Jansz (*Denken over sekse in de eerste feministische golf* 1990) relateert juist de in de geschiedschrijving gebruikte verschillen tussen de categorieën ‘ethisch-feministen’ en ‘ultra’s’. Jansz zegt dat de meningsverschillen tussen de ‘ethisch-feministen’ en de ‘ultra’s’ gelijk te stellen zijn tot een punt van overeenkomst, namelijk grotere gelijkwaardigheid tussen de seksen. Hiervoor gebruikt zij een drietal argumenten. Ten eerste: Voor de eerste feministen (tot ca. 1870) waren juist de verschillen tussen mannen en vrouwen van belang en niet de gelijkheid. Ten tweede: De enige meningsverschillen betroffen of men zich wel of niet bij de sociaal-democratie moest aansluiten, het was een strijd om prioriteiten en verbonden. Ten derde: De verschillen tussen ‘ethisch feministen’ en ultra’s waren niet duidelijk. Voor een groot deel van de feministen was het voornaamste doel oplossing van de sociale kwestie, het verbeteren van de minderbedeelde groepen in de samenleving. Door de koppeling van het vrouwenvraagstuk aan de sociale kwestie werden in dezelfde periode ook de ongehuwde moeder en het buitenechtelijk kind als sociaal probleem gezien.⁵⁴ Het merendeel van de feministen beschouwden zichzelf dan ook als ‘ethisch feministen’, de term rationalistisch of ultra gebruikte men destijds nog niet, aldus Jansz.⁵⁵

In geschiedschrijving over feminisme zou er na de eeuwwisseling een ‘conservatieve omslag’ zijn waar te nemen, die gelijkenis toont met de “gematigden en ethisch-feministen”. Beide groepen zeiden een nieuw feminisme te zijn, dat afweek van het oude feminisme.⁵⁶ Jansz is van mening dat het verschildenken nooit was weggeweest, dat slechts de thema’s waarbij het gebruikt werd varieerden. In het begin van het feminisme werden verschilargumenten vooral gebruikt voor beter meisjesonderwijs, later meer als argument voor deelname van vrouwen aan maatschappelijk werk en wetgeving.⁵⁷ Volgens Jansz kan hoogstens gesteld worden dat de aanwezige meningsverschillen in het begin van de twintigste eeuw meer uitgesproken werden en organisatorisch gestalte kregen. Concluderend stelt zij dat de vertakkingen tussen de twee feministische categorieën in politieke strijd als middel gehanteerd werden, maar niet geschikt zijn als categorieën voor een historische analyse van in feministische kring levende denkbeelden, ook al liepen de organisatorische scheidlijnen deels wel langs die lijnen.⁵⁸

Zoals eerder gezegd, hebben feministen zich met name ingezet voor de ongehuwde moeder door te pleiten voor afschaffing van het verbod op onderzoek naar vaderschap uit de Nederlandse wet en de rechtspositie van de ongehuwde moeder verbeteren. Hiermee ga ik

verder in de volgende paragraaf, waarbij ik me baseer op de boeken van Sevenhuijsen, *De orde van het vaderschap* uit 1987 en Van der Klein, *Ziek, zwak of zwanger* uit 2005.

2.2.3. Rechtspositie van de ongehuwde moeder

Sevenhuijsen (*De orde van het vaderschap* 1987) schrijft dat er in de periode na 1870 in Nederland een breed politiek debat plaatsvond over het huwelijk.⁵⁹ In algemene zin ging het volgens haar om de inhoud en werking van het recht als ordeningsinstrument in de verhouding tussen de seksen en tussen ouders en kinderen. De in de wet vastgelegde rechten en verplichtingen waren op de identiteit van de mannelijke burger geënt.⁶⁰ Het juridisch huwelijk was een middel, waarmee de man zijn hoedanigheid als vader en echtgenoot kon uitoefenen en het familiebezit en de familietradities kon overdragen aan zijn zoons. Vaderschap stond voor traditie, autoriteit en gezag.⁶¹ Hierbij hoorde de definitie dat de moeder onder leiding van de vader stond. In deze context kon de vrouw slechts moeder zijn als zij onder de macht van de vader van haar kinderen stond. Er bestond geen koppeling tussen moederschap en rechten.⁶²

In het Burgerlijk Wetboek werd gesproken over individuen en personen, waarvan stilzwijgend vaststond dat het mannen waren. Vrouwen kwamen voor als ‘*personae miserabiles*’, onder curatele van vader, voogd of echtgenoot, aldus Sevenhuijsen.⁶³ Een vrouw was alleen zelfstandig rechtshandelingbekwaam wanneer zij ongehuwd en meerderjarig was. Daarnaast kwam de vrouw in de wet verder vooral voor als seksueel geperverteerde: als hoer, verleidster, of overspelige echtgenote, waarbij de mannelijke eerbaarheid en belangen van het huisgezin in alles voorop gesteld werden.⁶⁴ Wiemanns theorie van de collectieve fantasie over onder andere ongehuwde moeders als voorbeeld van zedeloosheid en zondigheid, werden daardoor ook nog versterkt in de wetgeving.

In de wet stond tevens een bepaling, die het onderzoek naar vaderschap van buitenechtelijke kinderen verbood, welke afkomstig was van Napoleons Code Civil uit 1811. Artikel 342 zorgde er voor dat een ongehuwde moeder zonder geld en rechten achterbleef, terwijl de vader geen enkele verantwoordelijkheid hoefde te dragen. Dit artikel kwam voort uit de twee hoofdregels genoteerd in het Burgerlijk Wetboek van 1838: de man is het hoofd van de echtvereniging en de echtgenoot van de vrouw uit wie een kind wordt geboren, wordt geacht de vader van dat kind te zijn. Artikel 342 was een afgeleide van dat laatste: ‘Het onderzoek naar vaderschap is verboden’. Een juridische relatie tussen vader en buitenechtelijk kind was alleen mogelijk op basis van een vrijwillige erkenning door de vader.⁶⁵ Deze ongelijke verhouding die vrouwen werd toegeschreven ten opzichte van mannen, wilden

feministen, een nieuwe generatie liberalen, orthodox-protestanten en socialisten veranderd zien na 1870.

In 1898 werd een eerste poging tot wetsverandering gedaan. Uiteindelijk zou pas in 1909 een definitieve wetswijziging plaatsvinden en konden ongehuwde moeders wel onderzoek laten uitvoeren naar het vaderschap. De wetsverandering valt in dezelfde periode waarin veel sociale wetten tot stand zijn gekomen, waarmee Jansz' koppeling van enerzijds sociale kwestie (bijvoorbeeld de kindervetten uit 1901) en anderzijds het vrouwenvraagstuk in dezelfde periode plaatsvond, lijkt te kloppen. Sevenhuijsen zegt hierover: "Juist omdat ook allerlei andere aspecten van de machtsverhoudingen tussen de seksen, zoals arbeid en inkomen, onderwijs en kiesrecht, met grote snelheid als politiek vraagstuk gedefinieerd werden, raakte de vraag naar de identiteit van de ongehuwde moeder verweven met de vraag naar de sociale en politieke rechten van de vrouw en haar plaats is het staatsbelang in het algemeen".⁶⁶

Bij onderzoek naar het vaderschap moest de moeder kunnen bewijzen dat de vader en zij als enigen in de periode van verwekking gemeenschap hadden gehad, wat vaak moeilijk aan te tonen was. Er waren wel veranderingen in de rechtspositie van de ongehuwde moeders, maar de veranderingen waren vooral in het belang van het kind. De bewijsvoering bij een vaderschapsactie was zo moeilijk, dat weinig onderzoeken tot een goed einde leidden. De angst voor de ondermijning van het huwelijk was groot. Dit beseftte ook de leden van de OV. Onder andere dankzij de OV kwam de commissie Molengraaff tot stand die een vereenvoudiging van de procesgang en de bewijsvoering bij vaderschapsacties voorstelde aan de minister. In 1921 werd het voorstel ingediend en in 1934 werden de wijzigingen daadwerkelijk doorgevoerd.⁶⁷ De angst voor ondermijning van het huwelijk speelde ook een grote rol in de ontwikkeling rondom de positie van de ongehuwde moeder, zoals die (niet) was gegarandeerd in de Ziektewet.

Kort ga ik in op de bijzondere positie die de ongehuwde moeder innam in de Ziektewet. Hierbij baseer ik me op Van der Klein, *Ziek, zwak of zwanger* uit 2005. Minister A.S. Talma (1864-1916), lid van de ARP, lukte het om in 1913 een aantal sociale- en verzekeringswetten te doen aannemen, met steun van de sociaal democraten. Talma vond het in 1913 'onzedelijk' om de ongehuwd zwangere arbeidster te 'straffen' met uitsluiting van de Ziektewet kraamregelingen. Bij hem stond de bestrijding van abortus voorop. Ongehuwd zwangeren moesten in de periode rond de bevalling wel arbeidsongeschikt worden verklaart door de

dokter, anders konden zij officieel geen uitkering via de Ziektewet krijgen.⁶⁸ Doordat in 1913 de liberalen en de socialisten de coalitie versloegen, schortte de invoering van Talma's verzekeringswetten op. De Ziektewet trad pas in 1930 in werking.

In het ontwerp-Ziektewet 1929 had de Regering oorspronkelijk voorgesteld ook de ongehuwde arbeidster tegen de kosten van bevalling en verpleging te verzekeren, zoals Talma het in 1913 bedoelde. In confessionele kring was hiertegen verzet gekomen en de bepaling werd uit de wet geschrapt.⁶⁹

Van der Klein laat zien dat bij Talma het de vraag was of de ongehuwde vrouw *als zij ziek was* vanwege zwangerschap in aanmerking mocht komen voor ziekengeld van tachtig procent. In 1929-1930 was het de vraag of de verzekerde vrouw *vanwege haar ongehuwde zwangerschap* in aanmerking mocht komen voor twaalf weken honderd procent uitkering.⁷⁰ Het ging in 1929-1930 dus niet alleen meer over de vraag of en hoe ongehuwde moeders een uitkering zouden krijgen, maar ook om de houding van de staat ten opzichte van zonde en huwelijk, het algemene principe van een collectieve verzekering en de christelijkheid en barmhartigheid van de deelnemers aan het debat zelf.⁷¹

Confessionele vrouwenbewegingen (Federatie van rooms-katholieke Vrouwenbonden en de Nederlandse Christenvrouwenbond) waren tevreden met het ontwerp-Ziektewet waarbij in beginsel de gehuwde vrouw aanspraak kon maken op voorzieningen rond zwangerschap en bevalling. Zij waren het echter niet eens dat de ongehuwde moeder eveneens aanspraak zou kunnen maken op deze voorzieningen.⁷² De confessionele vrouwenbeweging was net als de overige confessionele politieke partijen bang voor de ondermijning van het zedelijk bewustzijn van het volk en dat de zedelijke en maatschappelijke betekenis van het huwelijk gevaar liep. De protestantse en rooms-katholieke vrouwen wilden ongehuwde moeders echter niet aan hun lot overlaten. Zij wilden meer financiële steun aan het particulier initiatief dat de opvang van ongehuwde moeders regelden.⁷³ Hoe deze hulpverlening er uit zag bespreek ik in de volgende paragraaf.

§ 2.3. Ontwikkelingen in de hulpverlening

In tegenstelling tot wat meestal beweerd wordt, was niet het protestantse Magdalenhuis uit 1882 van ds. Hendrik Pierson, het eerste opvangtehuis voor ongehuwde moeders in Nederland, maar het protestants-christelijke tehuis 'Beth Palet' in Amsterdam. De weduwe wasvrouw Palthe stelde in 1880 haar huis open voor de opvang van vier meisjes en hun kinderen.⁷⁴ Dit was voor de godsdienstonderwijzer en evangelist W.J. Roos en de voorzitter

van de 'Amsterdamse Vereniging tot Bestrijding van Prostitutie' J. Muller jr. de aanzet om een tehuis op te richten voor ongehuwde moeders.⁷⁵

Het ontstaan van de ongehuwde moederzorg in Nederland was sterk verbonden met de vooral protestantse initiatieven tegen prostitutie. Begin negentiende eeuw werd een ongehuwde moeder gelijk gesteld aan een prostituée.⁷⁶ Eind negentiende eeuw werd zij steeds meer als individu beschouwd, losgemaakt van de prostituée. De predikant Ottho Gerrhard Heldring (1804-1876) opende in 1849 een toevluchtoord voor prostituées. In 1882 volgde ds. Pierson van de Inwendige Zending met het protestantse Magdalenahuis, hierbij werd voor het eerst echt onderscheid gemaakt tussen prostituées en ongehuwde moeders. De Inwendige Zending was een bekeringsbeweging tegen verwezing, criminaliteit, drankmisbruik en prostitutie.⁷⁷ De protestantse instellingen namen ook katholieke ongehuwde moeders op, wat er waarschijnlijk de oorzaak van was dat een katholiek tehuis niet lang hierna werd opgericht. In 1884 werd in Overschie het eerste Rooms Katholieke Doorgangshuis geopend door de 'Sint Magdalenavereniging tot Redding van Rooms-Katholieke gevallen vrouwen'.⁷⁸

In confessionele kringen werden de gezagsverhoudingen binnen het gezin onderschreven. Een voorwaarde voor opname van ongehuwde moeders binnen veel religieuze instellingen was dat zij voor de eerste keer ongehuwd zwanger was en er moest 'hoop op verbetering' zijn. Voldeed een moeder hier niet aan dan waren de instellingen bang dat deze ongehuwde moeder een slechte invloed had op andere opgenomen ongehuwde moeders. 'Schuld' was zodoende een legitimering voor de religieuze instellingen voor het actief bemoeien met opvang van ongehuwde moeders.⁷⁹

De opvang van ongehuwde moeders was in haar begintijd vooral een religieuze aangelegenheid. Over deze religieuze hulp zijn veel nare verhalen verteld. Van der Klein en Hueting en Neij (*Ongehuwde moederzorg in Nederland* 1990) schrijven deze beschuldigingen vooral toe aan sociaal-democraten, die de hulp hardvochtig en betuttelend vonden. In reactie op deze beschuldigingen richtte de OV in 1905 in Amsterdam een tehuis op voor ongehuwde moeders: Tehuis Annette. Annette Versluys-Poelman (1853-1914) was de initiatiefneemster van de OV en het tehuis werd naar haar vernoemd. Het tehuis was een alternatief voor de protestantse en katholieke tehuizen.⁸⁰

De gezagsverhoudingen binnen het gezin die voor de religieuze instellingen zo belangrijk waren, werden door de feministen juist ter discussie gesteld. Een tweede belangrijk verschil tussen de religieuze en feministische instellingen was dat door de OV geen inspectrices werden aangesteld om de ongehuwde moeders te controleren op hun gedrag, wat bijvoorbeeld door de RKBM werd gedaan bij rooms-katholieke instellingen. Wanneer het

ongehuwd moederschap al als een misstap werd opgevat, dan was dit volgens de OV voor een groot deel te danken aan de inrichting van de samenleving en de oneerlijke verdeling van geld en macht.⁸¹

De oprichting van de tehuizen voor de ongehuwde moeders werd door tijdgenoten niet zonder meer geaccepteerd. Regelmatig moesten de initiatiefnemers, zowel vanuit religieuze als vanuit feministische zijden, zich verdedigen tegen kritiek, ondanks dat de initiatieven bedoeld waren om de ongehuwde moeders aan de dominante normen en waarden van de tijd aan te passen, waarbij vrouwen geacht werden kuis te zijn en weerstand te bieden aan seksuele verleiding.⁸²

Tussen 1920 en 1930 kende Nederland een economische groei.⁸³ De gunstige verkeersligging zorgde voor veel werkgelegenheid. Wetenschappelijke uitvindingen werden op de gehele industriële uitrusting toegepast en steeds meer mensen vonden een baan in de industriële sector. Er vond een proces van modernisering en rationalisatie plaats, ook in de agrarische sectoren. Door vernieuwing van het wegennet, vond verdere ontsluiting van het platteland plaats.⁸⁴ Deze ontwikkeling was ook op sociaal gebied, wat een verhoging van het bevolkingscijfer met zich meebracht. Ontwikkelingen gingen geleidelijk en gematigd.

De ongehuwde moeders waren volgens de Ziektewet van 1930 niet verzekerd. De regering was wel bereid om subsidie te verlenen aan de particulieren die de ongehuwde arbeidsters hielpen.⁸⁵ Het uitblijven van een wettelijke verzekering werd juist geïnterpreteerd als een teken om de hulpverlening aan ongehuwde moeders te organiseren. De voorzitter van de Unie van Verenigingen voor de Ongehuwde Moeder (U.V.O.M.) te Amsterdam⁸⁶ deed een oproep aan alle particuliere instellingen voor ongehuwde moeders, om gemeenschappelijke voorstellingen tot verbetering van de wettelijke positie van ongehuwde moeders voor te bereiden.⁸⁷ Naar aanleiding hiervan werd in 1930 een landelijke federatie opgericht: de Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind (F.I.O.M.).

Tehuizen en verenigingen konden volgens de nieuwe wet alleen rijkssubsidie genieten, indien zij bij de F.I.O.M. waren aangesloten. Bij de viering van het vijfentwintig jarig bestaan van de F.I.O.M. in 1955 wees Mr. Sark, secretaris van de F.I.O.M. op haar succes:

“Direct traden 25 instellingen toe. Dit aantal was al spoedig 70 en is thans [1955] gestegen tot 117”.⁸⁸

Mr. Sark wees bij dezelfde viering naast haar successen, ook op de problemen waarmee de F.I.O.M. te maken kreeg:

“Hoe geheel anders is alles gelopen, dan men in 1930 dacht! De economische crisis maakte de beloofde overheidshulp als subsidieregeling volstrekt illusoir en de F.I.O.M. stond in 1931 enigszins beteuterd te kijken, hoe thans de zaak moest worden aangepakt. De thuizen werken veelal met flinke tekorten”.⁸⁹

Over de gehele wereld vond in 1929-1930 een grote omslag van de conjunctuur plaats. Wereldprijzen daalden scherp, zonder dat de productiekosten daalden. Massale werkloosheid was hiervan het gevolg. Midden 1929 kende Nederland 18.000 werklozen, eind 1930 100.000 werklozen, 1933 300.000 werklozen en in 1934 500.000 werklozen.⁹⁰

§ 2.4. Verschuivende opvattingen

2.4.1. Oorzaken van ongehuwd moederschap

Over ongehuwd moederschap is vanaf de negentiende eeuw veel geschreven. Ter voorbereiding en ondersteuning van mijn onderzoek heb ik primaire literatuur gelezen die gaat over de hulpverlening aan ongehuwde moeders. Deze bronnen zijn geschreven in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het oudste werk is van A. de Graaf, *Zorg voor de ongehuwde moeder en haar kind* uit 1921. De Graaf was aangesloten bij de Reveil en streed tegen prostitutie. De meest recente bron is van de secretaris van de F.I.O.M., mr. Sark, *Herdenking van het vijf en twintigjarig bestaan van de F.I.O.M.: overzicht van de ontwikkeling van de arbeid voor de ongehuwde moeder en haar kind in de afgelopen vijf en twintig jaar* uit 1955. De overige bronnen die ik heb geraadpleegd zijn terug te vinden in de literatuurlijst onder ‘primaire literatuur’, achterin deze scriptie.

Naast deze bronnen baseer ik mijn scriptie op literatuur waarbij onderzoek is gedaan naar achtergronden en oorzaken van ongehuwd moederschap in de negentiende en twintigste eeuw. De belangrijkste secundaire literatuur, waarop ik mij baseer, betreffen de volgende titels: Sevenshuijsen, *De orde van het vaderschap: Politieke debatten over ongehuwd moederschap, afstamming en het huwelijk in Nederland 1870-1900* uit 1987; Wiemann, ‘Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland (1880- 1985)’, uit 1988; Hueting en Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* en Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*, beiden uit 1990; Den Dekker, “Verdedigt en beschermt uw zwakke zusters”. De Rooms-Katholieke Vereniging ter Bescherming van Meisjes in internationaal perspectief” uit 1991 en Van der Klein, *Ziek, zwak of zwanger: Vrouwen en arbeidsongeschiktheid in Nederlandse sociale verzekeringen, 1890-1940* uit 2005.

Belangrijke namen op het gebied van onderzoek naar ongehuwd moederschap zijn Bowlby, *Moederlijke zorg. De invloed van de moederlijke zorg op het vermogen om lief te*

hebben uit 1955, Heijmans en Trimbos⁹¹, *De niet gehuwde moeder en haar kind* uit 1964 en Godefroy, *Buitenechtelijke geboorten in Nederland* uit 1960. Deze literatuur waarin ongehuwd moederschap wordt besproken, is veelal geschreven vanuit de psychologie en sociologie en behandelen de periode ná 1945 en zijn voor mijn onderzoek daarom minder relevant. In de werken van Bowlby en Godefroy ontbreekt het historisch aspect. Heijmans en Trimbos doen nog wel een poging de maatschappelijke waardering van het ongehuwd moederschap in drie fasen te onderscheiden.⁹²

De indeling van Heijmans en Trimbos gebeurt echter niet nauwkeurig. Desondanks wil ik deze drie fasen hier kort bespreken, omdat Heijmans en Trimbos vaak aangehaald worden in onderzoeken naar ongehuwd moederschap, maar er nauwelijks vraagtekens worden geplaatst bij hun beschrijving. Tot nu toe heb ik alleen Geertje Dimmendaal in haar scriptie, “‘Toen kwam mijn verandering niet terug...’ Onderzoek naar de hulpverlening aan ongehuwde moeders in het Doorgangshuis voor meisjes in Groningen in de periode 1945-1955’, vraagtekens zien plaatsen bij de drie fasen gegeven door Heijmans en Trimbos.⁹³

De eerste fase die Heijmans en Trimbos geven, werd volgens hun gekenmerkt door een min of meer totaal negeren van het verschijnsel. Het ongehuwd moederschap was zo ernstig dat ‘iedere gedachte aan echte hulpverlening ondenkbaar was, hetgeen ook moeilijk anders kon voor een maatschappij die op sociaal gebied nog in de kinderschoenen stond’.⁹⁴

De tweede fase werd gekenmerkt door een grotere charitatieve instelling en door een groeiend gevoel van solidariteit, met een sterk christelijke oorsprong.⁹⁵ Heijmans en Trimbos wijzen weliswaar op de centrale houding vanuit de hulpverlening om moeder en kind bij elkaar te houden, maar de reden van deze houding was volgens hun gelegen in de ‘erkenning dat de maatschappij zich niet langer afzijdig kon houden’.⁹⁶ Hier ben ik het niet mee eens. Uit de bronnen die ik heb geraadpleegd en mijn onderzoek blijkt dat de argumentatie vanuit de hulpverlening om moeder en kind bij elkaar te houden, vooral gestoeld is op juridisch, hygiënisch en moreel-religieus standpunt en dus niet omdat de maatschappij het verschijnsel van ongehuwd moederschap erkent. Wat ik hiermee exact bedoel bespreek ik verderop.

De derde fase, hun eigen tijdvak, was de tijd waarin niet langer een moraliserend optreden als uitgangspunt gold, maar een ‘zo effectief mogelijke, nuchtere, op wetenschappelijk inzicht gebaseerde deskundigheid’.⁹⁷ Verderop geven ze echter een sterke veroordeling ten aanzien van ongehuwd moederschap:

“Wil niet zeggen, dat wij geen oog zouden hebben voor het beslist ongewenste van ieder geval van ongehuwd moederschap. Ondanks alle aandacht besteed aan een zo goed mogelijke zorg, blijven we overtuigd dat voorkomen beter is dan genezen”.⁹⁸

Dit citaat is mijns inziens wel moraliserend van karakter, de sterk veroordelende houding die zij er ten aanzien van het ongehuwd moederschap op na houden, komt duidelijk naar voren. Daarnaast geven ze geen tijdsafbakening van de verschillende fasen en bij hun verklaring van het ongehuwd moederschap baseren zij zich alleen op psychische factoren.

De socioloog P.A.M. Van den Akker geeft in zijn boek *Niet gehuwd moeder zijn...en dan?* uit 1977 een viertal perioden van de geschiedenis van onderzoek naar de achtergronden en oorzaken van het ongehuwd moederschap.⁹⁹ Deze indeling wordt eveneens door Dimmendaal aangehaald.¹⁰⁰ In het begin van de twintigste eeuw ontstond voor het eerst de vraag naar het ontstaan van het ongehuwd moederschap en werd het op meer systematische wijze dan voorheen aan de orde gesteld. Ongehuwd moederschap werd in verband gebracht met fouten van het individu op mentaal gebied (zedeloosheid) en met genetische factoren (geestelijke onvolwaardigheid).¹⁰¹

Door de crisis van de jaren dertig verschoof de aandacht naar de typische milieuomstandigheden van de ongehuwde moeder, de tweede fase van Van den Akker. Deprivatieverschijnselen (het gebroken gezin, financieel-economisch achterblijven, desintegratie van woonwijken) veroorzaakte vormen van sociaalafwijkend gedrag, waaronder het ongehuwd moederschap. De derde fase viel in de jaren veertig waarbij de cultuur, waarbinnen het ongehuwd moederschap optrad, belangrijk was. De vierde fase viel na 1950, waarbij de nadruk op psychologische en psychiatrische gedragstheorie lag. Dit is de periode waaronder Heijmans en Trimbos te plaatsen zijn en volgens Van den Akker als pionierswerk gezien moet worden.

In 1955 is in opdracht van de F.I.O.M. een proefonderzoek gedaan naar de omstandigheden van ongehuwde moeders en hun kinderen.¹⁰² Overeenkomstig met de vierde fase van Van den Akker wordt in dit onderzoek onder meer geconcludeerd 'dat het aannemelijk lijkt dat het ongehuwd moederschap op enigerlei wijze samenhangt met het pedagogisch milieu waarin de ongehuwde moeder als kind is grootgebracht. In dat geval zou het ongehuwd moederschap op één lijn te stellen zijn met een aantal andere, voor preventieve maatregelen toegankelijke, maatschappelijke verschijnselen. Ook wijzen wij op de lijst van ongelukkige jeugdstandigheden'.¹⁰³

Ongehuwd moederschap was in het begin van de twintigste eeuw omhuld door schande. De meisjes en vrouwen vertoonden wangedrag op seksueel gebied. In de eerste helft van de twintigste eeuw werden ongehuwde moeders aangeduid met de term 'onmaatschappelijken'.

Dercksen en Janse-Verplanke stellen in hun boek *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding* uit 1987 dat wat men onmaatschappelijk of asociaal vindt, onder andere te maken heeft met iemands positie in de samenleving, met de maatschappijvisie die men heeft, dus ook met de tijd waarin iemand leeft en met het glibberige terrein van veelal onuitgesproken normen en waarden.¹⁰⁴ Zij stellen dat aan het eind van de negentiende eeuw veel initiatieven genomen werden ten aanzien van de zorg voor zieken, gevangenen, ongehuwde moeders, verwaarloosde kinderen enzovoorts. Centraal stond bij deze zorg het aanleren van eigenschappen, als plichtsbesef, zelfbeheersing, spaarzaamheid en werklust.¹⁰⁵

Ik verwachtte in het boek van Dercksen en Janse-Verplanke veel informatie terug te vinden over ongehuwde moeders als aparte groep onmaatschappelijken. Dit blijkt niet het geval. Dimmendaal gaat in haar scriptie kort in op ‘onmaatschappelijkheid’. Hierbij behandelt zij vooral het onmaatschappelijke gezin en de kindbescherming, de ongehuwde moeder blijft hierbij vrijwel onbesproken.¹⁰⁶ In het boek van de socioloog dr. Litjens, *Onmaatschappelijke gezinnen. Sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht* uit 1953, gaat één hoofdstuk over seksueel wangedrag, maar ook hierin komt de ongehuwde moeder slechts indirect aan bod. Kortom, de ongehuwde moeder blijft in zowel primaire als secundaire literatuur over ‘onmaatschappelijkheid’ vrijwel onbesproken.

Bij het doornemen van diverse bronnen, zoals Meulemann, *De nood van de ongehuwde moeder* uit 1929, St. Hubertusvereniging, *Zielzorg voor de ongehuwde moeders* uit 1949 en Sark, *Herdenking van het vijf en twintigjarig bestaan van de F.I.O.M.* uit 1955, werd het standpunt over afstand voorgeschreven vanuit het Bisdom duidelijk: moeder en kind horen bij elkaar.

“Wij willen er met nadruk op wijzen, dat het onze wens is, dat bij de priesters bij de behandeling van deze gevallen (van buitenechtelijk moederschap) de natuurwet indachtig zijn, dat moeder en kind bijeen horen, en dat het de heilige plicht der moeder is zelf voor haar kind te zorgen. Ook de ongehuwde moeder behoort zulks te doen en de sociale zorg is er op gericht haar daarbij zoveel mogelijk behulpzaam te zijn”.¹⁰⁷

In dezelfde bronnen blijkt eveneens dat er een discrepantie bestaat tussen de voorgeschreven regels vanuit het Bisdom en het handelen van parochie-geestelijken ten aanzien van ongehuwd moederschap.

“Hoe dikwijls ontvang ik brieven, waarin opnemng wordt gevraagd voor eene ongehuwde moeder door een parochie-geestelijke, onder directe bijvoeging, dat familie wenscht, dat het kind hier [Moederschapszorg] achterblijft of elders wordt geplaatst”.¹⁰⁸

In de secundaire literatuur heb ik geen enkele keer gelezen waarin deze discrepantie wordt besproken. De reeds bestaande onderzoeken en haar uitkomsten naar ongehuwde moederzorg

wil ik dan ook aanvullen met mijn ontdekking, over de discrepantie die er bestaat tussen het bisdom en de parochie-geestelijken. In hoofdstuk 4, zal ik dieper ingaan op het standpunt van de parochie-geestelijken, waarom zij tegen de regels van het Bisdom in, advies geven over scheiding van moeder en kind.

2.4.2. “Goede hulp”

De hulpverlening aan ongehuwde moeders was voor de Tweede Wereldoorlog een particuliere vorm van sociale zorg. Hierdoor hing de morele steun aan de moeder en haar terugkeer in de maatschappij nauw samen met de levenshouding, religieus of neutraal. Het centrale punt bij de zorg voor de ongehuwde moeder was altijd het bijeenhouden van moeder en kind, zowel bij religieuze als bij neutrale instellingen. Mr. Sark omschreef dit als volgt bij het vijftienvijftig jarig bestaan van de F.I.O.M.:

“Vanaf het begin af is alle actie er op gericht geweest, de invloeden van ondes-kundigen en onbevoegden te elimineren, de voorwaarden voor de ongehuwde moeder zo gunstig mogelijk te maken en aan de andere kant het afstaan van heel jonge kinderen te bemoeilijken”.¹⁰⁹

De F.I.O.M. was tegen de afstand van kinderen. Zij streed jarenlang tegen de vraag- en aanbod van baby's in advertenties in dag- en weekbladen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was de strijd het grootst, toen de cijfers van buitenechtelijke geboorten sterk toenam, in 1946 zelfs driehonderd procent van het aantal in 1939. Mede door deze clandestiene babyhandel raakte de F.I.O.M. ervan overtuigd dat middels een wettelijke bepaling de babyhandel verkleind kon worden. Na de Tweede Wereldoorlog veranderde de houding ten aanzien van moeder en kind geleidelijk aan. Men hield zich niet meer zo strikt aan de opvatting om moeder en kind bij elkaar te houden. Dit hield in dat steeds vaker afstandszaken voorkwamen. Het belang van het kind stond voorop. In navolging op deze ontwikkelingen werd in 1956 de Adoptiewet van kracht.¹¹⁰

“Goede hulp” aan ongehuwde moeders en hun kinderen was via de officiële weg, omdat dit controleerbaar was. Hulpverlenende instanties probeerden op diverse manieren in contact te komen met (aanstaande) ongehuwde moeders om het stiekem verhandelen van baby's te voorkomen. Karen den Dekker schrijft in 1991 in haar artikel *Verdedigt en beschermt uw zwakke zusters*¹¹¹ over de Rooms Katholieke Vereniging ter Bescherming van Meisjes (RKBM) en haar activiteiten in de categorie 'te redden vrouwen en meisjes'. Het werk van de RKBM kan beschouwd worden als een vorm van liefdadigheid of sociale zorg van vrouwen voor vrouwen. In 1902 werden in het bisdom Haarlem de eerste afdelingen van de RKBM

opgericht. In 1910 kwam een landelijke federatie met afgevaardigden uit de vijf bisdommen. De RKBM was een kleine vereniging, er werden alleen actieve leden geworven die zich inzetten voor de bescherming van meisjes.¹¹² De RKBM streefde er wel naar in zoveel mogelijk plaatsen vertegenwoordigd te zijn. In 1906 waren er vijftig correspondentes, in 1936 waren er al zevenhonderd.¹¹³

De meisjesbescherming is onlosmakelijk verbonden met prostitutiebestrijding en vrouwenhandel.¹¹⁴ Door de (inter)nationale interesse voor bescherming van meisjes tegen prostitutie en handel, eind negentiende eeuw, kwamen er steeds meer beschermingsverenigingen. Naast de RKBM waren er ook verenigingen op protestantse of neutrale grondslag werkzaam, onder andere het Leger des Heils als protestantse tak en de OV als neutrale tak. Op het terrein van bescherming speelde ook het zogenaamde stationswerk een belangrijke rol. Het posten op stations om meisjes te beschermen tegen ‘verdachte’ individuen die daar rondhingen.¹¹⁵

Binnen de RKBM viel vooral de ongehuwde moeder op. Wanneer een meisje of jonge vrouw buiten het huwelijk om een kind verwachtte, was dit op het platteland in de omgeving al gauw bekend; men kende elkaar goed. Via deze weg kwam de hulpverlening in contact met de ongehuwde moeders. In steden was het vaak al lastiger om deze doelgroep op te sporen, aangezien men elkaar hier minder goed kende. Volgens Den Dekker bezochten sommige leden afdelingen in ziekenhuizen om ongehuwde moeders actief op te sporen.¹¹⁶ Niet alleen het godsdienstig maar ook het zedelijk welzijn van de meisjes lag de leden van de RKBM aan het hart. Hun taak was vooral te voorkomen dat meisjes en vrouwen die voor de eerste keer ongehuwd moeder waren geworden, niet voor een tweede keer in een zelfde positie zouden geraken. Het was immers de bedoeling dat de meisjes uiteindelijk een goed katholiek gezin zouden stichten.¹¹⁷ Het standpunt van de RKBM was om moeder en kind bij elkaar te houden.

Er zijn verschillende scripties geschreven over ongehuwd moederschap in Nederland eind negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw, ieder met een eigen onderzoeksterrein. Het betreft de volgende vier scripties: *Ongehuwde moeders* van Van den Broek en Ettes uit 1979¹¹⁸, *Toen kwam mijn verandering niet terug* van Dimmendaal uit 1984¹¹⁹, *Als moeder is een schandnaam* van De Josselin de Jong uit 1988¹²⁰ en *Tegen wet en zeden* van Van den Heiligenberg uit 1996.¹²¹

In de scriptie van Van den Broek en Ettes staat de ervaring van de leefsituatie van vijftien ongehuwde moeders tussen 1920 en 1940 centraal, wat uniek is. Zij onderzochten net als ik, de periode vóór de Tweede Wereldoorlog en behandelen het standpunt om moeder en

kind bij elkaar te houden. Zij toetsen hun bevindingen naar mijns inziens onvoldoende aan gedegen literatuur. Ze gebruikten romans ter voorbereiding van de interviews, maar geven geen nadere verklaring van de toegevoegde waarde hiervan. Bij hun onderzoek hebben zij vooral de ongehuwde moeders zelf laten vertellen en niet aan de hand van kritische vragen het interview afgenomen. Uit hun conclusie blijkt dat het stereotype beeld van de ongehuwde moeder niet klopt met hun gegevens. Schaamte- en schuldgevoelens hoorde een ongehuwde moeder te beheersen, volgens het stereotype. Voor maar drie van de vijftien geïnterviewden ging dit op. Het merendeel was ondanks alles gelukkig met haar kind en strijdlustig genoeg om de kritiek van de omgeving naast zich neer te leggen. De (financiële) zorg voor het kind en de reacties van de omgeving zorgden voor een moeilijke tijd voor de ongehuwde moede.¹²²

De scriptie van Dimmendaal behandelt de periode na de Tweede Wereldoorlog en verschilt daarin van mijn scriptie. Zij heeft in tegenstelling tot de vorige scriptie wel een zeer gedegen literatuuronderzoek gedaan. Haar onderzoek omvat twee delen: eerst onderzoekt zij hoe de hulpverlening aan ongehuwde moeders in de periode na 1945 in het Groningse doorgangshuis eruitzag en hoe de hulpverlening daar tegen ongehuwd moederschap aankeek. Het tweede deel heeft geheel betrekking op de behandelwijze en regels van de hulpverleners van de ongehuwde moeders in het doorgangshuis. In deze scriptie staat de hulpverlening aan ongehuwde moeders centraal, maar Dimmendaal beperkt zich hierbij tot de hulpverlening in het doorgangshuis. Zij kijkt niet naar andere betrokken partijen, zoals familie of kerkgemeenschap, die eveneens betrokken zijn bij ongehuwde moeders.

Dimmendaal concludeert dat buiten het huwelijk om moederschap een schande was. De ongehuwde moeder had te maken met vooroordelen en had het in materieel opzicht niet makkelijk. De meeste minderjarige ongehuwde moeders in Groningen waren tot opname gedwongen.¹²³ Norm- en schuldbesef waren belangrijk binnen het doorgangshuis. De opstelling van een pupil tegenover geloof en kerk speelde nauwelijks een rol.¹²⁴ De ongehuwde moeder werd in de observatierapporten afgeschilderd als dom, onrijp, abnormaal en onvolwaardig. De 'natuurlijke banden des bloeds' waren te prefereren boven afstand.¹²⁵ De professionalisering had tot gevolg dat er meer aandacht voor het kind kwam. In sommige gevallen leidde dit tot scheiding van moeder en kind in het belang van het kind. Er was weinig ruimte om van de heersende normen en waarden af te wijken en de ongehuwde moeder werd onmondig gehouden, overeenkomstig Wiemanns conclusie dat er geen waarde werd gehecht aan de mening van de ongehuwde moeder.¹²⁶

In de scriptie van De Josselin de Jong staat de RKBM centraal. De Josselin de Jong onderzoekt welke rol de RKBM speelde in de hulpverlening aan ongehuwde moeders. Vooral

de geestelijke hulpverlening komt hier aan bod. De periode betreft de eerste helft van de twintigste eeuw. Er werd vanuit gegaan dat ongehuwd moederschap zondig was. Hierbij baseerde men zich grotendeels op de bijbel en de katholieke geloofsleer. Hierin werd echter ook de basis gevonden voor de noodzaak tot hulpverlening, de principes van christelijke naastenliefde en het gevoel van een roeping.

De oorzaken van het ongehuwd moederschap werden vooral gezocht in de omgeving waarin de meisjes opgroeiden.¹²⁷ De nadruk lag op het bijeen houden van moeder en kind, als preventieve werking om de moeder voor verdere misstappen te behoeden. Veel belang werd gehecht aan godsdienstplichten en de betrouwbaarheid van het gezelschap waarin het meisje zich bevond. Er werd actief 'geworven' in ziekenhuizen naar ongehuwde moeders om te voorkomen dat de meisjes in protestantse of neutrale instellingen terecht kwamen.¹²⁸ Belangrijk was moeder en kind na de bevalling samen onder te brengen. De ongehuwde moederzorg speelde een steeds grotere rol binnen de vereniging en de hulpverlening per geval nam meer tijd in beslag.¹²⁹

In de scriptie van Van den Heiligenberg staat vooral de Onderlinge Vrouwenbescherming (OV) centraal en hun rol bij ontwikkelingen rondom ongehuwd moederschap. Het omvat voornamelijk de periode vanaf 1894 tot 1909, het moment waarop de wet op het verbod op vaderschapsactie werd opgeheven. De positie van de ongehuwde moeder behoefde verandering volgens de leden van de OV. De OV probeerde dit via enerzijds directe hulpverlening en anderzijds via openbare acties. In haar conclusie schrijft Van den Heiligenberg dat het streven naar politieke en maatschappelijke hervormingen achter bleef bij de praktische hulpverlening. Voor zover er openbare acties hebben plaatsgevonden waren deze vooral gericht op een verbeterde zorg voor de ongehuwde moeder en haar kind en niet op een verbeterde maatschappelijke positie van de vrouw.¹³⁰

Van den Heiligenberg is het niet eens met Jansz' relativering van de 'conservatieve omslag' ten tijde van de eerste feministische golf. Jansz zegt dat de vermeende omslag ontstaan is omdat gelijktijdige opleving van de 'radicalen' onderschat wordt. Van den Heiligenberg zegt dat er ten tijde van de oprichting nog ruimte was voor 'radicalen'. Nadat de 'radicale' Versluys-Poelman uit het bestuur van de OV stapte verloren de 'radicalen' alle macht.¹³¹

Van den Heiligenberg is het ook niet eens met de relativering van Jansz dat de meningsverschillen tussen de 'gematigden' en de 'ultra's' gelijk te stellen waren tot een punt van overeenkomst, namelijk grotere gelijkwaardigheid tussen de seksen.¹³² Volgens Van den Heiligenberg waren de meningsverschillen zo fundamenteel dat samenwerking tussen beide partijen niet mogelijk bleek. De heterogeniteit vormde een onoverkomelijk probleem dat

tenslotte werd 'opgelost' doordat de radicale vleugel uit het bestuur verdween. Zij sluit haar conclusie af dat praktische hulpverlening wel goed is, maar pas echt zin heeft bij een daadwerkelijke mentaliteitsverandering. De OV leek daar niet aan toe, aldus Van den Heiligenberg.¹³³

Graag had ik net als Van den Broek en Ettes de ervaringen van de ongehuwde moeders opgenomen in dit onderzoek om het beeld van haar te doorlopen traject compleet te maken, maar door afwezigheid van de benodigde informatie was dit niet mogelijk.¹³⁴ Wat ik mis in de vier scripties is het gehele traject rondom de hulpverlening aan ongehuwde moeders en de standpunten van alle betrokken partijen, zoals bijvoorbeeld familie, parochie en Armenraad. Aan de hand van het archief van Moederschapszorg maak ik deze partijen zichtbaar.

Wat mijn onderzoek verder toevoegt aan de reeds bestaande onderzoeken is dat bij mijn onderzoek allerlei verschillende categorieën ongehuwde moeders vertegenwoordigd zijn, zowel de problematische gevallen als niet-problematische gevallen van alle leeftijden. Dit in tegenstelling tot het onderzoek van bijvoorbeeld Dimmendaal waar alleen de meest benadeelde en problematische categorieën minderjarige ongehuwde moeders aan bod komen.

In het volgende hoofdstuk bespreek ik het archiefonderzoek. Een regelmatig terugkerende naam is dr. Meuleman. Een korte introductie is daarom wel op zijn plaats. Dr. Meuleman, vrouwenarts in Leiden, was een van de eersten die de nadruk legde op de noodzakelijkheid van een katholieke vroedvrouwschool in Zuid-Nederland. In 1912 startten hier de eerste lessen.¹³⁵ De keuze voor Zuid Limburg in plaats van Brabant was vanwege hoge zuigelingensterfte aldaar. Dr. Meuleman werd tot directeur van Moederschapszorg gekozen. Bij de opening van de school, meldde zich 's avonds de eerste patiënte aan, een ongehuwde moeder. Voor dr. Meuleman een teken om aan de vroedvrouwschool ook een doorgangshuis voor ongehuwde moeders te verbinden. Hij zorgde er voor dat het meisje in de school kon blijven totdat alles geregeld was en zij terug kon keren in de maatschappij.¹³⁶

In het tijdschrift 'Moederschapszorg' – het orgaan van de vereniging- en in tal van andere publicaties, waaronder radiotoespraken voor de KRO in 1928 en 1929, besprak dr. Meuleman samenhangende problemen en opvattingen en bepleitte tevens dat de moederschapszorg zich ook uitstreckte over de ongehuwde en aanstaande ongehuwde moeders en hun kinderen.¹³⁷ Tevens was dr. Meuleman betrokken bij de oprichting van de F.I.O.M. Op 10 oktober 1932 overleed dr. Meuleman onverwacht. De arts G.J. Lubbers volgde hem

op.¹³⁸ Dr. Lubbers zette het werk van dr. Meuleman voort met hetzelfde beleid. Uit de dossiers is daarom ook niets te merken van de vervanging van de geneeskundig-directeur.

De hulp aan de ongehuwde moeders bij Moederschapszorg was gebaseerd op een katholieke grondslag en hingen nauw samen met de ideeën van de katholieke kerk over seksualiteit algemeen. In navolging van Augustinus en Thomas van Aquino staat in de katholieke traditie het kind in een huwelijk op de voorgrond. Het huwelijk is een instelling, die mede tot functie heeft de lust te beteugelen, zodat het gebruik van de seksualiteit afgestemd kan worden op het enige juiste doel, namelijk voortplanting en de instandhouding van de soort. Voortplanting en opvoeding van kinderen is zonder meer het primaire doel van het huwelijk; de seksuele relatie neemt een ondergeschikte, secundaire plaats in.¹³⁹ Kort samengevat komt het neer op een vaste koppeling van seksualiteit – geslachtsgemeenschap- aan voortplanting en van voortplanting aan het huwelijk. Seksueel verkeer wordt alleen toegestaan als geen poging wordt ondernomen zwangerschap te voorkomen.¹⁴⁰

Het voorkomen van een zwangerschap, middels voorbehoedmiddelen of het plegen van abortus werd (en wordt nog steeds) als een zeer grootste zonde ervaren binnen de rooms-katholieke leer. Volgens dr. Meuleman was het een zonde tegen het vijfde gebod: gij zult niet doden.¹⁴¹ Wanneer een meisje toch ongehuwd zwanger raakte, dan moest zij de gevolgen van de daad onder ogen zien en de consequenties dragen. Ze had weliswaar een zonde begaan, maar ze stond hoger in achtting dan meisjes die hun zonden probeerden te verdoezelen. Daarom werd hulp aan ongehuwde moeders vanuit de rooms-katholieke leer goedgekeurd. Dr. Meuleman wees in 1928 op evangelie van Johannes uit de tekst van de overspelige vrouw:

“Wie van U zonder zonde is, werpe het eerst den steen op haar”.¹⁴²

§ 2.5. Conclusie

Door het verpreutingsproces dat plaatsvond gedurende de negentiende eeuw veranderde de kijk op prostitutie en daarmee samenhangend op ongehuwde moeders, welke aan het eind van de negentiende eeuw een eigen identiteit kregen. Werde prostitutie in het begin van de negentiende eeuw gezien als noodzakelijk kwaad en geaccepteerd, halverwege de eeuw werd vooral vanuit protestantse bewegingen gestreden tegen prostitutie. De eerste opvangthuizen voor prostituées werden opgericht halverwege de negentiende eeuw. In navolging hierop werden vanaf 1880 verschillende opvangthuizen voor ongehuwde moeders geopend, zowel vanuit protestants, katholieke als feministische kringen.

Feministen streden rond de eeuwwisseling voor aanpassing van de wet op het verbod op vaderschapsactie en gelijkstelling tussen de gehuwde en ongehuwde moeder in de

Ziektewet, zodat deze laatste tijdens de bevalling eveneens een uitkering kreeg. Door een wetswijziging konden ongehuwde moeders vanaf 1909 onderzoek laten verrichten naar het vaderschap van hun buitenechtelijk kind. De praktijk wees uit dat het lastig bleef om bewijslast te leveren voor het vaderschap. De OV streed er daarom voor deze procedure te vereenvoudigen en vanaf 1934 lukte dit.

Doordat de Ziektewet niet werd aangepast, werd vanuit ongehuwde moederzorg een landelijke federatie opgezet. Tehuizen ontvingen geld voor de verzorging van ongehuwde moeders via een subsidieregeling. In 1930 was de F.I.O.M. een feit. Ondanks de verzuiling in Nederland, werkten bij de F.I.O.M. alle zuilen samen.

De afkeer van ongehuwde moeders wordt verklaard door collectieve angst voor haar anders-zijn. Ze was het voorbeeld van zedeloosheid, van zondigheid wat het gevolg was van de dubbele moraal. Geheimhouding van ongehuwd zwangerschap werd door familie van ongehuwde moeders vaak bevorderd, vanwege de angst uitgestoten te worden uit de gemeenschap. Voor de Tweede Wereldoorlog was de opvatting vanuit hulpverlenende instanties –zowel religieuze als feministische- om moeder en kind bij elkaar te houden en zij streed tegen handel van buitenechtelijke kinderen. Uit literatuur blijkt dat de ongehuwde moeders onmondig werden gehouden. Bij dit onderzoek heb ik ontdekt dat er een discrepantie bestaat tussen de voorgeschreven regels vanuit het Bisdom over afstandszaken en het advies dat parochie-geestelijken gaven aan ongehuwde moeders met betrekking tot afstandszaken.

Na 1945 kwam geleidelijk aan verandering in de opvatting over moeder en kind. Omdat handel in baby's bleef voorkomen, besepte men dat er wettelijke regels moesten komen, waarna in 1956 de Adoptiewet in Nederland werd ingevoerd. Zodoende werd er in ieder geval enige controle uitgeoefend bij afstandszaken. In het volgende hoofdstuk bespreek ik mijn onderzoeksresultaten en mijn vraagstelling met bijbehorende deelvragen.

Hoofdstuk 3 Het archiefonderzoek

Het archief dat ik heb onderzocht is nog niet ontsloten.¹⁴³ Een aantal van de namen van de patiënten waarop ik mijn onderzoek baseer, staan in de kliniekboeken van Moederschapszorg, respectievelijk de jaren 1925, 1930 en 1935. De namen van de patiënten zouden moeten corresponderen met het register van het SHCL en zijn geordend op alfabetische volgorde op achternaam. Bij raadpleging van de dossiers bleek dat het registernummer niet altijd correspondeerde met het juiste dossiernummer. Met als gevolg dat bij elk jaar enkele dossiers onvindbaar waren. Om toch vijftien dossiers met correspondentie over patiënten per jaar te kunnen onderzoeken, heb ik er voor gekozen om uit de dossiers nieuwe vervangende namen met bijbehorende correspondentie te zoeken voor de onvindbare namen van de ongehuwde moeders uit de kliniekboeken. Zodoende heb ik toch nog voor elk jaar steekproefsgewijs vijftien namen van ongehuwde moeders gevonden en de bijbehorende dossiers onderzocht. Mijn onderzoek is enkel gebaseerd op de schriftelijke correspondentie uit de dossiers. Volgens afspraak met mevrouw Nieuwenhuijze zullen de gegevens van personen anoniem worden verwerkt. In de dossiers genoemde personen of instanties mochten niet worden benaderd.

Door het ontbreken van exacte inschrijfgegevens van de zwangere meisjes en vrouwen in de desbetreffende perioden, kan ik op basis van dit archief geen betrouwbare statistische cijfers weergeven. Wel kan ik enkele cijfers laten zien die voortkomen uit een overzichtswerk van de Moederschapszorg zelf namelijk, Kuypers, *Uit de geschiedenis van de Rooms Katholieke Vereeniging "Moederschapszorg" te Heerlen (1937)*. Ik kan deze cijfers dus niet controleren met het archief. Het is slechts een indicatie van het aantal ongehuwde moeders ten opzichte van de gehuwde moeders op basis van het boek.¹⁴⁴

Aantal in % ongehuwde moeders van het totaal aantal patiënten, die in de kliniek bevallen zijn:				
Jaar	Gehuwd	Ongehuwd	Totaal	% Ongehuwd
1925	94	140	234	59,8%
1930	390	176	566	31,1%
1935	618	119	737	16,1%

Uit deze cijfers blijkt een enorme terugval van het aantal verpleegde ongehuwde moeders in de kliniek. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat er een veranderende mentaliteit binnen de samenleving was ontstaan ten aanzien van het ongehuwd moederschap. Dit betekent dat er meer begrip getoond werd voor de meisjes en vrouwen die 'gevallen'

waren. In een jaarverslag van de Limburgse Provinciale Commissie voor de ongehuwde moeder en haar kind uit 1955 werd deze veranderende mentaliteit geconstateerd.¹⁴⁵ Verder onderzoek zou moeten aantonen of deze verklaring klopt.

De vijfenveertig dossiers van de ongehuwde moeders heb ik doorgelezen en uitgewerkt in een Word-bestand, zodat de strekking van de dossiers bewaard blijft voor gebruik van citaten. Aan de hand van een Excel-formulier heb ik uit elk dossier enkele vaste gegevens gehaald, zoals 'leeftijd van de ongehuwde moeder ten tijde van de bevalling', 'klasse', 'kosten betaald door', 'betrokken instanties' enzovoorts. Naderhand heb ik deze vaste gegevens met elkaar kunnen vergelijken. Een voorbeeld van het gebruikte formulier is te vinden in bijlage 1.

§ 3.1. Onderzoeksgegevens

In totaal heb ik 13 tabellen met gegevens over de ongehuwde moeders. De tabellen geven inzicht wat voor soort meisjes en vrouwen de ongehuwde moeders waren. Tabellen 2a tot en met c geven een overzicht van het aantal ongehuwde moeders per leeftijdsjaar op het moment van de bevalling per jaar, respectievelijk 1925, 1930 en 1935. Tabel 2d geeft een totaaloverzicht van de drie onderzoeksjaren van het aantal ongehuwde moeders per leeftijdsjaar. Hieruit blijkt dat de meeste vrouwen ongehuwd moeder werden op 23-jarige leeftijd. De meeste ongehuwde moeders kwamen uit Limburg (tabel 3), wat ermee te maken zal hebben dat Moederschapszorg in Zuid-Limburg lag. In andere delen van Nederland waren nog meer rooms katholieke doorgangshuizen waar ongehuwde moeders naar toe konden met hun kindje, onder andere in Amsterdam bij de St. Hubertus, in 's-Gravenhage in Huize St. Monica en in Goirle Huize De Bocht.

Ten tijde van de zwangerschap woonden 24 van 45 ongehuwde moeders in de ouderlijke woning (tabel 4); hiervan keerden 19 ongehuwde moeders mét kind direct na de bevalling terug naar huis, na een destijds gangbare rustperiode na een bevalling van ongeveer veertien dagen (tabel 5). 17 van de 45 meisjes kwamen op eigen gelegenheid naar Heerlen¹⁴⁶ en 17 meisjes werden door de moeder, vader of een ander familielid naar Heerlen gebracht (tabel 6). Hieruit kan geconcludeerd worden dat er toch enigszins sprake was van betrokkenheid bij de zwangerschap van de ongehuwde moeder door familieleden. Of deze betrokkenheid bij de zwangerschap een positieve of negatieve houding was, kan op basis van deze cijfers niet worden gegeven. Hier zal ik in hoofdstuk 4 bij de bespreking van de betrokken partijen op terug komen.

De kliniek kende verschillende soorten verpleging, variërend van klasse 1 met een luxe verpleging en waarbij de kosten acht gulden per dag bedroegen, exclusief de kosten van verloskundige of gynaecologische behandeling, tot klasse 4 waarbij verpleging een vergoeding van maximaal 3 gulden per dag was inclusief de verloskundige of gynaecologische behandeling en die als sober bestempeld kon worden.¹⁴⁷ Sommige ongehuwde moeders konden ook kosteloos worden opgenomen, wanneer ze konden aantonen dat ze onvermogen waren. Een dergelijk bewijs was veelal te verkrijgen via de eigen gemeente of het arbestuur. Werd een ongehuwde moeder kosteloos opgenomen, dan betekende dit dat de gemaakte kosten van de verpleging voor rekening kwam van Moederschapszorg. Tabel 7 laat zien dat 43 ongehuwde moeders tot de laagste klasse behoorden, klasse 4. Dit hoge aantal zal deels te maken hebben met het gegeven dat ongehuwde moeders ook kosteloos opgenomen konden worden, iets wat uniek was in Nederland binnen de gezondheidszorg voor ongehuwde moeders. Dit blijkt uit een brief van dr. Meuleman aan de werkgever van een ongehuwde moeder:

“Andere instellingen die het meisje kosteloos zouden opnemen kan ik u niet aanwijzen”.¹⁴⁸

In tabel 8 is dit ook terug te vinden. 12 ongehuwde moeders betaalden de kosten voor de verpleging zelf en 9 ongehuwde moeders werden geheel kosteloos opgenomen. Van de ongehuwde moeders die kosteloos opgenomen werden, kwamen er 6 uit Limburg en 3 niet uit Limburg. Soms kwam het voor dat mensen misbruik wilden maken van de mogelijkheid tot kosteloze opname. Uit de dossiers komt het beeld naar voren dat het hier meestal ouders betrof die boos waren dat hun dochter zwanger was en niet voor de kosten wilden opdraaien. Een goed voorbeeld hiervan is onderstaand citaat uit 1930. De vader van een ongehuwde moeder schreef dr. Meuleman het volgende:

“Laat Mia maar onder de meisjes gaan en werken...”¹⁴⁹

Dr. Meuleman reageerde hierop als volgt:

“Bij opname kwamen wij overeen dat u vijftien gulden per week zou betalen. Thans schrijft u dat u dat niet doet en slechts wilt betalen wat hier door de onvermogenen wordt bijgedragen. U begrijpt dat ik niet kan toelaten, dat mensen zelf bepalen wat zij zullen betalen. U wilt toch niet dat ik voor u geld bij elkaar bedel om uw dochter hier te onderhouden. De vijftien gulden zijn niet eens kostendekkend. U wilt toch niet dat u parasiteert op de katholieke liefdadigheid voor de verzorging van uw dochter?”¹⁵⁰

Na deze brief is de vader wel bereid de kosten voor de verpleging van zijn dochter te betalen. De verwijzing van dr. Meuleman naar de katholieke liefdadigheid laat zien dat het geloof centrale plaats innam in het denkkader van de katholieke bevolking. 43 ongehuwde moeders

waren rooms katholiek (tabel 9). Dit is logisch wanneer we weten dat Moederschapszorg een rooms katholieke vereniging was, het merendeel van de ongehuwde moeders uit Limburg kwam wat een overwegend katholieke provincie was en religie in de jaren twintig en dertig nog een belangrijk onderdeel van het dagelijks bestaan van de bevolking was in het verzuilde Nederland. Door de verzuiling kwamen verschillende geloofsgroepen in Nederland, zoals bijvoorbeeld katholieken en protestanten, weinig met elkaar in contact doordat iedere religie zijn eigen leefwereld had met elk eigen verenigingen, scholen, vakbonden enzovoorts. Dit weerhield dr. Meuleman er niet van ook protestantse ongehuwde moeders op te nemen indien dit nodig was.

De meeste meisjes waren voor de eerste keer ongehuwd zwanger (tabel 10). Elk jaar was er wel één meisje voor de tweede keer ongehuwd moeder. Één patiënte was zelfs voor de tweede keer binnen het jaar ongehuwd moeder. Zij kwam hierdoor onder streng toezicht van de RKBM te staan, in overleg met dr. Meuleman.

19 meisjes bevielen op dezelfde dag van binnenkomst bij Moederschapszorg en nog eens 7 meisjes bevielen binnen de 5 dagen na binnenkomst (tabel 11). Dit betekende dat vaak tot het allerlaatste moment gewacht werd met het zoeken van hulp. Een reden hiervoor kon zijn dat het zwangere meisje haar zwangerschap tot het laatste moment voor haar omgeving had verzwegen. Er worden meer zonen dan dochters geboren, respectievelijk 25 en 17 (tabel 12). De laatste tabel, over betrokken instanties zal verderop in hoofdstuk 5 worden besproken, omdat ik daar dieper inga op de partijen afzonderlijk.

§ 3.2. Vraagstelling

Om gedegen onderzoek te kunnen doen is het belangrijk duidelijk voor ogen te hebben wat je graag wilt vinden in het archief en niet zomaar wat te neuzen in de papieren in de hoop iets bruikbaar te kunnen vinden. Je moet kunnen onderscheiden welke informatie belangrijk is voor het onderzoek en welke niet. Om deze scheiding te kunnen maken heb ik op papier gezet wat ik te weten wilde komen naar aanleiding van mijn vragen. Hiervoor heb ik de onderstaande vraagstelling geformuleerd met bijbehorende deelvragen.

Hoe zag het traject er uit voor een ongehuwde moeder in de periode rond haar bevalling wanneer zij beviel in de kliniek van de Rooms Katholieke Vereniging Moederschapszorg Heerlen in de periode 1925-1935?

Met de bijbehorende deelvragen:

- Welke vrouwen betrof het en wat waren hun achtergronden? Met welke partijen kregen de ongehuwde moeders te maken?
- Welke opvattingen over ongehuwd moederschap bestonden er bij de betrokken partijen? Waar waren deze op gebaseerd en bestonden er verschillen in opvattingen? Zo ja, waren er mogelijke spanningen?
- In hoeverre komen de verkregen resultaten overeen of zijn zij in strijd met het beeld wat uit de literatuur over de ongehuwde moeder uit die tijd naar voren komt?
- In hoeverre klopt het beeld van de onmondige ongehuwde moeder? En waarom blijft er discussie bestaan over scheiding van moeder en kind, terwijl de norm is beide bij elkaar te houden?

Hoofdstuk 4 Drie voorbeelden van ongehuwde moeders

De drie onderstaande verhalen over ongehuwde moeders, bevallen in Moederschapszorg tussen 1925 en 1935, zijn voorbeelden van trajecten welke ongehuwde moeders konden doorlopen. Hierbij beschrijf ik één niet-problematisch geval, één licht problematisch geval en één problematisch geval.¹⁵¹ Het zijn drie verhalen van ongehuwde moeders uit verschillende jaren, drie unieke verhalen met toch één grote overeenkomst, het ongehuwd moederschap in een tijd waarin hierop een taboe rustte.¹⁵² Om de anonimiteit van de ongehuwde moeders en hun kindjes te waarborgen vermeld ik geen persoons- en plaatsnamen.

Bij de drie voorbeelden is getracht de standpunten van verschillende betrokken partijen te laten zien. Het niet-problematische geval heeft wel korte tijd vóór haar bevalling in het doorgangshuis gezeten en zou daarom ook als licht-problematisch omschreven kunnen worden. Aangezien de betrokken partijen geen bezwaren maken bijvoorbeeld met betrekking tot betaling of terugkeer van de ongehuwde moeder met kind naar huis, is dit voor mij een niet-problematisch geval.¹⁵³ Helaas blijft in alle dossiers de persoonlijke ervaring van de ongehuwde moeder onzichtbaar. In veel dossiers zijn brieven van ouders, verwekkers, pastoors en andere partijen opgenomen, slechts twee dossiers bevatten brieven van ongehuwde moeders. In één geval is de ongehuwde moeder een vaderschapsactie gestart tegen de verwekker van haar kind en heeft hiervoor bewijs nodig, welke ze tracht te verkrijgen via Moederschapszorg. Deze brief is opgenomen in het dossier.¹⁵⁴ In het andere dossier verontschuldigt de ongehuwde moeder zich dat haar vader de rekening van haar verpleging nog niet heeft betaald. Zelf heeft zij geen geld om de rekening te betalen.¹⁵⁵

§ 4.1. Een niet-problematisch geval

Het eerste voorbeeld van een ongehuwde moeder komt via bemiddeling van de RKBM in contact met Moederschapszorg. Een lid van de RKBM schrijft dr. Meuleman een brief waarin ze vertelt dat een ongehuwd zwanger meisje van 18 jaar met de RKBM contact heeft gezocht voor hulp.

“Het is de oudste dochter uit een gezin van elf kinderen en het zijn gewoone, werkende mensen. Ze zullen bijdragen wat ze kunnen. Wij [de RKBM] en haar ouders hebben wat geld bij elkaar gebedeld en hopen dat er plaats is voor dit meisje in Uw vereniging. Mag dit meisje ook voor een tarief van vijftig cent per dag worden verpleegd, net als bij meisje Trees Janssen¹⁵⁶ welke wij een tijdje terug hebben doorverwezen? Welke overige onkosten kunnen er nog bij komen? Dan kunnen wij U laten weten wanneer dit meisje naar Uw vereniging zal komen.”¹⁵⁷

Dr. Meuleman bevestigt dat ongehuwde moeder voor vijftig cent per dag kan worden verpleegd.

“Slechts kleine onkosten als het verstellen van kleding, verband en reiskosten zullen er nog bij komen”.¹⁵⁸

De RKBM geeft door wanneer de ongehuwde moeder naar Heerlen komt.

“Kan iemand van Uw vereniging dit meisje van het station komen halen. Zij reist alleen en kent de weg niet.”¹⁵⁹

Verder zitten er in het dossier twee standaardbrieven aan de Burgerlijke Stand en het Bevolkingsbureau van haar woonplaats, voor respectievelijk een ongezegeld en ongetekend geboorte-extract en een uittreksel van de bevolkingsadministratie voor administratieve doeleinden. In een standaard bevestigingsbrief aan de RKBM en aan de vader wordt medegedeeld dat de ongehuwde moeder is opgenomen in de inrichting ter verpleging. Twee maanden later worden de RKBM en de vader per brief medegedeeld dat de ongehuwde moeder is bevallen.

“Wij delen U mede dat uw dochter is bevallen van een meisje. Moeder en dochter maken het goed. Behoudens onvoorziene omstandigheden zullen zij binnen veertien dagen de inrichting verlaten. Den juisten datum zullen wij U nog nader berichten. Wilt U [de vader] verder zo vriendelijk zijn en enige kinderkleertjes te sturen?”¹⁶⁰

De laatste brief aan de RKBM en vader betreft haar thuiskomst en de vraag of haar vader haar van het station kan komen halen.

§ 4.2. Een licht-problematisch geval

De eerste brief in het dossier is van dr. Meuleman aan de ouders.

“Wij delen U mede dat Uw dochter Berteke¹⁶¹ is bevallen van een zoon. Moeder en kind maken het goed. Den juisten datum waarop zij onze inrichting zullen verlaten zullen wij nog nader berichten”.¹⁶²

In een verslag van de enquêtrice¹⁶³ van Moederschapszorg van het onderhoud met de moeder van de ongehuwde moeder staat het volgende.

“De moeder verzoekt om haar dochter nog enige tijd in de inrichting te houden. De enige reden die zij hiervoor aangeeft is dat het haar financieel beter uit zou komen. Aangezien Moederschapszorg ook niet voor de verpleging van Berteke betaald krijgt, heb ik de moeder geadviseerd zich te wenden tot het Burgerlijk Armbestuur. Van de huiselijke omstandigheden krijg ik niet de indruk dat er enig gebrek geleden wordt, in tegendeel zelfs, ik zie een zekere welstand, ondanks dat de vader invalide is van de mijn. Aangezien dit laatste niet ter mijn beoordeling staat, maar aan de beoordeling van het Armbestuur, zal deze moeten beslissen of het gezin al dan niet moet worden geholpen. Ik adviseer, wanneer het Armbestuur Berteke niet veel kan ondersteunen, dat moeder en kind beiden terugkeren in den ouderlijke woning. De vaderschapsactie tegen de verwekker van het kind is reedsch aanhangig gemaakt”.¹⁶⁴

In een brief aan het Armbestuur, zegt de enquêtrice:

“Naar aanleiding van onze telefonische bespreking betreffende Berteke, kan ik het volgende mededelen: Ik bezocht het gezin, het maakt alleszins een fatsoenlijke indruk. De moeder maakte echter bezwaar de dochter die thans in onze inrichting vertoeft met haar kind in de ouderlijke woning op te nemen. De enige grond van hare bezwaar was van financiële aard. Wij achten het van zeer groot belang dat Berteke niet gescheiden wordt van haar kindje, om welke reden wij dan hebben willen bevorderen, dat zij met haar kindje in de ouderlijke woning wordt opgenomen. Aangezien de vaderschapsactie vooralsnog niet beëindigd zal zijn en dezerzijds de familie dus geen financiële vergoeding voor de opname van het kindje in de ouderlijke woning ontvangt, zou het wel zeer aanbeveling verdienen, als uwerzijds tijdelijk enige steun aan het gezin kan worden verstrekt. Dit laatste natuurlijk alleen als moeder en kind in de ouderlijke woning worden opgenomen. Zoudt u er echter de voorkeur aan geven moeder en kind nog enige tijd in onze inrichting te laten verblijven, dan zal de vergoeding van den verpleegprijs aan uw oordeel worden overgelaten. Ik meen dat het u bekend is hoeveel onze inrichting aan het rijk moet afdragen in dergelijke gevallen. Ik veroorloof mij nog er u op te wijzen, dat het een morele vereiste is, dat, als moeder en kind in de toekomst gescheiden worden, de moeder het kindje de eerste drie maanden zelf moet verzorgen en behandelen”.¹⁶⁵

In reactie hierop het antwoord van het Armbestuur:

“...delen wij u mede dat door ons niet gunstig geadviseerd kan worden aan het Burgerlijk Armbestuur om de verdere verpleegkosten van het kind voor harer rekening te nemen. Naar onzer mening kunnen moeder en kind zonder problemen in het gezin worden opgenomen. De jeugdige moeder kan zodra de omstandigheden het toelaten, door het aannemen van een dienstbetrekking te kosten van onderhoud zelf verdienen”.¹⁶⁶

Deze informatie wordt door de enquêtrice aan de vader per brief doorgegeven. De ongehuwde moeder en haar kindje zullen door een verpleegster terug gebracht worden naar de ouderlijke woning.

§ 4.3. Een problematisch geval

Ruim vijf maanden vóór de bevalling is er correspondentie tussen de RKBM en Moederschapszorg met betrekking tot de ongehuwde moeder. Een lid van de RKBM onderzoekt of er een mogelijkheid bestaat dat deze aanstaande ongehuwde moeder direct opgenomen kan worden in het doorgangshuis en of dit kosteloos kan gebeuren. Dr. Meuleman stemt in, maar bekijkt of er een mogelijkheid bestaat dat zij vijftenzeventig cent per dag betaalt.

"Ik ben natuurlijk gaarne bereid U te helpen, maar 3,5 maand is wel heel erg, vooral waar de Regeering voortdurend aandringt zoveel mogelijk verpleeggeld te maken."¹⁶⁷

De RKBM stort honderd gulden voor de verpleging van ongehuwde moeder en stuurt tevens babykleertjes en een geneeskundige verklaring dat zij gezond is. De RKBM is van mening dat de ongehuwde moeder zo snel mogelijk uit haar eigen omgeving gehaald dient te worden.

“In alle geval ware het hóógst wenschelijk in het belang van heel die omgeving, dat zij spoedig van hier heen gaat. Bedoeld persootje is, naar men mij zegt, buitengewoon klein, gansch onder de maat, daarbij bijna ietwat idioot. Het lastig of onafhankelijk zijnde, kan zij bij hare ouders thuis blijven, doch nu is dit voor hare arme en reeds hoog bejaarde ouders een lastig geval dat hunne dochter zo gesteld is.”¹⁶⁸

Verder zitten ook hier twee standaardbrieven aan de Burgerlijke Stand en het Bevolkingsbureau van haar woonplaats, voor respectievelijk een ongezegeld en ongetekend geboorte-extract en een uittreksel van de bevolkingsadministratie voor administratieve doeleinden.

Dr. Meuleman schrijft de vader van ongehuwde moeder een brief met de vraag wie de peter en de meter van het te verwachten kindje zijn, en vraagt om een verklaring van de pastoor van de parochie, dat peter en meter in staat zijn de verplichtingen na te komen. Tevens dient de vader de peter en meter hiervan in kennis te stellen. Uit latere correspondentie tussen dr. Meuleman en de RKBM blijkt dat de vader wel de namen van de peter en meter heeft doorgegeven maar dat de verklaring van de pastoor ontbreekt. Dr. Meuleman vraagt of de RKBM hiervoor kan zorgen, daar hij bang is dat wanneer hij weer naar de vader schrijft, deze dit niet zal begrijpen.

Na enkele maanden krijgen de ouders, de RKBM en het Armbestuur van haar woonplaats, het bericht dat ongehuwde moeder is bevallen. Moeder en kind maken het goed. De directeur van het Armbestuur van de woonplaats van ongehuwde moeder schrijft dr. Meuleman een brief in verband met afstand van het kind van de ongehuwde moeder. Er moet worden bewerkstelligd dat moeder en kind worden opgenomen in een ander instituut in Nederland.

“Met het oog op de huiselijke omstandigheden van het gezin van dit meisje, lijkt het ons [het Armbestuur] niet gewenscht moeder en kind in dit gezin op te nemen”.¹⁶⁹

Het is de bedoeling het kind in het andere instituut te laten, totdat het oud genoeg is om in een ander gesticht verder te worden verzorgd.

Opvallend is het dat dr. Meuleman in eerste instantie akkoord gaat met de scheiding van moeder en kind. Het is niet duidelijk waarom in dit geval de scheiding wel akkoord wordt bevonden. Dit gaat namelijk in tegen het standpunt van dr. Meuleman om moeder en kind bij elkaar te houden. Waarschijnlijk zal voor ongehuwde moeder een betrekking worden gezocht in de nabijheid van haar kind, aangezien dit de vaste regel is voor ongehuwde moeders en hun kinderen die niet meer naar de eigen omgeving kunnen terugkeren.

Enige tijd later bericht het Armbestuur dr. Meuleman omtrent een onderhoud met de vader van de ongehuwde moeder met het Armbestuur. De vader heeft het Armbestuur ingelicht over de huiselijke toestand.

“De moeder is ziek en bedlegerig en wordt slecht verzorgd. De vader is bijna blind en doof en gaat dagelijks de straat op om lommen en dergelijke te verkopen. Ze krijgen van ons [het Armbestuur] een kleine bijdrage. Het huishouden wordt zeer slecht verzorgd. Met het oog op de slechte omstandigheden wenscht de vader dat zijn dochter naar huis komt om de zaken weer op orde te stellen”.¹⁷⁰

In verband hiermee wil het Armbestuur weten van dr. Meuleman, welke mogelijkheden er voor de ongehuwde moeder zijn om haar naar huis te sturen, maar niet ten koste van moeder en kind. Dr. Meuleman antwoordt:

“Elisa¹⁷¹ is zeer gesteld is op haar kindje en verzorgd het uitstekend. Het beste ware indien zij met haar kind naar huis kwam en het zelf verpleegde, onder toezicht van een consultatiebureau”.¹⁷²

De ongehuwde moeder en haar kindje gaan uiteindelijk terug naar huis, onder begeleiding van een personeelslid van Moederschapszorg. De kosten van de reis kunnen verhaald worden op het Armbestuur.

§ 4.4. Conclusie

Drie ongehuwde moeders met elk hun eigen zorgen. Dit is slechts een kleine greep uit de vijfenveertig dossiers die ik heb onderzocht, waarvan bijna elk dossier de moeite waard zou zijn om de lezer mee kennis te laten maken. Bij deze voorbeelden hebben alle drie de ongehuwde moeders kortere of langere tijd doorgebracht in het doorgangshuis. Wanneer een ongehuwde moeder terecht kwam in het doorgangshuis, betekende dit vaak dat er problemen of spanningen waren in de eigen omgeving van de ongehuwde moeder en zij daar met haar kind niet kon terugkeren. De duur van het verblijf in het doorgangshuis geeft enigszins inzicht in de mate van spanning. Een langdurig verblijf (na de bevalling) wijst op grote spanningen in de (privé)omgeving van de ongehuwde moeder, zij kan niet terug naar haar familie of betrekking. Problematische gevallen hebben tevens een groter aangelegd dossier. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de *gehuwde* moeders die ook in de kliniek van Moederschapszorg bevielen, maar waarvan nauwelijks correspondentie is terug te vinden. Dit zijn over het algemeen geen probleemgevallen en dus was het ook niet nodig een (groot) dossier aan te leggen.

De mate van spanning komt ook naar voren uit de drie voorbeelden. De eerste ongehuwde moeder zit vóór haar bevalling ongeveer 2 maanden in het doorgangshuis, maar

na de bevalling kan zij direct met haar kind naar huis terugkeren. De ouders hebben zich neergelegd bij de situatie en helpen waar ze kunnen. Het dossier omvat enkele pagina's.

Bij de tweede ongehuwde moeder, maken de ouders in eerste instantie problemen over de terugkeer van moeder met kind. Uit het dossier blijkt dat dit niet te maken heeft met de schande voor de familie rondom het ongehuwde moederschap, maar om een financiële kwestie. De ouders willen niet voor de kosten opdraaien door de fout van hun dochter. Vaak blijkt dit probleem, na enige bemiddeling van Moederschapszorg of arbestuur, relatief snel te kunnen worden opgelost. Ook dit dossier is niet erg uitgebreid.

Het derde voorbeeld van een ongehuwde moeder geeft zicht in de situatie van een "onmaatschappelijk gezin". De omgeving van de ongehuwde moeder wordt als zeer slecht bestempeld en om haar te beschermen wil de RKBM haar hier zo spoedig mogelijk vandaan halen. Wanneer blijkt dat de thuissituatie onhoudbaar wordt mag zij weer naar huis terugkeren, mits ze zelf de zorg voor haar kindje kan behouden. Aangezien het hier een zwakzinnig meisje ("ietwat idioot") betreft zal zij onder toezicht blijven staan. Dergelijke problematische dossiers kunnen soms wel vijftig pagina's omvatten.

Bij een geboorte zijn er veel zaken die geregeld moeten worden, ondermeer het inschrijven van het kindje in een gemeente. Al deze administratieve zaken werden door Moederschapszorg afgehandeld, de ongehuwde moeder nam hier niet aan deel. De eerste ongehuwde moeder uit de voorbeelden, had zelf contact gezocht met de RKBM, hierna werd haar alle zaken uit handen genomen. Contacten liepen via Moederschapszorg naar verschillende partijen, zonder inmenging van de ongehuwde moeder. Zelfs wanneer een ongehuwde moeder snel na de geboorte met de verwekker van haar kind trouwde, werden alle benodigde papieren en afspraken met een ambtenaar die het paar huwde, door Moederschapszorg geregeld.¹⁷³ De moeders worden zodoende onzelfstandig gehouden. Hier kom ik in het volgende hoofdstuk op terug. In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op opvattingen over ongehuwd moederschap van de belangrijkste betrokken partijen uit dit onderzoek.

Hoofdstuk 5 Betrokken partijen

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste betrokken partijen waarmee de ongehuwde moeders in contact kwamen en hun opvattingen over het moederschap. De resultaten van mijn onderzoek zijn terug te vinden in tabel 13 in bijlage 3. De tabel geeft een overzicht van de betrokken partijen welke voorkomen in dossiers die ik heb onderzocht.

In onderstaande paragrafen geef ik per partij het standpunt weer over ongehuwd moederschap. Dit zal een algemeen beeld zijn, omdat het onmogelijk is alle standpunten van de vijfenveertig dossiers afzonderlijk weer te geven. De deelvragen, **Met welke partijen kregen de ongehuwde moeders te maken? Welke opvattingen over ongehuwd moederschap bestonden er bij de betrokken partijen? Waar waren deze op gebaseerd en bestonden er verschillen in opvattingen? Zo ja, waren er mogelijke spanningen? In hoeverre klopt het beeld van de onmondige ongehuwde moeder? En waarom blijft er discussie bestaan over scheiding van moeder en kind, terwijl de norm is beide bij elkaar te houden?** worden bij de bespreking per partij beantwoord.

Uit tabel 13 blijkt dat veel verschillende partijen betrokken waren bij het traject dat de ongehuwde moeders volgden, wanneer zij in Moederschapszorg bevielen. Ik bespreek hiervan alleen de vijf meest voorkomende partijen. Dit betreffen:

- Moederschapszorg;
- Familie;
- Armbestuur en gemeente¹⁷⁴;
- Geestelijkheid;
- RKBM.

Tabel 13 laat zien dat Moederschapszorg 73 keer betrokken was bij de hulpverlening aan de ongehuwde moeders uit dit onderzoek, waarvan 28 gevallen in het doorgangshuis hebben gezeten. Deze twee bespreek ik in onderstaande paragraaf samen, omdat Moederschapszorg en het doorgangshuis beide geleid werden door dr. Meuleman (en later dr. Lubbers) en deze instellingen dezelfde opvatting hadden over ongehuwd moederschap.

Alle ongehuwde moeders hadden zelf, dan wel via derden, contact opgenomen met de kliniek. De tabel toont daarnaast dat in 42 van de 45 gevallen de familie direct betrokken was bij de hulpverlening aan de ongehuwde moeder. In 19 gevallen was het armbestuur of de

gemeente betrokken bij de hulpverlening en de geestelijkheid in 9 gevallen. De RKBM was 8 keer betrokken bij de hulpverlening. Wat deze betrokkenheid inhield bespreek ik in onderstaande paragrafen. Aan de hand van citaten uit de dossiers verduidelijk ik de standpunten.

§ 5.1. Moederschapszorg

De drie grootste protestantse klinische scholen uit de negentiende eeuw waar vroedvrouwen werden opgeleid, lagen boven de grote rivieren in Nederland.¹⁷⁵ In 1912 kwam daar de rooms katholieke vroedvrouwenschool Moederschapszorg in Heerlen bij, waar dr. Meuleman tot zijn overlijden in 1932 geneeskundig directeur was, waarna hij werd opgevolgd door dr. Lubbers.

Niet iedereen was het eens met de opvang van ongehuwde moeders. Tegenstanders van de opvang waren van mening dat de tehuizen ontucht en zonde juist zouden bevorderen. Deze tegenstand erkent dr. Meuleman in 1928. Veertig jaar na de eerste tehuizen voor ongehuwde moeders waren er nog steeds mensen niet overtuigd van de noodzaak van de hulp. In zijn radiotoespraak voor de KRO in 1928 zegt dr. Meuleman hierover:

“Wel moet ik nog één punt behandelen, en dat is de opwerping, die nog wel eens gemaakt wordt, dat de hulp aan de ongehuwde moeder de zonde zou bevorderen. Gaandeweg hooren wij die opmerking minder, maar ze is makkelijk te ontzenuwen. Wie zou er zich kunnen indenken, dat de gedachte bij eventuele zwangerschap hulp te zullen ontvangen, ook maar in de verte zou opkomen in het uur der verleiding, wanneer alleen de stem van de hartstocht spreekt en elke rem is uitgeschakeld! Neen, die opwerping heeft niet de minste waarde”.¹⁷⁶

Vóór de Tweede Wereldoorlog was de hulpverlening aan ongehuwde moeders opgezet vanuit de opvatting om moeder en kind bij elkaar te houden. Deze stelregel uitte dr. Meuleman regelmatig in brieven aan betrokken partijen, zoals aan familie. Zij dachten vaak niet in het belang van het kind, maar in het eigen belang. Het volgende voorbeeld geeft heel nauwkeurig het standpunt van dr. Meuleman weer. Het betreft het antwoord op een brief van de burgemeester, die namens de familie scheiding tussen moeder en kind trachtte te bevorderen.

“Mijn schrijven is u niet duidelijk. Mij dunkt, deze zaak is toch al eenvoudig. De sterfte van kinderen van beneden het jaar, die vlak na de geboorte van de moeder gescheiden worden, is ongeveer 50 tot 60 procent. Wij katholieken mogen met deze wetenschap niet er toe medewerken, het kind aan een zoo groot ziekte- en levensgevaar bloot te stellen. De ervaring heeft geleerd dat na drie maanden het levensgevaar aanmerkelijk geringer is, zoodat in het algemeen, dan andere overwegingen geldig kunnen worden, om het kind van de moeder weg te nemen. Nu zegt u ten eerste wil de familie het kind in geen geval in huis hebben en ten tweede weten zij geen raad om de kosten te betalen. Mijn stelregel is nu dat het hier gaat om hogere belangen dan om eenig geld. Wanneer wij altijd maar zedelijke belangen ter zijde stellen om kosten te verminderen, wordt de toestand nooit beter, vandaar, dat wij hier uit gaan van het standpunt een kind moet minstens drie maanden bij de moeder blijven, en wij mogen het niet omdraaien: er is geen geld, dus moet het kind maar opgeofferd worden. Ziedaar ons standpunt! Wanneer de familie alles niet kan betalen, hoeveel wèl en of misschien Armbestuur

of wie dan ook, wil bijdragen, en als ook dat niet gaat moet er gebedeld worden van ons uit. Ziedaar onze handelswijze die wij toepassen van onze verpleegden; teneinde eindelijk ook onder het volk de gedachten ingang te doen vinden, dat er toe werkelijk hogere belangen op het spel staan, dan alleen financiële. Dus u weet thans wat er van is. Wij werken er in geen geval toe mede om op overwegingen als de familie heeft, het kind van de moeder te scheiden en zo tegen onze overtuiging en ons geweten te handelen.”¹⁷⁷

Uit het voorbeeld blijkt dat in dit geval drie partijen direct betrokken waren, Moederschapszorg, de burgemeester en de familie. De laatste twee hadden de opvatting om moeder en kind te scheiden, wat voor spanningen zorgde tussen Moederschapszorg en de twee partijen. De spanning betrof zowel de scheiding van moeder en kind als de financiering van de verpleging. In een radiotoespraak in 1928 voor de KRO zei dr. Meuleman het volgende over opvatting om moeder en kind te scheiden:

”Het publiek is in dit opzicht buitengewoon hardleersch. Reeds jaren lang vecht ik, in woord en geschrift, zoowel particulier als publiek, tegen de opvatting, dat eene moeder het recht zou hebben zich om allerlei redenen te ontdoen van haar kind, en dit ter verzorging aan anderen over te geven. En deze opvatting wordt niet alleen gevonden bij de betrokken personen, wier oordeel wordt beïnvloed door de moeilijke omstandigheden waarin zij zich bevinden maar zelfs bij geestelijken, en ik schaam mij het te zeggen, bij geneesheren.”¹⁷⁸

Een ander voorbeeld uit de dossiers waarbij spanningen waren tussen Moederschapszorg en de familie, over de opvatting om moeder en kind te scheiden:

“Haar verloofde is de vader van het kind. Het huwelijk zou voorlopig evenwel niet kunnen doorgaan omdat de jongen te weinig verdiend. Het moet in het dorp onbekend blijven dat het meisje in de inrichting vertoeft. De moeder bracht naar voren het kindje aan pleegouders af te staan. Ze zou een kinderloos echtpaar weten dat gelegen was om een kindje aan te nemen. Ik [de enquêtrice] heb zulks sterk afgeraden, omdat mijns inziens hier geen redenen zijn, om een afstand doen van een kind in de hand te werken. Wij zouden het meisje dat van zeer goede wil is een zeer groot moreel nadeel toebrengen”.¹⁷⁹

Tegenover partijen die het niet eens waren met zijn standpunt over ongehuwd moederschap kon dr. Meuleman scherp uit de hoek komen en wees zonodig op de katholieke naastenliefde.

Tegen een vader die zijn dochter niet meer in huis wenste schreef hij:

“Ik heb uw hardvochtig schrijven ontvangen en zou u eens willen verzoeken na te gaan, of u zelf zoo'n heilig boontje zijt? Wilt U het voor uw geweten nemen, dat uw dochter in de winter, met haar kind op straat wordt gezet, dan moet U dat zien te verantwoorden voor Onze Lieve Heer”.¹⁸⁰

In andere brieven aan vaders die niet wilden betalen:

“Als u het bedrag niet wilt betalen dan moet u uw dochter maar komen halen want ik [dr. Meuleman] laat mij niet zo behandelen”.¹⁸¹

“Wilt u de vader eens wijzen op zijn verplichtingen om naar vermogen te betalen en niet te parasiteren op katholieke liefdadigheid”.¹⁸²

§ 5.2. Familie

Zodra het nieuws van de zwangerschap van een ongehuwde dochter bij de familie bekend was, heerste daar vaak verslagenheid, wat gepaard kon gaan met boosheid. Veel ouders zagen als enige uitkomst het “afstand-doen”, liefst direct na de geboorte. Voordat aan de financiële gevolgen werd gedacht, dachten de meeste ouders eerst ‘Wij schamen ons dood; onze eer is weg; en ... wat zal MEN zeggen?’¹⁸³

“De vader vroeg me [lid van RKBM] of er iets op gevonden kan worden dat het te verwachten kind niet in Belfeld¹⁸⁴ kan komen daar hij graag had dat alles zo geheim mogelijk bleef’.¹⁸⁵

Dit had te maken met angst voor verstoting uit de gemeenschap. De familie werd vaak, al dan niet rechtstreeks, mede-verantwoordelijk gehouden voor de misstap van de dochter, door een verkeerde opvoeding of ander mankement van het milieu. Hierdoor moesten zij ook mede de verantwoording dragen, volgens de hulpverlening.¹⁸⁶ In de vorige paragraaf zijn al enkele voorbeelden gegeven van ouders die niet wilden betalen voor de verpleging van hun dochter. Vaak bleek dat na enige druk uitoefenen op de ouders deze wel overstag gingen, bijvoorbeeld door ze te wijzen op katholieke naastenliefde.

De argumentatie van de familie voor afstand van het kind, was meestal gebaseerd op schuld- en verantwoordelijkheidsideologie. In de praktijk betekende dit angst voor schande en de financiële gevolgen. De familie werd mede verantwoordelijk gehouden, zowel voor de oorzaak van de zwangerschap door een slechte opvoeding, als voor de financiële gevolgen. Door geheimhouding van de zwangerschap en afstand van het kind probeerden zij zodoende onder de schuld en verantwoording uit te komen.

In hoofdstuk 1 gaf ik aan dat 17 van de 45 ongehuwde moeders door een familielid naar Moederschapszorg werden gebracht. Dit kan geïnterpreteerd worden als een teken van betrokkenheid. Uit de dossiers blijkt dat deze betrokkenheid meestal in negatieve zin beoordeeld moet worden. De ongehuwde moeders werden als het ware weggebracht, om te voorkomen dat de omgeving op de hoogte kwam. Ongehuwd moederschap werd gezien als toonbeeld van zwakte en onzedelijk gedrag, hoe het niet moest. Het kind was het vleesgeworden bewijs van de zonde. De volgende citaten geven weer dat families er alles aan deden de zwangerschap voor de omgeving geheim te houden, door de dochter naar Moederschapszorg te brengen.

“Haar vader heeft haar 25 gulden ter hand gesteld om naar de inrichting te gaan, zodat er verder maar geen ruchtbaarheid aan de zaak gegeven zou worden.”¹⁸⁷

“Wanneer thuis alles goed is, kom ik [de moeder] haar zelf brengen. ... de ingesloten enveloppe is geadresseerd aan mijn broer, wij zouden zo gaarne dat niemand van de

huisgenoten het [de zwangerschap] aan de weet kwam, en hebben daarom vrees voor de poststempel".¹⁸⁸

Een dossier uit 1935 geeft het beeld weer dat veel mensen hebben over het lot van ongehuwde moeders en hun kinderen uit deze tijd. Uit het dossier blijkt dat de ouders van de ongehuwde moeder het kindje wilden afstaan aan pleegouders. Er vond zelfs al correspondentie plaats tussen de ouders en pleegouders. De kapelaan van de parochie van de ouders had beiden met elkaar in contact gebracht. Op het moment dat de enquêtrice van Moederschapszorg op de hoogte kwam van deze afstandskwestie schreef zij de pleegouders:

"Ik kan echter niet begrijpen dat de ouders zo weinig gevoel aan den dag leggen, dat zij geheel buiten de moeder en het kind om, geheel vrijelijk durven te beschikken over haar kind en tegen haar wil, haar kind willen afnemen".¹⁸⁹

Er wordt in voorgaand citaat gezegd 'tegen haar wil', waaruit blijkt dat er rekening werd gehouden met de ongehuwde moeder en dat er waarschijnlijk met haar is gesproken over deze afstandskwestie. Dit kan ik echter niet hard maken aan de hand van een citaat, omdat er geen verslag van een eventueel gesprek met de ongehuwde moeder in het dossier is terug te vinden. In deze kwestie werd de hulp van de heer Sark van de F.I.O.M. ingesteld. Dr. Lubbers schreef in een brief:

"Nadien is ons echter duidelijk geworden dat meisje Y haar volledige medewerking wil verlenen om haar kindje aan pleegouders af te staan. Of zij dit onder morelen druk der ouders doet, ofwel uit geheel eigen vrije wil, kan ik niet met zekerheid vaststellen; ik ben geneigd om het eerste te geloven".¹⁹⁰

Dit citaat laat eveneens indirect de 'stem' van de ongehuwde moeder horen.

Mevrouw Polak-Rosenberg schreef in *De ongehuwde moeder en haar kind* uit 1934 dat het een algemeen erkend verschijnsel was dat vaders en broers tegen "de schande" het meest opzagen.¹⁹¹ Ik kan dit enigszins bevestigen. Enkele keren blijkt uit de correspondentie dat de vader bewust niet op de hoogte werd gebracht van de zwangerschap van zijn dochter en de moeder wel. Soms was men bang dat de vader problemen zou maken, wanneer de dochter met haar kind naar huis zou komen. Dit blijkt uit volgend voorbeeld uit een verslag van de enquêtrice van Moederschapszorg:

"De moeder wil meisje X met haar kind wederom in de ouderlijke woning opnemen. Zij verzoekt echter, om haar niet voor carnaval naar huis te zenden aangezien haar man die dagen zeer veel drinkt en het meisje dan de kans heeft die dagen met haar kindje op straat te worden gezet".¹⁹²

Niet alle families probeerden de zwangerschap geheim te houden. Er waren ook families waar de ouders de situatie accepteerde en de dochter probeerden te helpen waar kon.

“De ouders dragen bij wat ze kunnen”.¹⁹³

Uit de dossiers blijkt dat het merendeel van de families probeerden om moeder en kind te scheiden, al konden sommigen na bemiddeling door Moederschapszorg of RKBM wel van gedachten veranderen.

§ 5.3. Geestelijkheid

In hoofdstuk twee is reeds gesproken over de verzuiling in Nederland in de jaren twintig en dertig. Limburg was een katholieke provincie waarbij de geestelijkheid in de parochies veel invloed had. Wanneer mensen in de problemen raakten werd de hulp van een geestelijke ingeschakeld. Uit de dossiers komt naar voren dat de pastoor of kapelaan van een parochie vaak het eerste contact legde tussen Moederschapszorg en de ongehuwde moeder. Vanuit het Bisdom werd voorgeschreven dat moeder en kind bijeen hoorden en dat het de heilige plicht van de moeder was zelf voor haar kind te zorgen.¹⁹⁴ In het boekje *Zielzorg voor ongehuwde moeders* van de rooms katholieke St. Hubertusvereniging uit 1949 staat over de discrepantie tussen Bisdom en parochiegeestelijken:

“Het gebeurt niet zelden, dat priesters, soms op verzoek van de ouders, beducht voor de schande, voor de financiële gevolgen of uit onwetendheid aan aanstaande ongehuwde moeders de weg wijzen om haar kind aan een kinderloos echtpaar af te staan. Wij kunnen deze handelwijze niet goedkeuren. Aanvaard de consequenties van de daad. Die daad was verkeerd – maak dat met God in orde”.¹⁹⁵

Van goede katholieken werd verwacht dat ze de consequenties van de daad moesten aanvaarden. De daad was misschien verkeerd, dit moest met God in orde worden gemaakt. De enige weg naar de Hemel was de rechte weg. Goede katholieken droegen hun kruis en ontvluchtten het nooit.¹⁹⁶ Een ongehuwde moeder moest aanvaarden dat ze moeder werd en mocht niet proberen hier onder uit te komen.

Uit de dossiers werd duidelijk dat het merendeel van de parochiegeestelijken die betrokken waren bij een ongehuwd moederschap, scheiding van moeder en kind nastreefden. Zij beargumenteerden dit vrijwel altijd in het belang van de ouders van de ongehuwde moeder. Een kapelaan schreef het volgende:

“Een overigens goed katholiek meisje uit onze parochie, uit een net gezin, is verleid door een niet-katholieke jongen die bezig was te leren Rooms te worden en zal over ruim vijf maanden moeder moeten worden. Namens de ouders die er verschrikkelijk onder lijden, verzoek ik u haar te helpen. Niemand weet er nog van, ook de zusters en broer niet. Zou het mogelijk zijn dat de schande van het bekend worden aan dit gezin bespaard blijft? Het meisje

zal zeker spoedig van huis weg moeten. De omgang met de jongen, die ook niet meer leert om katholiek te worden is sinds ruim een maand geheel verbroken.¹⁹⁷

De kapelaan spreekt over een goed katholiek gezin, schande en geheimhouding. Vaak waren dit belangrijke argumenten voor geestelijken om afstand van het kind voor te stellen. Ze meenden er goed aan te doen, de familie te helpen om de schande te voorkomen. Ze waren blijkbaar onvoldoende op de hoogte van het standpunt van het Bisdom of vonden de zwangerschap een oneer voor de parochie. Dat ze daarbij voorbij gingen aan het standpunt voorgeschreven vanuit het Bisdom was blijkbaar minder belangrijk.

De St. Hubertusvereniging erkende dat het geven van advies aan aanstaande ongehuwde moeders voor de meeste priesters geen dagelijks werk was. Van de ene kant was dit een goed teken, aldus de Vereniging; van de andere kant had dit ten gevolge dat de gewone practicus zich in zulke omstandigheden vaak door zijn eigen of door andermans ogenblikkelijke gevoelens liet leiden, en met de beste bedoelingen soms totaal verkeerde adviezen gaf.¹⁹⁸

Uit het archief zelf heb ik geen voorbeelden van het standpunt van het Bisdom, omdat het Bisdom zich niet bezig hield met individuele gevallen van ongehuwde moeders en er dus ook geen correspondentie vanuit het Bisdom aan Moederschapszorg in de dossiers te vinden is. De behandeling van individuele gevallen gebeurde door de parochiegeestelijken. Uit deze dossiers kan ik niet achterhalen waar het fout ging tussen het Bisdom en de parochiegeestelijken. Om dit te achterhalen, zal een apart onderzoek nodig zijn. Ik kan het enkel bij een constatering van de discrepantie laten.

Door het standpunt 'scheiding van moeder en kind' in te nemen, ontstond er spanning tussen geestelijkheid en Moederschapszorg. Tussen de geestelijkheid en familie ontstond geen spanning, aangezien beide het standpunt innamen om moeder en kind te scheiden.

Wat betreft financiële hulp blijkt de geestelijkheid minder in conflict te komen met Moederschapszorg. Indien nodig stelde de geestelijkheid een bepaald bedrag ter beschikking aan Moederschapszorg voor de verpleging. In één geval blijkt een pastoor zelfs de gehele verpleegkosten te betalen van een ongehuwde moeder. De exacte reden waarom hij de kosten betaalde en niet de ouders liet meebetalen, wordt niet duidelijk uit de correspondentie. Uit de correspondentie blijkt niet dat de ouders zeer arm waren. Ik krijg het idee dat hij als goed katholiek geestelijk zielzorger zich verplicht voelde het meisje te helpen. Hij stelde de donatie anoniem ter beschikking.

§ 5.4. Armbestuur en gemeente

Tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw was er geen wettelijk geregelde werkloosheidsvoorziening in Nederland. Om het inkomen aan te vullen moesten minvermogenden zich wenden tot het Burgerlijk Armbestuur. Uit de dossiers blijkt dat het armbestuur of gemeente regelmatig werden betrokken bij de hulpverlening aan ongehuwde moeders. Deze hulp bestond alleen uit het verstrekken van financiële middelen voor de verpleging in Moederschapszorg of naderhand voor de kosten van het dagelijks bestaan voor moeder en kind. Zelden blijkt uit de correspondentie wat het standpunt is van de armenzorg over scheiding van moeder en kind. Uit het problematisch geval besproken in hoofdstuk 4, blijkt dat de armenzorg scheiding van moeder en kind wilden voorkomen. Het armbestuur en gemeente hielden zich veelal alleen bezig of er wel of geen financiële hulp gegeven werd.

De heer Sark schreef bij het vijftienvijftig jarig bestaan van de F.I.O.M. in 1955, dat het armbestuur omstreeks 1930 vaak een afwijzende en krenterige houding aannam, ten aanzien van de rechten van financiële hulp aan ongehuwde moeders en hun kinderen.¹⁹⁹ Dit beeld van het armbestuur of gemeente deel ik niet. Over het algemeen genomen betaalde het armbestuur of gemeente zonder moeilijkheden. Wel stelden zij bepaalde termijnen aan de verpleging, bijvoorbeeld dat alleen de eerste veertien dagen van de verpleging in Moederschapszorg werden vergoed. Het is ook niet duidelijk waarom in sommige gevallen het armbestuur of gemeente wél werd ingeschakeld voor financiële hulp en in sommige gevallen niet en de kosten dan voor Moederschapszorg waren.

“Het Burgerlijk Armbestuur verklaard zich bereid de verplegingskosten van de kinderen van Lisa Meijers²⁰⁰ voor de helft te willen betalen”.²⁰¹

Het contact tussen armenzorg of gemeente en (familie van) ongehuwde moeders werd meestal gearrangeerd door Moederschapszorg. Moederschapszorg wees de familie of de ongehuwde moeder er op dat ze financiële hulp konden aanvragen voor de verzorging van moeder en kind, indien de eigen middelen hiertoe ontoereikend waren.

§ 5.5. Rooms Katholieke Vereniging ter Bescherming van Meisjes

De RKBM was opgericht ter bescherming van meisjes. De RKBM probeerde te voorkomen dat ongehuwde moeders in hun levensonderhoud bleven voorzien door in de prostitutie te gaan werken. De RKBM zag ongehuwde moeders het liefst bij hun ouders terugkeren of trouwen, al wilden ze een huwelijk met de verwekker dat al gedoemd was te mislukken niet forceren. Zij hielpen ongehuwde moeders dan bij het instellen van vaderschapsacties, maar dit

werd afgeraden wanneer de verwekker een slechte reputatie had. De nadruk lag op het bijeen houden van moeder en kind, als preventieve werking om de moeder voor verdere misstappen te behoeden.

“Het is beter het meisje nog enige tijd in de inrichting te laten. Haar omgeving met een vader die dronkaard is, is niet bijzonder gunstig. Een vaderschapsactie raden wij sterk af, aangezien bedoeld man een zeer slechte reputatie heeft, en alle middelen te baat moet worden genomen, om beide van elkaar te scheiden”.²⁰²

De RKBM bepaalde vaak wat wel of niet goed was voor een ongehuwde moeders, in samenspraak met Moederschapszorg. Dit blijkt uit het volgende voorbeeld:

“Beiden achten wij het noodzakelijk, dat de vader van het meisje op de werd gebracht van het feit, dat zijn dochter wederom een buitenechtelijk kind gekregen had. Het feit dat zij in een jaar tijds, twee buitenechtelijke kinderen had, achten wij wel zo ernstig, dat wij iedere voorzorg onzerzijds, om haar onaangenaamheden te besparen van de zijde van de vader, ten zeerste misplaats achtten”.²⁰³

Wanneer een ongehuwde moeder om financiële redenen niet naar huis mocht terugkeren, kon de RKBM bemiddelen en proberen via het armbestuur een financiële vergoedingen voor het kind te krijgen. Wanneer een financiële regeling niet de oplossing was, zorgde de RKBM voor dienstbetrekkingen voor de ongehuwde moeder. Zij verdiende dan geld voor haar kind en zichzelf.²⁰⁴

Uit mijn onderzoek wordt het niet duidelijk hoe de leden van de RKBM in contact kwamen met de ‘gevallen’ meisjes. Volgens Den Dekker bezochten sommige leden afdelingen in ziekenhuizen om ongehuwde moeders actief op te sporen.²⁰⁵ Dit is niet wat blijkt uit mijn onderzoek. De RKBM nam zelf contact op met Moederschapszorg om een aanstaande ongehuwde moeder te plaatsen. De kosten van de verpleging waren dan voor de RKBM.

§ 5.6. Conclusie

Alle betrokken partijen namen een bepaald standpunt in ten aanzien van ongehuwde moeders en hun kinderen. Moederschapszorg, de RKBM, de armenraad, gemeente en het Bisdom hadden als uitgangspunt om moeder en kind bij elkaar te houden. Familie en parochiegeestelijken daarentegen wilden meestal moeder en kind scheiden, gebaseerd op angst voor schande die het ongehuwd moederschap met zich meebracht en de financiële gevolgen. Deze twee partijen lagen daarom vooral in conflict met de andere partijen. Had het conflict betrekking op financiën, dan was er meestal een oplossing te vinden, danwel via de armenraad of door de ongehuwde moeder aan een baan te helpen, zodat zij zelf in het

onderhoud van haar kind kon voorzien. Wanneer de familie bang was voor de schande en er echt geen mogelijkheid bestond voor de ongehuwde moeder om terug te keren naar de ouderlijke woning, dan werd er meestal een dienstbetrekking gezocht en het kind werd ondergebracht in een tehuis in de buurt van de moeder. Dit om het contact tussen moeder en kind in stand te houden. Zowel de familie als de geestelijkheid hielden vaak weinig rekening met de belangen en wensen van de ongehuwde moeder, omdat deze ingingen tegen de eigen belangen en wensen.

De norm die in de literatuur is terug te vinden om moeder en kind bij elkaar te houden, is vooral gebaseerd op de norm die vanuit de hulpverlening is opgesteld. De familie is het niet eens met deze norm, omdat het ingaat tegen haar belangen en wensen. De familie redeneert vanuit een ander standpunt over de ongehuwde moeder dan de hulpverlenende instanties. Het standpunt van de familie om moeder en kind te scheiden, werd verstrekt doordat de parochiegeestelijken hetzelfde standpunt innamen als de families. De familie had het meeste contact met de parochiegeestelijken tot wie zij zich wendden bij problemen. Als de parochiegeestelijken, tegen de norm vanuit de hulpverlening en het Bisdom in, advies gaven om moeder en kind te scheiden, is het begrijpelijk dat er discussie blijft bestaan over dit punt. Zoals gezegd zal een ander onderzoek moeten uitwijzen waarom de parochiegeestelijken ander advies gaven dan door het Bisdom werd voorgeschreven.

Voor Moederschapszorg stond het belang van moeder en kind voorop. Haar opvatting was gebaseerd op katholieke naastenliefde. Om haar standpunt kracht bij te zetten, verwees zij naar het vijfde gebod "Gij zult niet doden", want de sterfttekans van kinderen die al vóór de derde maand na de geboorte gescheiden werden van de moeder, lag tot zestig procent hogere dan bij kinderen die niet gescheiden werden van de moeder. De gescheiden kinderen werd de gezonde moedermelk ontnomen.

Naast dit gezondheidsargument, was Moederschapszorg van mening dat er hoger belangen op het spel stonden dan alleen financiële, namelijk de natuurlijke band tussen moeder en kind. De reden voor families om moeder en kind te scheiden, was nog al eens gebaseerd op financieel onvermogen. In tegenstelling tot wat in de literatuur wordt beweerd, werd er wel rekening gehouden met de belangen en wensen van de ongehuwde moeders door Moederschapszorg en de RKBM. De stem van de ongehuwde moeder was vooral zichtbaar in afstandzaken. In de dossiers is haar stem soms direct, maar meestal indirect te horen.

Voor de RKBM was het belang de ongehuwde moeder te beschermen. Zij hadden als opvatting om moeder en kind bij elkaar te houden, als preventieve werking om de moeder

voor verdere misstappen te behoeden. Er ontstonden alleen spanningen tussen de RKBM en de familie, wanneer de familie de ongehuwde moeder met haar kind niet wilde opnemen. De armenraad en gemeente hadden meestal een kleinere rol in het traject rondom de opname van de ongehuwde moeder in Moederschapszorg. Zij zorgden voor financiële ondersteuning. Veelal wilden zij bevorderen om moeder en kind bij elkaar te houden.

Hoofdstuk 6 Conclusie

Overeenkomstig de literatuur over ongehuwd moederschap in begin twintigste eeuw, was het standpunt van de meeste betrokken partijen om moeder en kind bij elkaar te houden. Dit uitgangspunt werd ondersteund door Moederschapszorg, de RKBM, de armenraad, gemeente en het Bisdom en was gebaseerd op katholieke naastenliefde. Tevens gebruikten zij gezondheidsargumenten om moeder en kind niet te scheiden, de ‘natuurlijke bloedband tussen moeder en kind’ moest zoveel mogelijk in stand worden gehouden en er waren hogere belangen in het spel dan alleen de financiële, aldus deze partijen. Bovendien was afstand van het kind bij wet verboden, de Nederlandse wet kende tot 1956 geen adoptie.

Voor de RKBM was vooral het streven de ongehuwde moeder te beschermen voor verdere mistappen. Het meisje of vrouw had gezondigd, door voor het huwelijk geslachtsgemeenschap te hebben, maar zij mocht zich niet ontdoen van haar kind. De RKBM was van mening dat het bijeenhouden van moeder en kind een preventieve werking zou hebben om de moeder voor verdere misstappen te behoeden.

De familie en parochiegeestelijken wilden moeder en kind meestal scheiden. Deze opvatting was gebaseerd op geheimhouding uit angst voor schande en de financiële consequenties. De discrepantie tussen het Bisdom en de parochiegeestelijken komt hier in zicht. In tegenstelling tot de opvatting van het Bisdom om moeder en kind bij elkaar te houden, adviseerden de meeste parochiegeestelijken om moeder en kind te scheiden. Deze discrepantie heb ik overigens nergens aangetroffen in secundaire literatuur over ongehuwd moederschap. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen waarom deze verschillen bestonden binnen de rooms katholieke kerk en hoé dit kon.

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde de houding omtrent ongehuwd moederschap geleidelijk aan. Er werd vooral gehandeld vanuit het belang van het kind en dit betekende dat de hulpverlening zich niet meer star hield aan de regel om moeder en kind bij elkaar te houden. Dit resulteerde in meer afstandszaken. Het lijkt zodoende dat scheiding van moeder en kind een ‘nieuwe oplossing’ was, “uitgevonden” in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw. Dit klopt niet helemaal. Scheiding van moeder en kind kwam wel eerder al voor en werd met name vanuit de familie en parochiegeestelijken bevorderd, maar niet vanuit hulpverlenende instellingen zoals Moederschapszorg. Een belangrijke reden hiervoor was dat adoptie niet mogelijk was. De moeder kon ten alle tijden haar kind opeisen.

Van de ongehuwde moeders die in Moederschapszorg bevielen, kwam een deel naar Heerlen uit eigen initiatief – soms gebracht door familie of bekenden –, een aantal werden gestuurd door christelijke verenigingen zoals de RKBM of kwamen via bemiddeling vanuit de eigen gemeente of het armbestuur. Het is niet altijd bekend hoe deze partijen in contact kwamen met de ongehuwde moeders. Soms nam de ongehuwde moeder zelf contact op, maar lang niet altijd.

In literatuur over ongehuwd moederschap wordt een aantal keren beweerd dat de ongehuwde moeder onmondig en onzelfstandig wordt gehouden. Bij bestudering van de dossiers blijkt dat de stem van de ongehuwde moeder wel degelijk te horen is, direct danwel indirect. Wel werd zij onzelfstandig gehouden, doordat veel (administratieve) zaken haar uit handen werden genomen.

Uit de dossiers blijkt niet dat de meisjes gedwongen werden te verblijven in Moederschapszorg. Alle ongehuwde moeders die zich aanmeldden werden opgenomen, ongeacht hun achtergrond. Het overgrote deel van de ongehuwde moeders uit dit onderzoek waren arm, de laagste klasse van de samenleving. Sommige ongehuwde moeders hadden een baan als dienstbode of in een fabriek, anderen niet. Het beroep werd niet altijd vermeld in de dossiers. Bijna alle ongehuwde moeders waren katholiek.

Algemeen genomen waren familie van ongehuwde moeders, geestelijken uit de eigen parochie, het armbestuur en gemeente of christelijke verenigingen zoals de RKBM en uiteraard Moederschapszorg, betrokken bij de hulpverlening aan ongehuwde moeders. Een enkele keer was er ook contact met de (mogelijke) verwekker van het kindje, meestal om een vaderschapsactie in te stellen.

Aangezien de meeste ongehuwde moeders die bevielen in Moederschapszorg arm waren, kwam het vaak voor dat zij de kosten van de verpleging niet of nauwelijks konden betalen. Voor Moederschapszorg was dit nooit een reden om een ongehuwde moeder te weigeren. In sommige gevallen wilden families in eerste instantie niet betalen, wat tot spanningen kon leiden tussen Moederschapszorg en families. Nadat Moederschapszorg de families wees op hun katholieke plichten waren de meesten wel bereid de kosten te betalen. Wanneer bleek dat families de kosten echt niet konden betalen, kon het armbestuur of een christelijke vereniging soms geld bijleggen. Onduidelijk is waarom het armbestuur of christelijke verenigingen soms wel betaalden voor de verpleging van ongehuwde moeders en waarom dit soms niet gebeurde. Indien niet, dan werd het meisje of de vrouw kosteloos opgenomen, wat inhield dat de kosten voor rekening van Moederschapszorg waren. Er waren

altijd geldzorgen in Moederschapszorg, desondanks bleef de hulp aan ongehuwde moeders onverminderd doorgaan.

Naast de vooroordelen die er bestonden over ongehuwde moeders was ook de rechtspositie van de ongehuwde moeder ongunstig. Wanneer een ongehuwde moeder werkte, had zij geen recht op een uitkering ten tijde van de bevalling, in tegenstelling tot de gehuwde werkende moeder aan wie dit wel werd uitgekeerd. Om ongehuwde moeders financieel bij te staan ten tijde van de bevalling hadden verschillende hulpverlenende instanties in 1930 de F.I.O.M. opgericht, die vanuit de overheid subsidie ontving voor haar zorg aan de ongehuwde moeders. Alle hulp aan ongehuwde moeders was van particulier initiatief, de overheid verstreekte alleen subsidies. Het succesvol afronden van een vaderschapsactie tegen de verwekker van het kindje was ook niet eenvoudig. Het was moeilijk goede bewijslast aan te dragen.

De duur van het verblijf in Moederschapszorg had betrekking op de spanningen in de privé-sfeer van de ongehuwde moeders. Naarmate de spanning opliep verbleef de ongehuwde moeder met haar kind langer in Moederschapszorg. Zij werd dan geplaatst in het doorgangshuis. Wanneer er geen spanningen waren verbleef zij ongeveer twee weken in de kliniek van Moederschapszorg. In hoeverre Moederschapszorg zich bewust bezighield met de theorievorming over het ongehuwd moederschap is niet duidelijk. Haar houding en handelingen met betrekking tot de hulp waren wel overeenkomstig de literatuur.

Het blijkt dat mijn beeld over het lot van ongehuwde moeders en hun kinderen uit de jaren twintig en dertig, slechts voor een paar moeders klopte. Lang niet in alle gevallen werd bevorderd om moeder en kind te scheiden. In tegendeel zelfs, hulpverleners probeerden er alles aan te doen dit te voorkomen. Mij rest dan alleen de vraag waarom juist het negatieve beeld over de scheiding in het collectieve geheugen wordt opgenomen, in plaats van het positieve beeld waarbij de hulpverleners de ongehuwde moeders en hun kinderen juist helpen? Ik denk dat films als *The Magdalena Sisters* er toe bijdragen dat het negatieve beeld blijft bestaan. Films over misstanden binnen overheden, kerkelijke instituten en dergelijke zullen altijd beter aanslaan bij het grote publiek dan films waarin niets sensationeels of spectaculairs gebeurt, waarin men zich houdt aan regels en wetten. Wellicht de aanzet voor een nieuw onderzoek?

¹ <http://www.moviemeter.nl> d.d. 6 september 2006.

² J. Broek van den en A. Ettes, "Ongehuwde moeders; de leefsituatie van vrouwen die tussen 1920 en 1940 ongehuwd moeder werden". Niet uitgegeven doctoraalscriptie Universiteit Amsterdam, historische pedagogiek (Amsterdam 1979) 28.

³ <http://www.moviemeter.nl> d.d. 6 september 2006.

⁴ Hierna steeds Moederschapszorg genoemd.

⁵ B.J.L. Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland (1880-1985)', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (oktober 1988) 337-371. Ze heeft verder nog een proefschrift geschreven over veranderende belevings- en omgangswijzen van hulpverleners in de Nederlandse ongehuwde moederzorg gedurende de periode 1940-1985. (AST, 371.)

⁶ Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland', 345.

⁷ Idem.

⁸ Ibidem, 346.

⁹ J. Oudheusden van, *Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880-1919 op het breukvlak van twee eeuwen* (Amsterdam z.j.) 47.

¹⁰ Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland', 346.

¹¹ W. Drucker, 'Tweeërlei Zedenleer', in: *Evolutie* (25 maart 1896) 409. Geciteerd uit: E. Heiligenberg van den, "Tegen wet en zeden: Onderlinge Vrouwenbescherming, zorg voor ongehuwde moeder en kind ten tijde van de eerste feministische golf (1894-1909)". Niet uitgegeven doctoraalscriptie Universiteit Utrecht (Utrecht z.j. [1996]) 16.

¹² Heiligenberg, 'Tegen wet en zeden', 15-16.

¹³ Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland', 346.

¹⁴ Ibidem, 347.

¹⁵ Ibidem, 347-348.

¹⁶ Ibidem, 337.

¹⁷ Ibidem, 343.

De zuigelingensterfte nam in deze periode door toegenomen aandacht voor hygiëne, voedsel en verzorging al af. In onderzoeken naar zuigelingensterfte rond 1900 vooral door artsen verricht, kwamen overigens baby's van ongehuwde moeders niet als een aparte risicogroep voor. Slechts in één onderzoek werd aangetoond, dat tussen 1885 en 1895 de zuigelingensterfte onder onwettige zuigelingen in de eerste zes levensmaanden bijna dubbel zo groot was als onder de wettige. Wiemann, 343-344.

¹⁸ Ibidem, 345.

¹⁹ Ibidem, 348.

²⁰ Ibidem, 354.

²¹ Ibidem, 359.

²² Idem.

²³ Ibidem, 356.

²⁴ A. Mooij, *Out of otherness: Characters and narrators in the Dutch venereal disease debates 1850-1990* (Amsterdam/Atlanta GA, 1998).

²⁵ Mooij, *Out of otherness*, 19.

²⁶ Ibidem, 20.

²⁷ Ibidem, 31.

²⁸ Ibidem, 33.

²⁹ Idem.

³⁰ Ibidem, 32.

³¹ Het Réveil (1815-1865) is een internationale opleving van het christelijke denken in het negentiende-eeuwse Europa. In Nederland is Willem Bilderdijk de vader van Het Réveil. Onder andere Isaïc da Costa was een van zijn leerlingen. Ook in andere landen van Europa is van een opleving sprake, met name in het oosten van Frankrijk, Zwitserland en het zuiden van het huidige Duitsland. Het Réveil heeft invloed gehad op staatkundig terrein. Mede door haar toedoen zijn anti-revolutionaire en christelijke historische partijen ontstaan. Ook voor allerlei concreet maatschappelijk werk is Het Réveil van belang geweest. Ten slotte kreeg de christelijke zending vanuit Het Réveil belangrijke impulsen. Bron: <http://www.wikipedia.org> d.d. 26-09-2006.

³² Mooij, *Out of otherness*, 37-38.

³³ Ibidem, 47.

³⁴ Idem..

- ³⁵ Mooij, *Out of otherness*, 56.
- ³⁶ J.M.W. Ussel van, *Geschiedenis van het seksuele probleem* (Meppel 1968) 309.
- ³⁷ Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland', 342.
- ³⁸ E.H. Kossmann, *De lage landen 1780-1940: anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam/Brussel 1975) 436.
- ³⁹ Kossman, *De lage landen 1780-1940*, 437.
- ⁴⁰ Ibidem, 465.
- ⁴¹ Ibidem, 466.
- ⁴² Heiligenberg, 'Tegen wet en zeden', 16.
- Selma Sevenhuijsen heeft in 1987 een proefschrift geschreven over de politieke debatten over ongehuwd moederschap, afstamming en huwelijk in Nederland tussen 1870 en 1900. Haar studie analyseert het politieke en juridische vertoog uit het laatste kwart van de negentiende eeuw over het vaderschap en de rechten van vrouwen als moeders. Sevenhuijsen, *De orde van het vaderschap*.
- ⁴³ Heiligenberg, 'Tegen wet en zeden', 16.
- ⁴⁴ Tot de Napoleontische tijd was het gebruikelijk dat de verwekker van het kind de zorg voor moeder en kind op zich nam. Deed hij dit niet dan moest hij voor het gerecht komen. Ten tijde van Napoleon kwam hier verandering in. Bewijsvoering moest zoveel mogelijk zwart op wit geleverd worden, bijvoorbeeld middels een (huwelijks)belofte. Twee jaar na de eerste wetswijziging (1801) was men van mening dat er teveel misbruik van gemaakt werd. Vrouwen zouden zich expres laten bezwangeren om zo een man aan zich te binden, ook al was hij niet de verwekker van het kind. Het onderzoek naar het vaderschap werd aldus geheel en al verboden. J. Blok en J. Poelstra, 'Het verbod van het onderzoek naar het vaderschap en de dubbele moraal' in: *SFT* (1978) 125. Aangehaald in: Heiligenberg, 'Tegen wet en zeden', 17-18.
- ⁴⁵ Ch. L. Polak-Rosenberg, *De ongehuwde moeder en haar kind* (Amsterdam 1934) 20.
- ⁴⁶ U. Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Amsterdam 1990) 159. Onder feminisme verstaat Jansz: vrouwen en mannen die pleiten voor veranderingen in de maatschappelijke positie van de vrouw. Jansz, 12.
- ⁴⁷ Heiligenberg, 'Tegen wet en zeden', 2.
- ⁴⁸ Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland', 353.
- ⁴⁹ Heiligenberg, 'Tegen wet en zeden', 3.
- ⁵⁰ Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*, 199.
- ⁵¹ M. Klein van der, *Ziek, zwak of zwanger: Vrouwen en arbeidsongeschiktheid in Nederlandse sociale verzekeringen, 1890-1940* (Amsterdam 2005) 316.
- ⁵² Oudheusden van, *Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen?*, 137.
- ⁵³ Ibidem, 50.
- ⁵⁴ Heiligenberg, 'Tegen wet en zeden', 7.
- ⁵⁵ Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*, 198-199.
- ⁵⁶ Ibidem, 200.
- ⁵⁷ Ibidem, 201.
- ⁵⁸ Idem.
- ⁵⁹ Sevenhuijsen, *De orde van het vaderschap*, 1.
- ⁶⁰ Idem.
- ⁶¹ Idem.
- ⁶² Ibidem, 2.
- ⁶³ Idem.
- ⁶⁴ Idem.
- N.B. De redenering luidt globaal dat er maatschappelijk en politiek gezien een dubbele maatstaf werd aangelegd voor de beoordeling van het seksuele gedrag van mannen en vrouwen. Prostituees en ongehuwde moeders waren hier het slachtoffer van. De dubbele maatstaf was doorgedrongen in het familierecht. Sevenhuijsen denkt dat dit patriarchale karakter verklaart kan worden uit het gegeven dat het door mannen uit de burgerij was gemaakt, en dat deze personen er op uit waren om hun seksuele voorrechten en pleziertjes veilig te stellen. (Sevenhuijsen 7) In hoeverre dit klopt kan ik niet nagaan al klinkt het wel aannemelijk. Dit valt ook buiten mijn onderzoeksgebied.
- ⁶⁵ Heiligenberg, 'Tegen wet en zeden', 17. En in Sevenhuijsen, *De orde van het vaderschap*, 18.
- ⁶⁶ Sevenhuijsen, *De orde van het vaderschap*, 109.
- ⁶⁷ Heiligenberg, 'Tegen wet en zeden', 108.
- Uit mijn onderzoek blijkt ook dat in 1935 meer vaderschapsacties werden gestart dan in 1925 en 1930. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de wetswijziging.
- ⁶⁸ Klein van der, *Ziek, zwak of zwanger*, 252.
- ⁶⁹ Ibidem, 252.
- ⁷⁰ Ibidem, 318.

-
- ⁷¹ Klein van der, *Ziek, zwak of zwanger*, 314.
- ⁷² Ibidem, 318.
- ⁷³ Ibidem, 319.
- ⁷⁴ Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland', 337.
- ⁷⁵ Ibidem, 339.
- ⁷⁶ Idem.
- ⁷⁷ Ibidem, 340.
- ⁷⁸ Idem.
- ⁷⁹ Sevenhuijsen, *De orde van het vaderschap*, 125.
- ⁸⁰ Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland', 340.
- ⁸¹ Klein van der, *Ziek, zwak of zwanger*, 287.
- ⁸² Wiemann, 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland', 350.
- ⁸³ Kossman, *De lage landen 1780-1940*, 504.
- ⁸⁴ Broek van den en Ettes, 'Ongehuwde moeders', 7.
- ⁸⁵ E. Hueting en R. Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Naarden 1990) 34.
- ⁸⁶ Sark, *Herdenking van het vijf en twintigjarig bestaan van de F.I.O.M.*, 4.
- De U.V.O.M. was een sectie van het armbestuur, waarin een aantal instellingen voor de ongehuwde moeder en haar kind waren aaneengesloten.
- ⁸⁷ Hueting en Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland*, 34.
- ⁸⁸ Sark, *Herdenking van het vijf en twintigjarig bestaan van de F.I.O.M.*, 4.
- ⁸⁹ Ibidem, 9.
- ⁹⁰ Kossman, *De lage landen 1780-1940*, 515.
- ⁹¹ Het Trimbos-instituut in Nederland is naar Dr. Trimbos vernoemd.
- ⁹² H.F. Heijmans en C.J.B.J. Trimbos, *De niet-gehuwde moeder en haar kind* (Antwerpen 1964) 45-49.
- ⁹³ G. Dimmendaal, "'Toen kwam mijn verandering niet terug...'" Onderzoek naar de hulpverlening aan ongehuwde moeders in het Doorgangshuis voor meisjes in Groningen in de periode 1945-1955'. Niet uitgegeven doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, eigentijdse geschiedenis (Groningen 1984) 32-33.
- ⁹⁴ Heijmans en Trimbos, *De niet-gehuwde moeder en haar kind*, 46.
- ⁹⁵ Idem.
- ⁹⁶ Idem.
- ⁹⁷ Ibidem, 48.
- ⁹⁸ Ibidem, 49.
- ⁹⁹ P.A.M. Akker van den, *Niet gehuwd moeder zijn ... en dan?* (Amsterdam 1977) 4.
- ¹⁰⁰ Dimmendaal, "'Toen kwam mijn verandering niet terug...'", 31.
- ¹⁰¹ Akker van den, *Niet gehuwd moeder zijn ... en dan?*, 4.
- ¹⁰² G.D. Groot-Klaver de, *Verslag van proefonderzoek naar de omstandigheden van 50 ongehuwde moeders en haar kinderen over wie de moeders zelf de zorg op zich hebben genomen: ingesteld vanwege de Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar Kind (F.I.O.M.) van 1 juli 1956 – 1 juli 1957* (z.p. september 1959).
- ¹⁰³ Groot-Klaver de, *Verslag van proefonderzoek naar de omstandigheden van 50 ongehuwde moeders en haar kinderen over wie de moeders zelf de zorg op zich hebben genomen*, 27-28.
- ¹⁰⁴ A.M.M. Dercksen en L.H. Jansen-Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland, 1914-1970* (Meppel/Amsterdam 1987) 7.
- ¹⁰⁵ Dercksen en Jansen-Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland*, 14.
- ¹⁰⁶ Dimmendaal, 'Toen kwam mijn verandering niet terug', 26-30.
- N.B. Het gezin werd wel mede verantwoordelijk gehouden voor de misstap van de dochter. In het Jaarverslag van de Limburgse Provinciale Commissie voor de ongehuwde moeder en haar kind (1955) staat dat een der oorzaken van buitenechtelijke zwangerschap in een verkeerde opvoeding of ander mankement van het milieu te vinden kan zijn. (p. 10). Het gezin was in deze context dus wel belangrijk, maar meer in de zin van ongehuwde moeder als dochter en niet als moeder, wat wel is bij Dimmendaal.
- ¹⁰⁷ St. Hubertusvereniging, *Zielzorg voor de ongehuwde moeders* (Utrecht september 1949) 2.
- ¹⁰⁸ C. Meuleman, *De nood van de ongehuwde moeder: Twee redevoeringen, gehouden voor den katholieken Radio-omroep (Huizen) op 18 december 1928 en 20 januari 1929* (Roermond 1929) 18.
- ¹⁰⁹ Sark, *Herdenking van het vijf en twintigjarig bestaan van de F.I.O.M.*, 12.
- ¹¹⁰ Hueting en Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland*, 101.
- ¹¹¹ Dekker den, "Verdedigt en beschermt uw zwakke zusters", 57.
- ¹¹² Ibidem, 49.
- ¹¹³ Ibidem, 50.
- ¹¹⁴ Ibidem, 44.

- ¹¹⁵ Dekker den, "Verdedigt en beschermt uw zwakke zusters", 47.
- ¹¹⁶ Ibidem, 57.
- ¹¹⁷ Ibidem, 59.
- ¹¹⁸ Broek van den en Ettes, "Ongehuwde moeders".
- ¹¹⁹ Dimmendaal, 'Toen kwam mijn verandering niet terug'.
- ¹²⁰ H.H. De Josselin de Jong, "Als moeder is een schandnaam" Katholieke meisjesbescherming en hulpverlening aan ongehuwde moeders in de eerste helft van de twintigste eeuw.' Niet uitgegeven doctoraalscriptie Universiteit Leiden, nieuwe geschiedenis (Den Haag 1988).
- ¹²¹ Heiligenberg van den, "Tegen wet en zeden".
- ¹²² Broek van den en Ettes, "Ongehuwde moeders", 73-74.
- ¹²³ Dimmendaal, 'Toen kwam mijn verandering niet terug', 102.
- ¹²⁴ Ibidem, 103.
- ¹²⁵ Ibidem, 104.
- ¹²⁶ Ibidem, 107.
- ¹²⁷ De Josselin de Jong, "Als moeder is een schandnaam", 72.
- ¹²⁸ Ibidem, 73.
- ¹²⁹ Ibidem, 74.
- ¹³⁰ Heiligenberg van den, 'Tegen wet en zeden', 116.
- ¹³¹ Idem.
- ¹³² Idem.
- ¹³³ Ibidem, 117.
- ¹³⁴ Vanwege de afspraak met mevrouw Nieuwenhuijze om geen contact op te nemen met personen voortkomend in de dossiers, kon ik ook niet via deze weg de ervaringen van de ongehuwde moeders zelf onderzoeken.
- ¹³⁵ Prick-Brabers en Lonis, *Veertig jaar Rooms Katholieke Vereniging Moederschapszorg*, 18.
- ¹³⁶ Ibidem, 21.
- In het complex huisvestte uiteindelijk de school, de gynaecologische afdeling, de kliniek voor zwangere vrouwen, het doorgangshuis voor ongehuwde moeders en een eigen wasserij. Bertrand, *80 jaar vroedvrouwschool*, 9.
- ¹³⁷ De Josselin de Jong, "Als moeder is een schandnaam", 13.
- ¹³⁸ Bertrand, *80 jaar vroedvrouwschool*, 10.
- ¹³⁹ D. Berkel van, *Moederschap tussen zielzorg en psychohygiëne* (Assen 1990) 54.
- ¹⁴⁰ Zie bijvoorbeeld G.A. Kooy, *Seksualiteit, huwelijk en gezin in Nederland. Ontwikkeling en vooruitzicht* (Deventer 1975) 27. Geciteerd uit De Josselin de Jong, "Als moeder is een schandnaam", 14.
- ¹⁴¹ Hueting en Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland*, 39.
- ¹⁴² Meuleman, *De nood van de ongehuwde moeder*, 5-6.
- ¹⁴³ Een ontsloten archief houdt in dat het archief bewerkt en geordend is. In het geval van het archief van Moederschapszorg betekent dit dat er enkel een inventarislijst is opgesteld, op achternaam in alfabetische volgorde. Dit blijkt niet zorgvuldig te zijn gebeurd waardoor bepaalde dossiers onvindbaar zijn en zodoende betrouwbare statistische gegevens van het aantal gehuwde en ongehuwde behandelde patiënten in de kliniek niet mogelijk is op basis van dit archief.
- ¹⁴⁴ J. Kuypers, *Uit de geschiedenis van de Rooms Katholieke Vereeniging "Moederschapszorg" te Heerlen*. Bij gelegenheid van het 25-jarig jubileum 1912 – 15 Oct. – 1937 (z.p. [Heerlen] z.k. [1937]) 33.
- In het boek staan de procenten weergegeven van het aantal gehuwde moeders van het totaal aantal patiënten van 1913 tot en met 1937 (t/m september). Voor mijn onderzoek is het percentage ongehuwde van belang van de jaren 1925, 1930 en 1935, daarom heb ik het percentage gehuwde zelf vervangen voor het percentage ongehuwde en enkel de jaren 1925, 1930 en 1935 weergegeven.
- ¹⁴⁵ 'Vijftien jaren zorg voor de ongehuwde moeder en haar kind in Limburg', in: *Jaarverslag 1955 Limburgse Provinciale Commissie voor de ongehuwde moeder en haar kind* (z.p. 1955) 15.
- ¹⁴⁶ In enkele gevallen is het niet bekend hoe de meisjes naar Heerlen zijn gekomen. Voor het gemak heb ik deze paar gevallen meegerekend bij de categorie 'alleen'.
- ¹⁴⁷ Vrouwenkliniek van de R.K. Vereeniging "Moederschapszorg", *Bepalingen omtrent opnemning en verpleging* (z.j.z.p.). Brochure
- ¹⁴⁸ Correspondentie 1930, Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 55.
- ¹⁴⁹ Idem.
- Deze naam is gefingeerd. De vader doelt hier op het werken in de wasserette van Moederschapszorg. Met de verzorging van het wasgoed uit de omgeving had de vereniging nog enige vorm van inkomsten.
- ¹⁵⁰ Correspondentie, 1930. Archiefnummer EAN 957, inventarislijstnummer 55.
- ¹⁵¹ Voor uitleg verschillen tussen niet -, licht - en problematisch zie hoofdstuk 1 inleiding pagina 2 en 3.

¹⁵² Het was moeilijk voorbeelden te kiezen uit de dossiers. Bijna elk verhaal over een ongehuwde moeders is de moeite waard om te vertellen. Ieder verhaal is uniek, veel dossiers bevatten geschikte voorbeelden ter verduidelijking van een standpunt van een betrokken partij. Om recht te doen aan zoveel mogelijk verhalen over de ongehuwde moeders zal ik bij de bespreking van de betrokken partijen waar mogelijk voorbeelden halen uit de dossiers aan de hand van citaten.

¹⁵³ Er zijn ook enkele dossiers die als niet-problematisch te omschrijven zijn en waarbij de moeder ook niet in het doorgangshuis heeft gezeten. Deze dossiers heb ik niet als voorbeeld genomen voor niet-problematische gevallen, omdat hier zo weinig informatie in staat dat er geen goed beeld ontstaat van de standpunten van de betrokken partijen, wat wel is in het hier besproken niet-problematische geval.

¹⁵⁴ Correspondentie, 1925. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 10.

¹⁵⁵ Correspondentie 1930. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 52.

¹⁵⁶ Deze naam is gefingeerd.

¹⁵⁷ Correspondentie 1930. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 60.

¹⁵⁸ Idem.

¹⁵⁹ Idem.

¹⁶⁰ Idem.

¹⁶¹ Dit is een fictieve naam.

¹⁶² Correspondentie 1935. Archiefnummer EAN 957, inventarislijst 144.

¹⁶³ Vanaf een bepaald moment is er bij Moederschapszorg een enquêtrice aangesteld - de exacte datum heb ik niet kunnen achterhalen - maar steeds vaker komt zij terug in de dossiers. Ook is het niet duidelijk wat haar exacte functie is. Uit de dossiers komt bij mij het beeld van maatschappelijk werkster naar voren. Zij behandelt veelal licht-problematische tot problematische gevallen. Zij legt huisbezoeken af, indien dit mogelijk is. Waarschijnlijk is zij aangesteld om het werk van de geneeskundig-directeur enigszins te verlichten.

N.B. Bij de bespreking van de betrokken partijen heb ik haar niet apart vermeld, aangezien zij voor Moederschapszorg werkt en hetzelfde standpunt inneemt ten aanzien van ongehuwd moederschap als Moederschapszorg.

¹⁶⁴ Correspondentie 1935. Archiefnummer EAN 957, inventarislijst 144.

¹⁶⁵ Idem.

¹⁶⁶ Idem.

¹⁶⁷ Correspondentie, 1925. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 15.

¹⁶⁸ Idem.

¹⁶⁹ Idem.

¹⁷⁰ Idem.

¹⁷¹ Deze naam is gefingeerd.

¹⁷² Correspondentie, 1925. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 15.

¹⁷³ Correspondentie 1925. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 14.

¹⁷⁴ Deze bespreek ik samen omdat het arbbestuur vaak een onderdeel was van de gemeente.

¹⁷⁵ A. Prick-Brabers en L. Lonis, *Veertig jaar Rooms Katholieke Vereniging Moederschapszorg. De Kweekschool voor vroedvrouwen te Heerlen* (Heerlen mei 1953) 17.

Respectievelijk in Groningen (17^e eeuw), Amsterdam (1861) en Rotterdam (1882).

¹⁷⁶ Meuleman, *De nood van de ongehuwde moeder*, 22.

¹⁷⁷ Correspondentie, 1930. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 54.

¹⁷⁸ Meuleman, *De nood van de ongehuwde moeder*, 18.

¹⁷⁹ Correspondentie 1935. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 133.

¹⁸⁰ Correspondentie 1930. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 59.

¹⁸¹ Correspondentie, 1930. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 55.

¹⁸² Idem.

¹⁸³ St. Hubertusvereniging, *Zielzorg voor de ongehuwde moeders*, 5.

¹⁸⁴ Gefingeerde plaatsnaam.

¹⁸⁵ Correspondentie 1935. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 133.

¹⁸⁶ 'Vijftien jaren zorg voor de ongehuwde moeder en haar kind in Limburg', 10.

¹⁸⁷ Correspondentie 1925. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 12.

¹⁸⁸ Correspondentie 1930. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 52.

¹⁸⁹ Correspondentie 1935. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 133.

¹⁹⁰ Idem.

¹⁹¹ Polak-Rosenberg, *De ongehuwde moeder en haar kind*, 7.

¹⁹² Correspondentie 1935. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 128.

¹⁹³ Correspondentie 1925. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 10.

¹⁹⁴ St. Hubertusvereniging, *Zielzorg voor de ongehuwde moeders*, 2.

¹⁹⁵ St. Hubertusvereniging, *Zielzorg voor de ongehuwde moeders*, 2-3.

¹⁹⁶ *Ibidem*, 5.

¹⁹⁷ Correspondentie 1930. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 52.

¹⁹⁸ Sark, *Herdenking van het vijf en twintigjarig bestaan van de F.I.O.M.*, 2.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 10.

²⁰⁰ Deze naam is gefingeerd.

²⁰¹ Correspondentie 1935. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 146.

²⁰² Correspondentie 1935. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 128.

²⁰³ Correspondentie 1935. Archiefnummer EAN 957, inventarisnummer 144.

²⁰⁴ Dekker den, "Verdedigt en beschermt uw zwakke zusters", 57.

²⁰⁵ *Idem*.

Bijlagen

Bijlage 1. Moederblad onderzoek

Archief nummer									
Personalia/achtergrond									
Naam									
Geb.datum moeder									
Plaats van inschrijving									
	Bij ouders	Bij familie	Buren	In betrekking	Anders, nl.				
Wonende									
	Beide Ouders	Moeder	Vader	Alleen	Familie- lid	Buren	Pastoor	Anders, nl.	
Gebracht door									
	Ouders	Gemeente	Anders, nl.						
Adres voor bericht									
					I	II	III	IV	
Klasse							Gemeen- te eigen woon- plaats	Armen- be- stuur	Anders, nl.
					Zelf	Ouders			
Kosten betaald door (bedrag)									
					R.K.	Anders, nl			
Godsdienst									
	Nee	Ja, aantal							
Hoeveel kinderen heeft moeder al									

Traject					
Dag van inschrijving		Aantal dagen tussen inschrijving en bevalling		Leeftijd moeder	
Dag van bevalling					
	Levend Meisje	Dood Meisje	Levend Jongen	Dood Jongen	
Dood of levend kind en geslacht					
Aantal dagen in kliniek					
	Eigen huis/ouders	Doorgangshuis	In betrekking	Uit huis	Anders, nl.
Waarheen moeder?					
	Moeder huis/grootouders	Doorgangshuis	Tehuis	Adoptie	Anders nl.
Waarheen kind?					
Overige bijzonderheden (werk??)					

Betrokken instanties			
	Ja	Nee	Overig
Familie			
Buren			
Pastoor			
Burgemeester/ gemeente			
Collega's			
Betrekking			
Armenbestuur			
Kliniek Moederschapszorg			
Doorgangshuis			
Anders, nl			

Kort inzicht welke posities instanties innemen t.o.v. ongehuwde moeder	

Bijlage 2. Toelichting bij tabellen.

Tabel 1, weergegeven in absolute aantallen. Aantal onderzochte dossiers per jaar.

Tabel 2a -2d, weergegeven in absolute aantallen. Aantal ongehuwde moeders naar leeftijd bevallen. Geordend op bevallingsjaar.

Tabel 3, weergegeven in absolute aantallen. Per bevallingsjaar bevallen ongehuwde moeders, ingeschreven in Limburg en buiten Limburg in Nederland. Geordend op bevallingsjaar.

Tabel 4, weergegeven in absolute aantallen. De woonsituatie van de ongehuwde moeders vóór de zwangerschap. Geordend op bevallingsjaar.

Tabel 5, weergegeven in absolute aantallen. Situatie voor ongehuwde moeders en hun kinderen ná de bevalling. Wanneer een ongehuwde moeder niet direct naar huis kon met kind verbleef zij in het doorgangshuis totdat er een oplossing was gevonden. Het verblijf in het doorgangshuis is altijd tijdelijk, al kan de verblijfsduur verschillen van enkele weken tot maanden. Hierbij zijn 21 niet-problematische gevallen (19 direct naar huis met kind, 1 huwelijk met verwekker en 1 onbekend), 10 licht-problematische gevallen (waarvan 4 tijdelijk in het doorgangshuis hebben doorgebracht waarna ze met kind naar huis konden terugkeren, 1 in betrekking is gegaan, 1 naar het huis van de verwekker en 4 naar familieleden zijn gegaan). 14 problematische gevallen waarvan 11 langdurig in het doorgangshuis hebben gezeten, 1 in betrekking is gegaan – hierbij was sprake van incest en daardoor problematisch en 2 afstandsgevallen.

Geordend op bevallingsjaar.

Tabel 6, weergegeven in absolute aantallen. Van een aantal gevallen is niet bekend hoe de ongehuwde moeders naar Heerlen zijn gekomen. Voor het gemak heb ik deze paar gevallen meegerekend bij de categorie ‘alleen’. Geordend naar bevallingsjaar.

Tabel 7, weergegeven in absolute aantallen. Klasse van verpleging ongehuwde moeder en haar kindje in Moederschapszorg. Geordend naar bevallingsjaar.

Tabel 8, weergegeven in absolute aantallen. Overzicht door wie het grootste gedeelte van de kosten betaald zijn. Soms legde bijvoorbeeld de gemeente een klein deel bij, dit is voor het overzicht niet meegeteld. Belangrijk is wanneer een ongehuwde moeder het merendeel wel kon betalen of juist niet. Wanneer het merendeel van de kosten betaald zijn door bijvoorbeeld het Armbestuur dan is bij ongehuwde moeder (in tabel weergegeven als ‘zelf’) niets meegerekend. Geordend op bevallingsjaar.

Tabel 9, weergegeven in absolute aantallen. Religie van de ongehuwde moeders. Geordend op bevallingsjaar.

Tabel 10, weergegeven in absolute aantallen. Aantal ongehuwde moeders die voor de tweede keer ongehuwd moeder zijn geworden. Indien dit het geval is ook weergegeven hoeveel kinderen de moeder al had ten tijde van de bevalling. Geordend op bevallingsjaar.

Tabel 11, weergegeven in absolute aantallen. Het aantal dagen tussen inschrijving c.q. binnenkomst van de ongehuwde moeder in Moederschapszorg en haar bevalling. Een langere tijd tussen binnenkomst en bevalling wijst in dit geval op een verblijf in het doorgangshuis.

Dit wees meestal op spanningen in de privé-sfeer van de ongehuwde moeder. Geordend op bevallingsjaar.

Tabel 12, weergegeven in absolute aantallen. Het geslacht van het kindje en of het kindje is blijven leven of is gestorven. Van de kindjes die stierven waren sommigen wel levend ter wereld gekomen, maar stierven op een later tijdstip alsnog. Deze zijn niet meegeteld bij 'levend' kindje. Geordend op bevallingsjaar.

Tabel 13 is niet besproken in hoofdstuk 1, maar in hoofdstuk 4. Aangezien bij deze tabel meer toelichting nodig is dan bij de eerste twaalf tabellen, heb ik er voor gekozen deze toelichting hier in de bijlage te vermelden in plaats van in de lopende tekst in hoofdstuk 4. In dit hoofdstuk zal ik alleen de meest voorkomende partijen bespreken, zoals Meuleman (als vertegenwoordiger van Moederschapszorg), familie, het katholicisme, RKBM en Armenraad/gemeente.

Als uitgangspunt heb ik er voor gekozen een partij c.q. instantie mee te tellen wanneer er minimaal één brief is terug te vinden van of naar deze partij c.q. instantie zoals bijvoorbeeld de RKBM, het Armbestuur, de familie of pastoor. Een uitzondering hierop is het Doorgangshuis, waarvan geen aparte correspondentie in het SHCL en de dossiers zijn.

In de kliniek waar zwangeren bevallen, bleven de patiënten over het algemeen veertien dagen, waarna ze weer naar huis konden terugkeren, kwam zij in het Doorgangshuis terecht. Dit is een andere afdeling dan de kliniek waar alle zwangeren bevielen, maar viel wel onder Moederschapszorg. Wanneer uit de correspondentie bleek dat een ongehuwde moeder een tijd in het Doorgangshuis had doorgebracht, heb ik dit apart geteld van bevalling in de kliniek, om een beeld te hebben hoeveel ongehuwde moeders in de problemen raakten door hun zwangerschap. Met problemen bedoel ik dat er onenigheid was tussen de familie en de ongehuwde moeder, dat zij niet zonder meer naar huis terug kon.

Bij de bespreking van de verschillende partijen heb ik het Doorgangshuis niet als aparte partij geteld, aangezien zij dezelfde opvatting uitdraagt over ongehuwd moederschap als Moederschapszorg, in de persoon van Meuleman.

Bijna elk dossier bevat twee brieven van Moederschapszorg aan het Bevolkingsbureau voor een uittreksel van de bevolkingsadministratie en een brief aan de Burgerlijke stand van de woonplaats van de ongehuwde moeder, voor een ongetekend en ongezegeld geboorte-extract voor administratieve doeleinden. Deze brieven heb ik niet opgenomen in de tabel, omdat deze standaard werden verstuurd en anders een vertekend beeld kunnen geven, als dat de gemeente een zeer grote rol zou hebben.

De gemeente heb ik wel als betrokken instantie in de tabel opgenomen, wanneer zij bijvoorbeeld betaalden voor de verpleegkosten van de ongehuwde moeder of in een brief vroegen om plaatsing in het Doorgangshuis van een zwangere ongehuwde uit de eigen gemeente. De gemeente en het Armbestuur bespreek ik in hoofdstuk 4 samen, omdat het Armbestuur een onderdeel is van de gemeente.

Omdat per dossier meerdere partijen c.q. instanties betrokken kunnen zijn, heb ik voor gekozen in deze tabel zowel de absolute als de procentuele cijfers weer te geven, ter bevordering van de leesbaarheid.

Bijlage 3. Statistische gegevens onderzoek

<i>Jaar van bevalling</i>	Jaar	Aantal ongehuwde moeders
	1925	15
	1930	15
	1935	15
	Totaal	45

Tabel 1 Totaal aantal dossiers naar jaartal

<i>Leeftijd ongehuwde moeders ten tijde van de bevalling</i>	1925	Leeftijd	Absoluut
		17 jaar	1
		19 jaar	1
		20 jaar	5
		21 jaar	2
		23 jaar	2
		25 jaar	1
		27 jaar	1
		30 jaar	1
		33 jaar	1
	Totaal	15	

Tabel 2a Leeftijd van ongehuwde moeders ten tijde van de bevalling in 1925

1930	Leeftijd	Absoluut
	13 jaar	1
	17 jaar	2
	18 jaar	1
	20 jaar	1
	21 jaar	3
	22 jaar	1
	23 jaar	2
	24 jaar	1
	29 jaar	2
	33 jaar	1
	Totaal	15

Tabel 2b Leeftijd van ongehuwde moeders ten tijde van de bevalling in 1930

1935	Leeftijd	Absoluut
	15 jaar	1
	16 jaar	1
	18 jaar	1
	19 jaar	3
	22 jaar	1
	23 jaar	3
	24 jaar	1
	25 jaar	1
	28 jaar	2
	29 jaar	1
	Totaal	15

Tabel 2c Leeftijd van ongehuwde moeders ten tijde van de bevalling in 1935

<i>Totaal aantal ongehuwde moeders alle jaren naar leeftijd</i>	Leeftijd	Aantal
	13	1
	15	1
	16	1
	17	3
	18	2
	19	4
	20	6
	21	5
	22	2
	23	7
	24	2
	25	2
	27	1
	28	2
	29	3
	30	1
	33	2
	Totaal	45

Tabel 2d Totaal aantal ongehuwde moeders alle jaren naar leeftijd

<i>Ingeschreven</i>	Limburg	Buiten Limburg
1925	10	5
1930	8	7
1935	10	5
Totaal	28	17

Tabel 3 Ingeschreven in Burgerlijke Stand naar provincie

<i>Wonende bij</i>	Beide ouders	Één ouder	Tucht- school	Onbekend	Op zichzelf	In betrek- king	Familie	Kinder- tehuis
1925	9	2	1	1	1	0	0	1
1930	7	3	0	0	0	1	1	3
1935	8	0	0	1	0	3	0	3
Totaal	24	5	1	2	1	4	1	7

Tabel 4 Vóór zwangerschap wonende bij

<i>Na bevalling</i>	Direct naar huis met kind	Naar Doorgangshuis met kind	In betrekking met kind	Kind afgestaan, moeder naar huis	Huwelijk met vader kind	Naar huis verwekker	Naar familie	Onbekend
1925	4	8*	0	0	1	1	1**	0
1930	6	5***	2	1	0	0	1	0
1935	9	2	0	1****	0	0	2	1
Totaal	19	15	2	2	1	1	4	1

* Waarvan bekend 2 ongehuwde moeders later wel met kind naar huis gaan.
** Kindje is overleden, moeder heeft geen ouders meer.
*** Waarvan bekend één moeder later met kind naar huis gaat, één kind sterft.
**** Bij tweeling wordt de dochter afgestaan, de zoon blijft 1 jaar in het Doorgangshuis. De moeder is ondertussen getrouwd en haalt zoon na één jaar op. Niet duidelijk waarom zoon daar verblijft.

Tabel 5 Situatie voor de ongehuwde moeder en haar kind na de bevalling

<i>Gebracht door</i>	Alleen (of onbe- kend)	Moeder	Vader	Familielid	Arm- bestuur	Pastoor	RKBM	Verwek- ker kind	Andere Religieu- ze vereniging	Anders
1925	8	0	1	1	2	0	1	1	0	1
1930	4	4	1	3	0	1	0	0	2	0
1935	5	1	2	4	0	2	0	1	0	0
Totaal	17	5	4	8	2	3	1	2	2	1

Tabel 6 Gebracht naar Heerlen door

<i>Klasse</i>	I	II	III	IV
1925		1		13
1930			1	15
1935				15
Totaal	0	1	1	43

Tabel 7 Klasse verpleging ongehuwde moeders

<i>Kosten betaald door</i>	Zelf	Ouders	Gemeen- te	Armbe- stuur	Moederschapszorg	RKBM	Pastoor	Andere Religieuze verenigingen	Onbekend	Anders
1925	3	3	1	2	2	1	0	0	2	1
1930	3	2	1	1	4	0	1	1	2	0
1935	6	0	0	2	3	2	1	0	1	0
Totaal	12	5	2	5	9	3	2	1	5	1

Tabel 8 Kosten verpleging ongehuwde moeder betaald door

<i>Godsdienst</i>	R.K.	Anders
1925	15	0
1930	14	1
1935	14	1
Totaal	43	2

Tabel 9 Religie van de ongehuwde moeder

<i>Heeft moeder al kinderen</i>	Nee	Ja (aantal)
1925	14	1(1)
1930	14	1(1)
1935	14	1(1)
Totaal	42	3

Tabel 10 Totaal aantal kinderen van ongehuwde moeder ten tijde van de bevalling

<i>Tijd tussen inschrijving en bevalling</i>	0 dagen	1-5 dagen	6-14 dagen	15 - 31 dagen (verblijf in Doorgangshuis)	> 1 maand en meer (verblijf in Doorgangshuis)	Onbekend	Na bevalling binnengekomen
1925	6	4	1	1	1	1	1
1930	7	1	1	1	5	0	0
1935	6	2	2	3	2	0	0
Totaal	19	7	4	5	8	1	1

Tabel 11 Tijd tussen inschrijving in Moederschapszorg en bevalling

<i>Kindje</i>	Meisje levend	Jongen levend	Meisje dood	Jongen dood	Onbekend
1925	4	9	1	0	1
1930	8	5	0	2	0
1935*	5	11	0	0	0
Totaal	17	25	1	2	1

*Waarvan 1 tweeling, jongen en meisje

Tabel 12 Geslacht kind en toestand bij geboorte

<i>Betrokken instanties</i>	Familie ABS	Familie %	Pas-toor ABS	Pas-toor %	Gemeen-te ABS	Gemeen-te %	Betrek-king ABS	Betrek-king %	Armbe-stuur ABS	Armbe-stuur %
1925	14	25%	3	5%	4	7%	1	2%	3	5%
1930	14	21%	4	6%	3	5%	5	8%	2	3%
1935	14	21%	2	3%	2	3%	3	4%	5	7%
Totaal	42	22%	9	5%	9	5%	9	5%	10	5%

<i>Betrokken instanties (vervolg)</i>	Moederschaps-zorg ABS	Moederschapszorg %	Door-gangshuis ABS	Door-gangshuis %	Voogdij-raad / Pleegouders ABS	Voogdij-raad / Pleegouders %	RKBM ABS	RKBM%
1925	15	27%	9	16%	0	0%	1	2%
1930	15	23%	9	14%	2	3%	2	3%
1935	15	22%	10	15%	1	1%	5	7%
Totaal	45	24%	28	13%	3	2%	8	4%

<i>Betrokken instanties (vervolg)</i>	Andere Religieuze verenigingen ABS	Andere Religieuze verenigingen %	Tehuis ABS	Tehuis %	Vader/verwekker ABS	Vader/verwekker %	F.I.O.M./U.V.O.M. ABS	F.I.O.M./U.V.O.M. %	Anders ABS	Anders %	Totaal ABS	Totaal %
1925	0	0%	0	0%	2	4%	0	0%	4	7%	56	100%
1930	2	3%	2	3%	2	3%	0	0%	3	5%	65	100%
1935	3	4%	0	0%	1	1%	2	3%	4	6%	67	100%
Totaal	5	3%	2	1%	5	3%	2	1%	11	6%	188	100%

Tabel 13 Betrokken partijen waarmee ongehuwde moeders te maken kregen bij opname in Moederschapszorg

Literatuurlijst

Primaire literatuur

Adriani, J.H., *Voorlezingen over armenzorg en maatschappelijk werk* (Zutphen tweede druk, 1932).

Graaf, A. de, *Zorg voor de ongehuwde moeder en haar kind* (Utrecht 1921).

Graaf, A. de, *De ontwikkeling van den strijd tegen de onzedelijkheid* (Utrecht 1923).

Groot-Klaver, G.D. de, *Verslag van proefonderzoek naar de omstandigheden van 50 ongehuwde moeders en haar kinderen over wie de moeders zelf de zorg op zich hebben genomen: ingesteld vanwege de Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar Kind (F.I.O.M.) van 1 juli 1956 – 1 juli 1957* (z.p. september 1959).

Gregorius, OFM. Cap, Kloosternaam van L.J.M. van den Boom, *Het probleem van de ongehuwde moeder* (Amsterdam 1949).

Kuypers, J., *Uit de geschiedenis van de Rooms Katholieke Vereeniging "Moederschapszorg" te Heerlen*. Bij gelegenheid van het 25-jarig jubileum 1912-15 Oct. – 1937 (z.p. [Heerlen] z.j.[1937]).

Litjens, H., *Onmaatschappelijke gezinnen. Sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht* (Assen 1953).

Meuleman, C., *De nood van de ongehuwde moeder: Twee redevoeringen, gehouden voor den katholieken Radio-omroep (Huizen) op 18 december 1928 en 20 januari 1929* (Roermond 1929).

Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar Kind, *Enige aanwijzingen inzake hulpverlening aan de ongehuwde moeder en haar kind* ('s-Gravenhage 1956).

Polak-Rosenberg, Ch.L., *De ongehuwde moeder en haar kind* (Amsterdam 1934).

Rooms Katholieke Vereeniging 'Moederschapszorg' Heerlen, *Centraal Katholiek Doorgangshuis voor de ongehuwde moeder en haar kind* (Heerlen z.j. [1924]).

Sark, H.M.L.H., *Herdenking van het vijf en twintigjarig bestaan van de Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar Kind (F.I.O.M.): overzicht van de ontwikkeling van de arbeid voor de ongehuwde moeder en haar kind in de afgelopen vijf en twintig jaar* (z.p. 1955).

St. Hubertusvereniging, *Zielzorg voor de ongehuwde moeders* (Utrecht september 1949).

Tesser, C. 'De geestelijke nood van de ongehuwde moeder', in: *Moederschapszorg* 7 (z.p. 1930) 90-94.

Vrouwenkliniek van de Rooms Katholieke Vereniging "Moederschapszorg", *Bepalingen omtrent opnemning en verpleging* (z.j.z.p.). Brochure

'Vijftien jaren zorg voor de ongehuwde moeder en haar kind in Limburg', in: *Jaarverslag 1955 Limburgse Provinciale Commissie voor de ongehuwde moeder en haar kind* (z.p. 1955).

Secundaire literatuur

Akker, P.A.M. van den, *Niet gehuwd moeder zijn ... en dan?* (Amsterdam 1977).

Berkel, D. van, *Moederschap tussen zielzorg en psychohygiëne* (Assen 1990).

Bertrand, C., *80 jaar vroedvrouwschool. Op weg naar de volgende eeuw* (Kerkrade 24 september 1993).

Broek, J. van den en A. Ettes, "Ongehuwde moeders; de leefsituatie van vrouwen die tussen 1920 en 1940 ongehuwd moeder werden". Niet uitgegeven doctoraalscriptie Universiteit Amsterdam, historische pedagogiek (Amsterdam 1979).

Brouwers, J., *Van moederheil en Valkenhorst. Een geschiedschrijving* (Breda 1995).

De Josselin de Jong, H.H., "Als moeder is een schandnaam' Katholieke meisjesbescherming en hulpverlening aan ongehuwde moeders in de eerste helft van de twintigste eeuw'. Niet uitgegeven doctoraalscriptie Universiteit Leiden, nieuwe geschiedenis (Den Haag 1988).

Dekker, K. den, "'Verdedigt en beschermt uw zwakke zusters". De Rooms-Katholieke Vereniging ter Bescherming van Meisjes in internationaal perspectief", in: *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* (1991) 41-60.

Dercksen, A.M.M., en L.H. Jansen- Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland, 1914-1970* (Meppel/Amsterdam 1987).

Dimmendaal, G., "'Toen kwam mijn verandering niet terug..." Onderzoek naar de hulpverlening aan ongehuwde moeders in het Doorgangshuis voor meisjes in Groningen in de periode 1945-1955'. Niet uitgegeven doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, eigentijdse geschiedenis (Groningen 1984).

Dimmendaal, G., 'Toen kwam mijn verandering niet terug. De zorg voor jonge ongehuwde moeders in Groningen 1945-1955', in: *Groniek* (januari 1987) 83-93.

Heijmans, H.F. en C.J.B.J. Trimbos, *De niet-gehuwde moeder en haar kind* (Antwerpen 1964).

- Heiligenberg, E. van den, 'Tegen wet en zeden: Onderlinge Vrouwenbescherming, zorg voor ongehuwde moeder en kind ten tijde van de eerste feministische golf (1894-1909)' Niet uitgegeven doctoraalscriptie Universiteit Utrecht (Utrecht z.j. [1996]).
- Huetting, E., en Neij R., *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Naarden 1990).
- Jansz, U., *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Amsterdam: Sara/Van Genneep 1990) 155-206.
- Klein, M. van der, *Ziek, zwak of zwanger: Vrouwen en arbeidsongeschiktheid in Nederlandse sociale verzekeringen, 1890-1940* (Amsterdam 2005).
- Kossmann, E.H., *De lage landen 1780-1940: anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam/Brussel 1975).
- Mooij, A., *Out of otherness: Characters and narrators in the Dutch venereal disease debates 1850-1990* (Amsterdam/Atlanta GA, 1998).
- Nabrink, G., *Seksuele hervorming in Nederland. Achtergronden en geschiedenis van de Nieuw-Malthusiaanse Bond (NMB) en de Nederlandse Vereniging voor seksuele hervorming (NVSH) 1881-1971* (Nijmegen 1978).
- Neij, R., *De organisatie van het maatschappelijk werk* (Naarden 1989).
- Oudheusden, J. van, *Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880-1919 op het breukvlak van twee eeuwen* (Amsterdam z.j.).
- Prick-Brabers, A en Lonis L., *Veertig jaar Rooms Katholieke Vereniging Moederschapszorg. De Kweekschool voor vroedvrouwen te Heerlen* (Heerlen mei 1953).
- Sevenshuijsen, S.L., *De orde van het vaderschap: Politieke debatten over ongehuwd moederschap, afstamming en het huwelijk in Nederland 1870-1900* (Amsterdam 1987).
- Ussel, J.M.W. van, *Geschiedenis van het seksuele probleem* (Meppel 1968).
- Waaldijk, B., *Het Amerika der vrouw: sekse en geschiedenis van maatschappelijk werk in Nederland en de Verenigde Staten* (Groningen 1996).
- Wiemann, B.J.L., 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland (1880-1985), in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (oktober 1988) 337-371.
- Zwaan, T. (red.), *Familie, Huwelijk en Gezin in West-Europa* (Eerste druk Heerlen 1994, vierde druk Amsterdam 2004).

URL

<http://moviemeter.nl> d.d. 06-09-2006.

<http://geschiedenis.vpro.nl> d.d. 21-08-2006.

<http://www.wikipedia.org> d.d. 26-09-2006.

Archief Sociaal Historisch Centrum Limburg

Archief Rooms-Katholieke Stichting Moederschapszorg te Heerlen*
EAN 0957

Inv.nr.	10-16	Correspondentie over patiënten 1925
	52, 54, 55, 56, 59, 60	Correspondentie over patiënten 1930
	128, 129, 133, 134, 135, 142, 144, 146	Correspondentie over patiënten 1935

* Het archief is nog niet ontsloten. De namen van patiënten waarop ik mijn onderzoek baseer staan in de kliniekboeken van de R.K. Stichting Moederschapszorg te Heerlen, respectievelijk de jaren 1925, 1930 en 1935. Deze namen corresponderen met het register van het Sociaal Historisch Centrum Limburg en zijn geordend op alfabetische volgorde op achternaam. Bij raadpleging van de dossiers bleek dat het registernummer niet altijd correspondeerde met het juiste dossiernummer. Met tot gevolg dat bij elk jaar enkele dossiers onvindbaar waren. Om toch vijftien dossiers met correspondentie over patiënten per jaar te kunnen onderzoeken, heb ik er voor gekozen om uit de dossiers nieuwe vervangende namen met bijbehorende correspondentie te zoeken voor de onvindbare namen van de ongehuwde moeders uit de kliniekboeken. Zodoende heb ik toch nog voor elk jaar steekproefsgewijs vijftien namen van ongehuwde moeders gevonden en de bijbehorende dossiers onderzocht.